

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS

**NAMAZ KILANIN ÖNÜNDEN GEÇİLMESİNE DAİR
RİVÂYETLERİN TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ömer KALKAN

**Mayıs-2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS

**NAMAZ KILANIN ÖNÜNDEN GEÇİLMESİNE DAİR
RİVÂİYETLERİN TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ömer KALKAN

**Danışman
Doç. Dr. Abdulvasıf ERASLAN**

**Diğer Jüri Yeleri
Doç. Dr. Fuat İSTEMİ Prof. Dr. Mehmet BİLEN**

**Mayıs-2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Ömer KALKAN tarafından hazırlanan “Namaz Kılanın Önünden Geçilmesine Dair Rivâyetlerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi” adlı tez çalışması 30/05/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Mehmet BİLEN

.....

Danışman

Doç. Dr. Abdulvasıf ERASLAN

.....

Üye

Doç. Dr. Fuat İSTEMİ

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Ömer KALKAN
Tarih:

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAMAZ KILANIN ÖNÜNDEN GEÇİLMESİNE DAİR RİVÂYETLERİN TAHRİCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ömer KALKAN

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim

Danışman: Doç. Dr. Abdulvasıf ERASLAN

2025, 154 Sayfa

Tezimizde namaz kılan kişinin önünden geçilmesine dair rivâyetler Kütüb-i Tis'a özelinde sened ve metin açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz giriş ve iki ana başlık şeklinde yazılmıştır. İlk bölümde Kütüb-i Tis'a'da yer alan namaz kılan kişinin önünden geçilmesi konusuna giren rivâyetler; namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışan kişi ile mücadele etmesi ve namaz kılan kişinin önünden geçmenin günahı şeklinde iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

İlk başlığımız olan namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışan kişi ile mücadele etmesi konusuna dair rivâyetlerin yirmi sekiz tarikle geldiği tespit edilmiştir. Bu rivâyetlerin sened tenkidine tabi tutulması sonucu, dokuz tarikinın zayıf geriye kalan on dokuz tarikinın sahih olduğu sonucuna varılmıştır.

İkinci başlığımız olan namaz kılan kişinin önünden geçmenin günahı konusuyla ilgili rivâyetlerin on yedi tarikle geldiği tespit edilmiş, sened tenkidi sonucunda, dört tarikin zayıf on üç tarikin sahih olduğu kanaatine varılmıştır.

Sened tenkidinden sonra ikinci ana başlıkta rivâyetlerin metin inşasına ve metin tenkidine geçilmiştir. Rivâyetler değerlendirilerek tek bir metin inşa edilmesi gayret edilmiştir. Metin inşası yapıldıktan sonra rivâyetlerde geçen şeytan kavramının nasıl anlaşılması gerektiğine dair bilgilere yer verilmiştir. Akabinde iki başlık altında gruplandırılan rivâyetlerin hadis şerh kitaplarında nasıl değerlendirildiğine yer verilmiştir. İkinci bölümün sonunda rivâyetlerin fıkıh mezheplerince nasıl yorumlandığı aktarılmıştır. Son olarak konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılarak araştırma sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Namaz, Geçmek, Günah, Engellemek, Rivâyet, Tenkîd.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE SOURCE REFERENCING AND EVALUATION OF NARRATIONS REGARDING PASSING IN FRONT OF A PERSON PERFORMING ŞALĀH

Ömer KALKAN

Batman University Graduate Education Institute

Basic Islamic Sciences Department of Science

Advisor: Doç. Dr. Abdulvasıf ERASLAN

2025, 154Pages

In this thesis, the hadiths concerning passing in front of a person performing prayer are examined in terms of their chains of transmission (isnād) and textual content (matn), with a specific focus on the Kutub al-Tis'ah. The study is structured into an introduction and two main chapters.

In the first chapter, the hadiths related to passing in front of someone engaged in prayer, as found in the Kutub al-Tis'ah, are categorized and analyzed under two subheadings: the obligation of the praying person to prevent someone from passing in front of them, and the sinful nature of passing in front of someone who is praying.

Regarding the first category—hadiths concerning the praying person's resistance to someone attempting to pass in front of them—twenty-eight different transmission routes (turūq) have been identified. Upon critical evaluation of their chains of transmission, it was concluded that nine of these routes are weak (da'īf), while the remaining nineteen are sound (ṣaḥīḥ).

As for the second category hadiths regarding the sinfulness of passing in front of someone who is praying seventeen transmission routes were identified. The isnād analysis revealed that four of these are weak, and thirteen are sound.

Following the isnād analysis, the second main chapter focuses on the construction and critical evaluation of the hadith texts. The hadiths are examined with the aim of synthesizing a unified version of the text. Subsequently, the study explores the meaning of the term shayṭān as it appears in the relevant hadiths. The analysis then turns to how the hadiths, grouped under the two subheadings, have been interpreted in classical hadith commentaries. At the end of the second chapter, the juristic interpretations of these hadiths across various Islamic legal schools are presented. Finally, the study concludes with a general evaluation and summary of the findings.

Keywords: Şalāh, Passing, Sin, Prevention, Narration, Criticism.

ÖNSÖZ

İslâm dini ibadetlerin edâ edilme şekli, şartları, miktarı ve vakitleri ile ilgili fikhî hükümlere büyük önem verdiği gibi ibadetlerin manevî anlamda kalp-zihin-ruh birliğiyle huşu' içerisinde edâ edilmesine de büyük bir ehemmiyet vermiştir.

İslam'ın en temel ibadetlerinden biri olan namaz, önemine binaen ayet ve hadislerde sürekli tekrar edilmiştir. Gerçek anlamda kılınan bir namazın insanı kötülük ve fenalıktan koruyacağı, kalbi ve ruhu kötü hasletlerden temizleyeceği ayet ve hadislerde belirtilmiştir. Namazın kılınış şekli ve şartlarıyla ilgili fikhî hükümlerin yanı sıra huşû içerisinde eda edilmesi, namaz kılarken dikkatin başka şeylerle dağıtılmaması, aklın ve zihnin dünyalık işlerle meşgul edilmemesi ise namazın ruhunu ve anlamını tamamlayan asli unsurlardandır. Bu bağlamda namaz kılanın, huşu' içerisinde namazını tamamlaması için yapması gereken davranışlar olduğu gibi başkalarının da namaz kılan bir kişinin huzurunu kaçırarak her türlü davranıştan sakınması gerekmektedir. Bu ahlakî bir hassasiyetin yanı sıra dinî bir sorumluluktur. Kişinin, ötesindeki şeylerle dikkatinin dağılması, huşû' ve sükûnet içerisinde sütte ederek namaz kılması kendisinin yapması gereken davranışlardan biridir. Namaz kılan kişinin önünden geçmemek; dikkatini dağıtmamak, odak ve sükûnetini sekteye uğratmamak ise başkalarının yapması gereken davranışlardır. Ayrıca namaz kılan kişinin önünden geçmenin günah kabul edilmesi, namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışan kişiyle mücadele etmesinin tavsiye edilmesi, geçmek için inatlaşan kişinin bu hareketiyle şeytanın emrini yerine getirmiş kabul edilmesi, İslam'ın ibadete ve ibadet eden kişiye verdiği değerin bir yansımasıdır.

Bu çalışma, namaz kılan kişinin önünden geçilmesine dair rivâyetleri, sened ve metin açısından tahlil ederek, konunun hadis ilmindeki yerini ortaya koymayı hedeflemektedir. İbadetin manevi derinliğini anlamaya yönelik bu çabanın, bireysel ve toplumsal farkındalığa ve ilmî literatüre bir katkı sağlaması arzu edilmektedir.

Bu tezin hazırlanması sürecinde bana yol gösteren ve gerekli yardımlarını benden esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Abdulvasıf ERASLAN'a yine tecrübe ve önerilerinden istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. Fuat İSTEMİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Tevfik Allah'tandır.

Ömer KALKAN
BATMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Sınırları	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
2. RİVÂYETLERİN TAHRÎCİ VE SENEDLERİNİN ANALİZİ	5
2.1. Namaz Kılan Kişinin, Önünden Geçmeye Çalışanla Mücadele Etmesi ile İlgili Rivâyetler	5
2.1.1. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyeti	5
Şema 2.1. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinin senedi	12
2.1.1.1. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinin sened analizi	13
2.1.1.1.1. Buhârî tariki	13
2.1.1.1.2. Müslim tariki	22
2.1.1.1.3. Ebû Dâvûd tariki	27
2.1.1.1.4. Nesâî tariki	40
2.1.1.1.5. İbn Mâce tariki	45
2.1.1.1.6. İmam Mâlik tariki	45
2.1.1.1.7. Ahmed b. Hanbel tariki	45
2.1.1.1.8. Dârimî tariki	53
2.1.1.2. Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi	54
2.1.2. Abdullah b. Ömer rivâyeti	57
2.1.2.1. Abdullah b. Ömer rivâyetinin sened analizi	58
Şema 2.2. Abdullah b. Ömer rivâyetinin senedi	58
2.1.2.1.1. Müslim tariki	58
2.1.2.1.2. İbn Mâce tariki	66
2.1.2.1.3. Ahmed b. Hanbel tariki	67
2.1.2.2. Abdullah b. Ömer tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi	67
2.1.3. Ümmü Seleme rivâyeti	69
2.1.3.1. Ümmü Seleme rivâyetinin sened analizi	69
Şema 2.3. Ümmü Seleme rivâyetinin senedi	69
2.1.3.1.1. İbn Mâce tariki	70
2.1.3.1.2. Ahmed b. Hanbel tariki	73
2.1.3.2. Ümmü Seleme tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi	73
2.2. Namaz Kılan Kişinin Önünden Geçmenin Günahı ile İlgili Rivâyetler	74
2.2.1. Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyeti	76
Şema 2.4. Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyetinin senedi	78
2.2.1.1. Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyetinin sened analizi	79

2.2.1.1.1. Buhârî tariki	79
2.2.1.1.2. Müslim tariki	83
2.2.1.1.3. Ebû Dâvûd tariki.....	86
2.2.1.1.4. Tirmizî tariki.....	87
2.2.1.1.5. Nesâî tariki.....	88
2.2.1.1.6. İbn Mâce tariki.....	89
2.2.1.1.7. İmam Mâlik tariki	93
2.2.1.1.8. Ahmed b. Hanbel tariki.....	93
2.2.1.1.9. Dârimî tariki.....	93
2.2.1.2. Ebû Cüheym tarikiyle gelen senedlerin değeriendirilmesi	94
2.2.2. Ebû Hüreyre rivâyeti.....	97
Şema 2.5. Ebû Hüreyre rivâyetinin senedi	97
2.2.2.1. Ebû Hüreyre rivâyetinin sened analizi.....	98
2.2.2.1.1. İbn Mâce tariki.....	98
2.2.2.1.2. Ahmed b. Hanbel tariki.....	102
2.2.2.2. Ebû Hüreyre tarikiyle gelen senedlerin değeriendirilmesi	102
3. RİVÂYETLERİN MUHTEVÂ ANALİZİ.....	104
3.1. Rivâyetlerin Metin İnşası.....	104
3.1.1. Namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışanla mücadele etmesi rivâyetlerinin metin inşası.....	104
Tablo 3.1. Rivâyetin lafızları	105
3.1.2. Namaz kılanın önünden geçmenin günahı rivâyetlerinin metin inşası	111
Tablo 3.2. Rivâyetin Lafızları.....	112
3.2. Rivâyetlerin Metin Tenkidi Açısından Değeriendirilmesi.....	114
3.2.1. Rivâyetlerde geçen şeytân kelimesi.....	115
3.3. Rivâyetlerin Şerhi	119
3.3.1. Namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışanla mücadele etmesi rivâyetlerinin şerhi	120
3.3.2. Namaz kılanın önünden geçmenin günahı rivâyetlerinin şerhi	125
3.4. Rivâyetlerin Fıkıh İlminde Kullanımı.....	128
3.4.1. Hanefî mezhebi	128
3.4.2. Mâlikî mezhebi	135
3.4.3. Şâfiî mezhebi	138
3.4.4. Hanbelî mezhebi	143
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	146
KAYNAKLAR	148

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışanla mücadele etmesi rivâyetlerinin lafızları.....	105
Tablo 3.2. Namaz kılanın önünden geçmenin günahı rivâyetlerinin lafızları.....	112

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şema 2.1. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinin sened şeması.....	12
Şema 2.2. Abdullah b. Ömer rivâyetinin sened şeması.....	58
Şema 2.3. Ümmü Seleme rivâyetinin sened şeması.....	69
Şema 2.4. Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyetinin sened şeması.....	78
Şema 2.5. Ebû Hüreyre rivâyetinin sened şeması.....	97

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
bt.	: binti (kızı)
b.y.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
Hz.	: Hazreti
h.	: Hicrî
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: radiyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
tsh.	: Tashih eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
y.y.	: Yayınevi yok

1. GİRİŞ

Namaz ibâdeti kullukla memur olan insanın varoluş tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde de en fazla konu edilen ibâdet olarak yerini almıştır. “Ben sizin Rabbinizim. Öyle ise bana ibadet edin.” (Enbiya, 21/92) buyuran Allah’a karşı en fazla eda edilen ibadet namazdır. Bu nedenledir ki fıkıh kitaplarının en önemli ve en detaylı bölümünü oluşturmuştur. Namazın fıkhi hükümlerini yerine getirerek ifa edilmesi önemli olduğu gibi yaratıcıyı görüyormuşçasına yalnızca ona odaklanarak huşu’ içerisinde eda etmek de bir o kadar önemlidir. Bu cümleden olarak, namaz kılan kişinin önünden geçmek gibi harici bir sebeple huşu’unun bozulması içerisinde bulunduğu manevi atmosferi sekteye uğratmak verilmiş ve bu durum günah kabul edilmiştir. Araştırmamız bu hassasiyeti şiar edinerek konuyla ilgili rivâyetleri; namaz kılan kişi ve onun önünden geçmeye çalışan kişi açısından ele almaktadır. Rivâyetlerin işaret ettiği hususlar incelenerek namazın önünden geçilmesi konusunda namaz kılan kişinin huşu içerisinde namaz kılması ve önünden geçmeye çalışan kişinin günahkâr olmaması için dikkat etmesi gereken yönlere vurgu yapılmaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Sınırları

Araştırmamızın konusunu, namazın önünden geçilmesine dair rivâyetler oluşturmaktadır. Konumuzu oluşturan rivâyetler iki kategoride değerlendirilir. İlk kategori namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışan kişi ile mücadele etmesine dair rivâyetlerdir. Bu konuyla ilgili rivâyetlerin üç farklı sahabiden geldiği tespit edilmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) kanalıyla gelen rivâyetlerde namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışan kişi ile mücadele edilmesi tavsiye edilmekte, geçmeye çalışan kişinin, bu eyleminde ısrar etmesi halinde daha etkili bir şekilde engellenmesinden bahsedilmekte ve bu fiilini inatla sürdürdüğü için hakkında şeytan kelimesi kullanılmaktadır.

Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) kanalıyla gelen rivâyetlerde de bir önceki sahabe tarihiyle gelen aynı hususlara değinilmektedir.

Ümmü Seleme (ö. 62/681) kanalıyla gelen rivâyetlerde ise Hz. Peygamber (sav)’in, namazda iken önünden geçmeye çalışan iki çocuğu engellemek için eliyle işaret etmesinden bahsedilmektedir.

İkinci kategoride ise namaz kılan kişinin önünden geçmenin günahına dair rivâyetlerdir. Bu konuyla alakalı rivâyetler ise iki sahâbi râvîsinden gelmektedir. Ebû Cüheym el-Ensârî (ö. 60/680) kanalıyla gelen rivâyetlerde namaz kılan kişinin önünden geçmenin günahını yüklenmektense bulunulan yerde kırk zaman beklemenin daha hayırlı olacağından söz edilmiştir.

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) kanalıyla gelen rivâyetlerde ise kırk zaman yerine yüz yıl ifadesi kullanılmıştır.

Bununla birlikte, birtakım varlıkların namazın önünden geçmesiyle namazın bozulduğuna dair rivâyetler, namazın önüne konulan sütre ile ilgili rivâyetler, Hz. Peygamber (sav) namaz kılarken Aişe annemizin Resûlullah'ın önünde uzanması ile ilgili rivâyetler ve Hz. Peygamber (sav) imam olarak namaz kıldırırken İbn Abbas'ın bineğiyle safların bir kısmının önünden geçip namaza katılması ile ilgili rivâyetler bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Zira çalışmamız, doğrudan namaz kılan kişinin huşû'u ve bu huşûnun korunması için nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiği, namaz kılan kişinin önündeki hangi mesafeden geçilmesi halinde; günah sayılmayacağı ve kişinin namazına bir zarar vermeyeceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Söz konusu rivâyetler ise daha çok namazın sıhhati açısından ele alınmıştır.

Araştırmamızla alakalı rivâyetler birçok hadis kitabında mevcuttur. Ancak çoğu rivâyetin mükerrer olması, bütün hadislerin araştırılıp analiz edilmesi tezimizi gereksiz yere uzatacağından dolayı Kütüb-i Tis'a'da yer alan rivâyetler ile sınırlı tutmaya çalıştık. Dolayısıyla sadece 1-İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*'ı, 2-Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i, 3-Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'i, 4-Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, 5-Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, 6-İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'i, 7-Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'i, 8-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i ve 9-Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'inde geçen namaz kılanın önünden geçilmesi ile ilgili rivâyetler değerlendirilecektir.

1.2. Araştırmanın Önemive Amacı

Namaz kılan kişinin önünden geçilmesi meselesi, öteden beri tartışıl原因 bir konudur. Gözlemlediğimiz kadarıyla konuyla ilgili birtakım yorum ve görüşler ifrat-tefrit derecesindedir. Bazı rivâyetleri delil göstererek namazın önünden geçilmesinin namazın sıhhatine etki edeceğini savunanlar olduğu gibi; konuya herhangi bir önem atfetmeden hükmü esnetenler de bulunmaktadır. Bu bağlamda; namazın önünden

geçilmesi durumunda namazın bozulup bozulmayacağı, bu fiilin haram mı yoksa mekruh mu sayılacağı, cemaatle veya münferit olarak kılınan namazlarda önünden geçmenin hükmü, kadının namaz kılan kişinin önünden geçmesinin namazın sıhhatine etkisi, çocukların namazın önünden geçmesi durumunda nasıl davranılması gerektiği, hangi mesafeden geçmenin namaza zarar vermeyeceği, namaz kılanın önünden geçilmemesi için sütre koymanın hükmü ve Kâbe gibi izdihamın yaşandığı yerlerde bu hükümlerin geçerli olup olmayacağı gibi birçok sorunun açıklanmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca halk arasında, namaz kılanın önünden geçen kırk gün ibadetinin kabul olmayacağı inancı, namaz kılanın önünden geçen kişinin büyük bir günah yüklendiği, rivâyetlerde bu kişi hakkında şeytân ifadesi kullanıldığı, bu kişinin şiddetle engellenip bu sırada ölmesi hâlinde katillik hükmünün oluşmayacağı ve herhangi bir cezai sorumluluk doğurmayacağı yönündeki söylemler de yaygınlaşmış ve bu husus yanlış anlaşılmıştır. Günümüzde konuyla ilgili rivâyetlerin zahirî anlamda anlaşılıp bunun üzerine hüküm bina edilmesi, rivâyetlerin bir bütün halinde değil de parça parça ele alınıp yorumlanması da konunun anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Bu çalışmadaki amacımız yukarıda bahsettiğimiz hususların önemine binaen Kütüb-i Tis'a'da geçen namaz kılanın önünden geçilmesi konusuyla ilgili rivâyetlerin tespitini yapmak, sened ve metin açısından inceleyerek sıhhat dercelerini ortaya koymaktır. Daha sonra rivâyetleri metin açısından değerlendirmeye tabi tutarak muhaddislerin, hadis şârihlerinin ve fukahânın hadislerle ilgili görüşlerine yer verip namaz kılan kişinin önünden geçilmesi konusundaki bazı karmaşık meseleler ve günümüzde karşılaşılan yanlış tutumlar ele alınarak sünnete uygun bir bakış açısı ortaya koymaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Namaz kılan kişinin, önünden geçilmesi konusuna giren rivâyetler Kütüb-i Tis'a'dan tahrîc edilecektir. Tespit edilen rivâyetlerin rivâyet şeması verilecek ve râvîler sahabe râvîsi hariç isnâd tenkidine tabi tutulacaktır. Daha sonra rivâyetler metin ve muhteva açısından ele alınacaktır. Rivâyetler aynı anlama gelen lafız ve sözcüklerle aktarıldığından, rivâyetlerde anlam çerçevesi, hükümlerin kapsadığı hususlar farklılık arz ettiğinden dolayı ortak bir metin inşasına gayret edilecektir. Tercih edilen ortak metin gerekçeleriyle birlikte açıklanacaktır. Bu hususta ihtilâfu'l-hadîs bağlamında birbiriyle çelişkili gibi görünen rivâyetler de ele alınacaktır. Daha sonra gerekli görülen

rivâyetler metin tenkidine tabi tutulacaktır. Metin tenkidinde rivâyetlerin muhtevâsı açısından problemlî görülen hususlar açıklığa kavuşturulacaktır. Ortak metin olarak kabul edilen rivâyetlerin hadis şerh kitaplarında nasıl yorumlandığına yer verildikten sonra fukahaların rivâyetlerden çıkardığı hükümlere değinilecektir. Son olarak konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak araştırma sonlandırılacaktır.

Râvîler hakkındaki bilgilere ulaşabilmek için en fazla istifade edilen eserler: İbn Sa'd (ö. 230/845) *eṭ-Ṭabaḳātu'l-kübrâ*, Yahyâ b. Ma'in'in (ö. 233/848) *Târîḫ-u İbn-i Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî/Rivâyet-u İbn Muhriz*, Aḥmed b. Ḥanbel (ö. 241/855) *el-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl*, Buhârî (ö. 256/870) *Târîḫu'l-Kebîr*, 'İclî (ö. 261/875) *es-Sikât*, İbn Ebî Ḥâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, İbn Ḥibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*, İbn Şahîn (ö. 385/995) *Târîḫ-u Esmâi's-Sikât*, Ḥaṭîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîḫu Bağdâd*, Mizzî (ö. 742/1341) *Tehzîbu'l-Kemâl*, Zehebî (ö. 748/1348) *Siyer-u A'lâmi'n-nübelâ*, *el-Kâşif*, İbn Hacer el-'Asḳalânî'nin (ö. 852/1449) *Taḳrîbu't-Tehzîb ve Tehzîbu't-Tehzîb*'dir. Ayrıca râvîlerin vefat târihi için başvuru olan temel eserler: Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-855) *Tabakât*, *Târîḫ*, Raba'î (ö. 379/989), *Târîḫu mevlidi'l-'ulemâ ve vefeyâtihim*'dir.

İkinci bölümde ise metin ve muhteva analizi yapılmıştır. Tek bir metin inşasına gayret edilmiştir. Metin inşasında tercih edilen rivâyetler gerekçeleriyle beraber açıklanmaya çalışılmıştır. Akabinde rivâyetler birbiriyle desteklenerek tercih edilen hadisler kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda İbnu's-Salâh (ö. 643/1245)'ın *Ulûmu'l-Hadis*'i, İbn Hacer (ö. 852/1449)'ın *Nüzhetu'n-Nazar*'ı, Şehâvî (ö. 902/1497)'nin *Fethu'l-Muğîs*'inden istifade edilecektir.

Daha sonra hadîslerin daha iyi anlaşılabilmesi için hadîs şarihlerinin yorumlarına yer verilmiştir. Şerh konusunda da: Nevevî (ö. 676/1277)'nin *Minhâc*'ı, İbn Hacer (ö. 852/1449)'ın *Fethu'l-Bârî*'si, 'Aynî (ö. 855/1451)'nin *Umdetu'l-Kârî*'si, Yûsuf ez-Zürkânî (ö. 1122/1710)'nin *Şerhu'l-Muvatta*'ı başlıca faydalanılacak eserler arasındadır.

Son olarak rivâyetlerin dört fıkıh mezhebinde nasıl anlaşıldığına dair: en fazla İbn Abdilber (ö. 463/1071)'in *el-İstizkâr*'ı, İbn Kudâme (ö. 620/1223)'nin *el-Muğnî*'si, Râfî (ö. 623/1226)'nin *Şerhu'l Vecîz*'i, İbn 'Abidîn (ö. 1252/1836)'in *Reddu'l-Muhtâr*'ından istifade edilecektir.

2. RİVÂYETLERİN TAHRÎCİ VE SENEDLERİNİN ANALİZİ

Bu bölümde namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışan kişi ile mücadele etmesi ve namaz kılan kişinin önünden geçmenin günâhı ile ilgili rivâyetler şeklinde iki başlık bulunmaktadır. İlgili rivâyetler Kütüb-i Tis'a'dan tahrîc edilecektir. Rivâyetler hangi sahâbi kanalıyla gelmişse ilgili sahâbinin başlığı altında, Kütüb-i Tis'a müellifinin tarikiyle nakledilecektir. Akabinde sened şeması oluşturulacak ve sahâbi râvîsi hariç isnâd tenkidine tabi tutulacaktır.

2.1. Namaz Kılan Kişinin, Önünden Geçmeye Çalışanla Mücadele Etmesi ile İlgili Rivâyetler

Bu başlık altında namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışan kişiyle mücadele etmesine dair Kütüb-i Tis'a'da yer alan rivâyetlere yer verilecektir. Bu rivâyetlerin: Ebû Saîd el-Hudrî'den 22, Abdullah b. Ömer'den 4, Ümmü Seleme'den 2 olmak üzere toplamda 28 tarikla geldiği müşahade edilmiştir. Rivâyetlere yer verirken tekrardan kaçınmak için yalnızca sened ve metinleri farklı olanlar yazılacaktır. Sened veya metin aynı ise dipnot vermekle yetinilecektir. Akabinde rivâyetlerin sened şemasına yer verilecektir. Sened şemalarında bulunan 54 râvî için cerh ta'dîl ilmine başvurulacaktır. Son olarak senedler değerlendirilip rivâyetlerin sahîh veya sakîmliği konusunda bir kanaat oluşacaktır.

2.1.1. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyeti

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا يُونُسُ ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ ، أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ ، قَالَ : قَالَ النَّبِيُّ ﷺ ، (ح) وَحَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ هِلَالٍ الْعَدَوِيُّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ السَّمَّانُ ، قَالَ : رَأَيْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ ، يُصَلِّي إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ ، فَأَرَادَ شَابٌّ مِنْ بَنِي أَبِي مُعَيْطٍ أَنْ يَجْتَازَ بَيْنَ يَدَيْهِ ، فَدَفَعَ أَبُو سَعِيدٍ فِي صَدْرِهِ ، فَتَنَطَّرَ الشَّابُّ فَلَمْ يَجِدْ مَسَاعًا إِلَّا بَيْنَ يَدَيْهِ ، فَعَادَ لِيَجْتَازَ ، فَدَفَعَهُ أَبُو سَعِيدٍ أَشَدَّ مِنَ الْأُولَى ، فَقَالَ مِنْ أَبِي سَعِيدٍ ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَى مَرْوَانَ ، فَشَكَا إِلَيْهِ مَا لَقِيَ مِنْ أَبِي سَعِيدٍ ، وَدَخَلَ أَبُو سَعِيدٍ خَلْفَهُ عَلَى مَرْوَانَ ، فَقَالَ : مَا لَكَ وَلَإِنِّي أَخِيكَ يَا أَبَا سَعِيدٍ ؟ قَالَ : سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ : (إِذَا صَلَّيْ أَدُّكُمْ إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ ، فَأَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَجْتَازَ بَيْنَ يَدَيْهِ ، فَلْيُدْفَعْهُ ، فَإِنَّ أَبِي فَأُلْقِئْهُ ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ) .

Buhârî < Ebû Ma'mer < Abdulvâris < Yûnus < Humeyd b. Hilâl < Ebî Sâlih < Ebû Saîd el- Hudrî (ح)¹ < Adem b. Ebî İyâs < Süleymân b. Muğîre < Humeyd b. Hilâl el- Adevî < Ebî Sâlih es-Semmân anlatıyor:

“Ben Ebû Saîd el-Hudrî’yi bir Cuma günü, kendisini (gelip geçen) insanlardan sütrec edecek bir şeye doğru namaz kılariken gördüm. Ebû Muayt Oğulları’ndan bir genç önünden geçmek istedi. Ebû Saîd de onun göğsüne vurarak geçmesine mâni oldu. O genç etrafına bakındı, fakat onun önünden başka geçecek yer bulamadı. Bunun üzerine dönüp yine geçmeye davrandı. Ebû Saîd, evvelkinden daha şiddetli sûrette onu defetti. Bunun üzerine o genç Ebû Saîd’e sövdükten sonra (Medine vâlisî olan) Mervân’ın yanına gidip, Ebû Saîd’in bu muamelesini şikâyet etti. Arkasından Ebû Saîd de Mervân’ın yanına girdi. Mervân: «–Ey Ebû Saîd, şu kardeşinin oğlu ile ne alıp veremiyorsun?» dedi. O da şöyle buyurdu: «–Nebi sallallâhü aleyhi ve sellemden işittim, şöyle buyuruyorlardı: “İçinizden biri, kendisini gelip geçen insanlardan koruyacak bir sütreye doğru namaza durup da biri önünden geçmeye davranacak olursa onu engellesin; dinlemezse onunla mücâdele etsin, çünkü o ancak bir şeytandır.”²

Müslim, Şeybân b. Ferrûh’tan³ ; Ebû Dâvûd, Mûsâ b. İsmâîl’dan⁴ ve Ahmed b. Hanbel, Hâşim b. el-Kâsım ve Behz’den⁵ < Süleymân b. el-Muğîre tarikiyle aynı rivâyeti tahrîc etmiştir. Bu tariklerde Buhârî’nin metninden farklı olarak “فَلْيَدْفَعْ فِي نَحْرِهِ” “...göğsüne dokunarak ona engel olsun.” lafzı yer almaktadır.

Buhârî bu rivâyeti ikinci bir tarikte de tahric etmiştir. İlk tarikin metninde namazın önünden geçen varlıkla ilgili; “أَحَدٌ” “bir kimse” lafzı yerine, “شَيْءٌ” “bir şey” lafzı yer almaktadır. Ayrıca; bu metinde “إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ” “kendisini gelip geçen insanlardan koruyacak bir sütreye doğru” lafzı geçmemektedir. Buhârî’nin ikinci metni şu şekildedir:

¹ Hâû’t-tahvîl: İki veya daha fazla hadisin isnadlarında bulunan ortak râvîden itibaren birleştirilerek zikredilmesi için konulan ve “hâû’l-havâle” diye de anılan harftir. Bkz. Prof. Dr. Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: 2021, s. 106, 387.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Cü’fi, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, thk. Dr. Mustafâ Dîb el-Buğâ, (Dimaşk: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru’l Yemame, 1414/1993), “Salât”, 16 (No. 487).

³ Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Müslim, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1374/1955), “Salât”, 259.

⁴ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ty.) “Salât”, 2 (No. 700).

⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Adil Mürşid vd. (b.y.: Muessesetu’r-Risale, 1421 /2001.), 18/151 (No. 11607).

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ : قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (إِذَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَحَدِكُمْ شَيْءٌ وَهُوَ يُصَلِّي، فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَقَاتِلْهُ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ).

Buhârî < Ebû Ma'mer < Abdulvâris < Yûnus < Humeyd b. Hilâl < Ebî Sâlih < Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre Nebî sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İçinizden biri namaz kıldığında önünden bir şey geçerse onu engellesin; dinlemezse onu tekrar engellesin; dinlemezse onunla dövüşsün, çünkü o ancak bir şeytândır.”⁶

Yukarıdaki rivâyetle büyük ölçüde aynı olan rivâyetleri; Müslim, Yahyâ b. Yahyâ'dan;⁷ Ebû Dâvûd, Ka'nebî'den;⁸ Ahmed b. Hanbel, İshak'tan;⁹ ve Abdurrahmân'dan;¹⁰ Dârimî, Ubeydullah b. Abdülmecid'ten;¹¹ ve Yahyâ b. Yahyâ¹² < İmam Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî < Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle tahric etmiştir. Ayrıca; Ahmed b. Hanbel bu rivâyetle aynı anlamı taşıyan bir diğer rivâyeti Ahmed b. Hanbel < Abdurrahmân < Züheyr < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî < Ebû Saîd el-Hudrî¹³ tarikiyle de tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ise < Muhammed b. el-A'lâ < Ebû Hâlid < İbn-i Aclân < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî < Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle aynı rivâyeti tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd'un rivâyeti diğerlerinden farklı olarak: “إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَصِلْ إِلَى سُنْرَةٍ” “Sizden biriniz namaz kıldığı zaman sünreye doğru kılsın ve ona yakın dursun.” cümlesi yer almaktadır.¹⁴ Bahsettiğimiz bu rivâyetlerde namazın önünden geçen varlıkla ilgili; “شَيْءٌ” “bir şey” lafzı yerine, Buhârî'nin ilk metninde geçen “أَحَدٌ” “bir kimse” lafzı yer almaktadır. Rivâyetlerin sened ve metinlerinde büyük ölçüde benzerlik olduğu için Müslim'in tahrîciyle yetineceğiz:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي فَلَا يَدْعُ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلْيَذَرَاهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَقَاتِلْهُ فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ).

⁶ Buhârî, “Salât”, 16 (No. 3100).

⁷ Müslim, “Salât”, 258.

⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 697).

⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/484 (No. 11394).

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/401 (No. 11299).

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdussamed ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suûdî ARabistan: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1412/2000), “Salât”, 2 (No. 1451).

¹² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1402/1985), “Salât”, 349.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/41 (No. 11459).

¹⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 698).

Müslim < Yahyâ b. Yahyâ < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz namaz kıldığında önünüzden birinin geçmesine izin vermesin ve gücü yettiğinde ona engel olsun. Eğer dinlemezse onunla dövüşsün, çünkü o ancak bir şeytândır."¹⁵

Nesâî'nin, Kuteybe tarikiyle tahrîc ettiği rivâyet, sened olarak önceki rivâyetlerin aynısıdır. Ancak; metinlerden farklı olarak "فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ" "Çünkü o şeytândır." cümlesi yer almamaktadır. Rivâyetin sened ve metni şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي، فَلَا يَدْعُ أَحَدًا أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَقَاتِلْهُ.

Nesâî < Kuteybe < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebû Saîd'den nakledildiğine göre Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Sizden biri namaz kıldığında hiç kimsenin önünden geçmesine izin vermesin. Eğer o kimse geçmekte direktirse onunla dövüşsün (tüm gücüyle onu engellesin)."¹⁶

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Zeyd b. Eslem tarikiyle tahrîc ettiği iki rivâyet daha vardır. Bunların sened ve metinleri de şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ ابْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: "أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَا نَتْرَكَ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ أَيْدِينَا، فَإِنْ أَبَى إِلَّا أَنْ نَدْفَعَهُ أَوْ نَحْوْ هَذَا.

Ahmed b. Hanbel < Abdurrezzâk < Ma'mer < Zeyd b. Eslem < İbn Ebî Saîd < Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: "Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem namaz kılarken önümüzden birilerinin geçmesine engel olmamızı emretti. Geçmekte ısrar edenleri itmemizi veya buna benzer bir şey yapmamızı (emretti)."¹⁷

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِذَا أَرَادَ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَكَ وَبَيْنَ سُرَّتِكَ أَحَدٌ فَارْدُدْهُ، فَإِنْ أَبَى فَادْفَعْهُ، فَإِنْ أَبَى فَقَاتِلْهُ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ.

Ahmed b. Hanbel < Abdurrezzâk < Dâvûd b. Kays < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim: "Biri seninle sütün arasında geçmek isterse ona

¹⁵ Müslim, "Salât", 258.

¹⁶ Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, (Haleb: Mektebetu'l Matbuatu'l-İslâmiyye, 1986/1406), "Kitâbu'l-Kıble", 9 (No. 757).

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/385 (No. 11887).

engel ol. Geçmekte ısrar ederse onu it. Yine ısrar ederse onunla kavga et, zira bu kişi bir şeytândır.”¹⁸

İbn Mâce, *Sünen*’inde Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle bir rivâyet tahrîc etmiştir. Bu rivâyetin sened ve metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، عَنْ ابْنِ عَجَلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ، فَلْيُصَلِّ إِلَى سُنْةٍ، وَلْيَذْنُ مِنْهَا، وَلَا يَدْعُ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَإِنْ جَاءَ أَحَدٌ يَمُرُّ فَلْيَقَاتِلْهُ، فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ.“

İbn Mâce < Ebû Kureyb < Ebû Hâlid el-Ahmer < İbn Âclân < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Babasından nakledildiğine göre Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Sizden birisi namaz kılacağı zaman bir sütreye doğru namaz kılsın, sütreye yakın dursun ve önünden hiç bir kimseyi geçirmesin. Eğer bir kimse (buna rağmen) gelip geçmeye çalışırsa onunla savaşınsın. (Onu şiddetle def etsin). Çünkü o ancak bir şeytândır.”¹⁹

Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde tahrîc ettiği bir diğer rivâyet ise şudur:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ أَبِي الْوَدَّاعِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ وَادْرُءُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّهُ هُوَ شَيْطَانٌ.

Ebû Dâvûd < Muhammed b. el-A’lâ < Ebû Üsâme < Mücâlid < Ebi’l-Veddâk < Ebu Saîd’dan nakledildiğine göre Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Namazı (önden geçen) hiçbir şey bozamaz. (Bununla beraber, yine de siz) gücünüz yettiğince (önünüzden geçene) mâni’ olmaya çalışınız. Çünkü o şeytândan başka bir şey değildir.”²⁰

Ebû Dâvûd bir önceki rivâyeti Müsedded < Abdülvahid b. Ziyâd Mücâlid tarikiyle de aktarmıştır. Bir önceki rivâyette “إِنَّ الصَّلَاةَ لَا يَقْطَعُهَا شَيْءٌ” “Namazı hiçbir şey bozamaz.” sözü Hz. Peygamber’e dayandırılırken; bu rivâyette Ebû Saîd el-Hudrî’ye isnad ettirilmiştir. Rivâyetin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا مُجَالِدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْوَدَّاعِ، قَالَ: مَرَّ شَابٌّ مِنْ قُرَيْشٍ بَيْنَ يَدَيْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، وَهُوَ يُصَلِّي فَدَفَعَهُ ثُمَّ عَادَ فَدَفَعَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: إِنَّ الصَّلَاةَ لَا يَقْطَعُهَا شَيْءٌ وَلَكِنْ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ادْرُءُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ.

Ebû Dâvûd < Müsedded < Abdülvâhid b. Ziyâd < Mücâlid < Ebi’l-Veddâk < Kureyşli bir genç, namaz kılmakta olan Ebû Saîd el-Hudrî’nin önünden geçti. O da engel oldu. (Genç) tekrar geçmek isteyince (Ebu Saîd) ona yine engel oldu. (Bu durum

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/100 (No. 11540).

¹⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabî, ty.), “Salât”, 5 (No. 954).

²⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 719).

peşi peşine) üç defa vuku buldu. (Ebû Saîd) namazı bitirince şöyle dedi: Namazı hiçbir şey bozamaz. Lâkin Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Gücünüz yettiği kadar (önünüzden geçene) mâni’ olunuz. Çünkü o şeytândır.”²¹

Ebû Dâvûd, namaz kılan kişi ile önünden geçen kişi arasındaki mesafeyi geniş tutan başka bir rivâyet de tahrîc etmiştir. Bu rivâyetin sened ve metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي سُرَيْجٍ الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ الرَّبِيعِيُّ، أَخْبَرَنَا مَسْرَّةُ بْنُ مَعْبُدٍ اللَّحْمِيُّ، لَقِيَهُ بِالْخَوْفَةِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدٍ، حَاجِبُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: رَأَيْتُ عَطَاءَ بْنَ يَزِيدَ اللَّيْثِيَّ، قَائِمًا يُصَلِّي فَذَهَبْتُ أَمُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَرَدَّنِي، ثُمَّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ لَا يَحُولَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قِبْلَتِهِ أَحَدٌ فَلْيَفْعَلْ»

Ebû Dâvûd < Ahmed b. Ebî Süreyc er-Râzî < Ebû Ahmed ez-Zebeyrî < Meserre b. Ma’bed el-Lahmî < Ebû Ubeyd (Süleymân’ın hâcibi) < Atâ’ b. Yezîd el-Leysî’yi ayakta namaz kılarken gördüm ve önünden geçmek istedim. O da beni geri çevirdi. (Namazını bitirdikten) sonra da (şöyle) dedi: < Ebû Saîd el-Hudrî bana Rasûlullah (Sallallahu aleyhi ve Sellem)’in şöyle buyurduğunu nakletti: “Sizden bir kimse (namaz kılarken) kıblesi ile kendi arasına birinin girmesine mâni’ olabilirse olsun.”²²

Ahmed b. Hanbel sened ve metni büyük ölçüde farklı olan bir rivâyet daha tahrîc etmiştir. Bu rivâyetin sened ve metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا مَسْرَّةُ بْنُ مَعْبُدٍ، حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدٍ، حَاجِبُ سُلَيْمَانَ قَالَ رَأَيْتُ عَطَاءَ بْنَ يَزِيدَ اللَّيْثِيَّ قَائِمًا يُصَلِّي، مُعْتَمًا بِعِمَامَةٍ سَوْدَاءَ، مُرَخَّ طَرَفَهَا مِنْ خَلْفِهِ، مُصَفَّرَ اللَّحْيَةِ، فَذَهَبْتُ أَمُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَرَدَّنِي. ثُمَّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ فَصَلَّى صَلَاةَ الصُّبْحِ، وَهُوَ خَلْفُهُ، فَقَرَأَ، فَالْتَبَسَتْ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةُ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ قَالَ: " لَوْ رَأَيْتُمُونِي وَإِبْلِيسَ، فَأَهْوَيْتُ بِيَدِي، فَمَا زِلْتُ أَخْنُفُهُ حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ لَعَابِهِ بَيْنَ إصْبَعِي هَاتَيْنِ - الْإِثْمَامِ وَالَّتِي تَلِيهَا - وَلَوْ لَا دَعْوَةُ أَخِي سُلَيْمَانَ، لَأَصْبَحَ مَرْبُوطًا بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، يَتَلَاعَبُ بِهِ صَبِيَانُ الْمَدِينَةِ، فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ لَا يَحُولَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ أَحَدٌ فَلْيَفْعَلْ. "

Ahmed b. Hanbel < Ebû Ahmed < Meserre b. Ma’bed < Ebû Ubeyd – Süleymân’ın arkadaşı- bildiriyor: Atâ’ b. Yezîd el-Leysî’yi namaz kılarken gördüm. Başında siyah bir sarık vardı, bir ucunu sırtına doğru bırakmıştı. Sakalları da sararmıştı. Önünden geçmek istediğimde beni geri itti. Daha sonra Ebû Saîd el-Hudrî’den naklen şöyle dedi: Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem bizlere sabah namazını kıldırırken kıraatte şaşırdı. Ben de arkada cemaatin içindeydim. Namazını bitirdikten sonra bize şöyle buyurdu:

“İblis ile aramızda geçenleri görmeliydiniz! Boğazından tutup öyle bir sıktım ki salyasının soğukluğunu şu iki (işaret ile yanındaki) parmağımda hissettim. Kardeşim

²¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 720).

²² Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 699).

Süleymân'ın bu yöndeki duası olmasaydı şeytânı şu mescidin direklerinden birine bağlardım, Medine çocuklarının da onunla oynadığını görürdünüz. Kimin (namaz kılarken) önünden kimselerin geçmesine engel olmasına gücü yeterse bunu yapsın.”²³

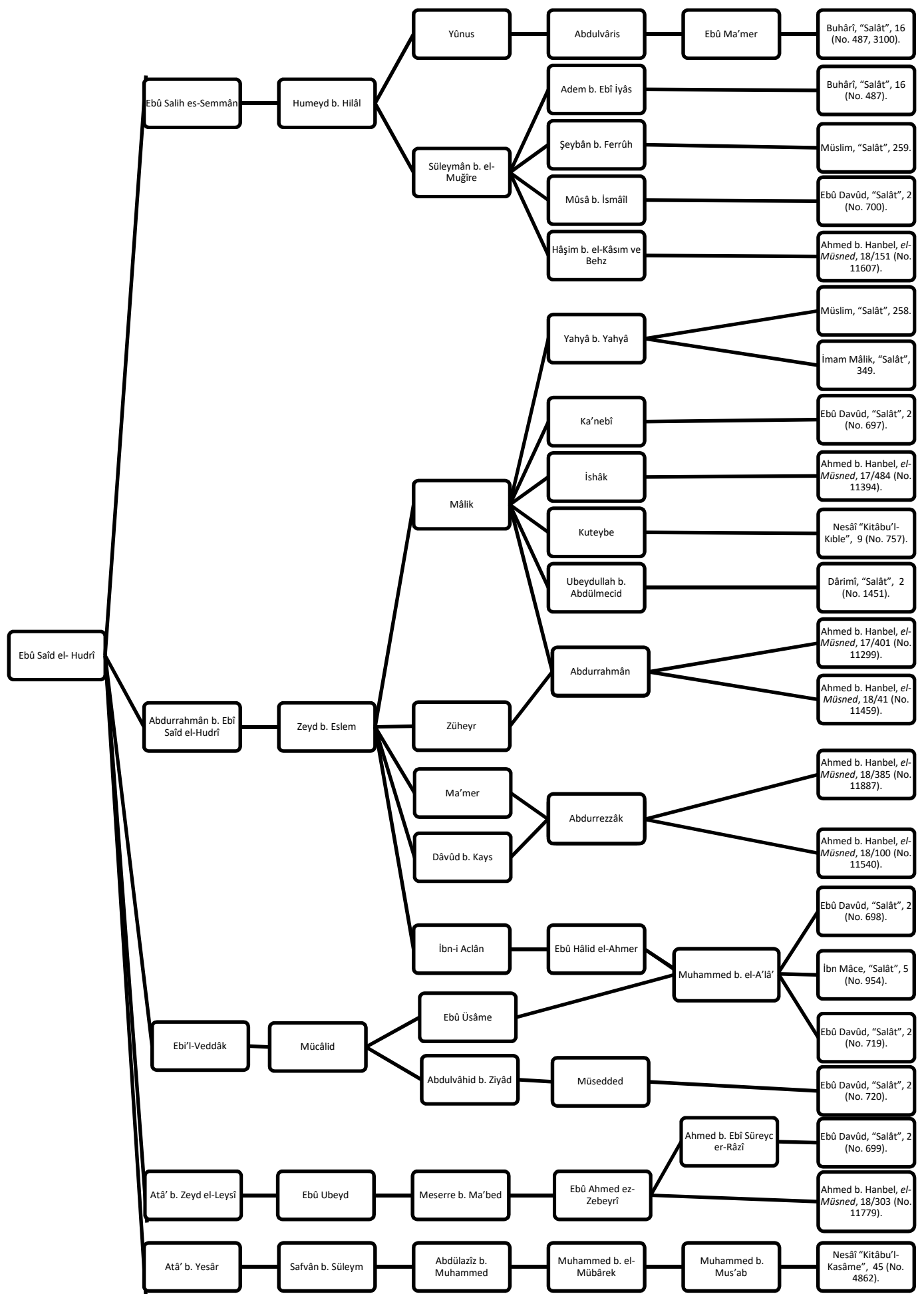
Nesâî *Sünen*'inde, Buhârî'nin konumuzla ilgili ilk rivâyetiyle büyük ölçüde benzerlikler taşıyan bir rivâyet tahrîc etmiştir. Bu rivâyetin sened ve metni şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُبَارَكِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي فَإِذَا بَإِنِّ لِمَرْوَانَ يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَدَرَأَهُ فَلَمْ يَرْجِعْ، فَضَرَبَهُ فَخَرَجَ الْغَلَامُ يَبْكِي حَتَّى أَتَى مَرْوَانَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ مَرْوَانُ لِأَبِي سَعِيدٍ: لِمَ ضَرَبْتَ ابْنَ أَخِيكَ؟ قَالَ: مَا ضَرَبْتُهُ؛ إِنَّمَا ضَرَبْتُ الشَّيْطَانَ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ فَأَرَادَ إِنْسَانٌ يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ فَيَدْرُوهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنْ أَبَى فَلْيُقَاتِلْهُ فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ.

Nesâî < Muhammed b. Mus'ab < Muhammed b. el-Mübârek < Abdülazîz b. Muhammed < Safvân b. Süleym < Atâ' b. Yesâr < Ebû Saîd el-Hudrî namaz kılmakta iken Mervân'ın oğlu onun önünden geçiyordu. Onu engelledi fakat -genç- dönmedi. Bunun üzerine ona vurdu ve çocuk ağlayarak Mervân'ın huzuruna çıktı ve olanları haber verdi. Mervân Ebû Saîd'e dedi ki: “Niçin kardeşinin oğluna vurdun? Dedi ki: Ben ona vurmam, ben ancak şeytâna vurdum. Rasûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim: “Sizden biriniz namazda iken önünden bir insan geçmek isterse gücünüz yettiğince onu engellesin. Eğer diretirse onunla dövüşün çünkü o ancak bir şeytândır.”²⁴

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/303 (No. 11779).

²⁴ Nesâî “Kitâbu'l-Kasâme”, 45 (No. 4862).

2.1.1.1. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinin sened analizi

Bu başlık altında Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetini Kütüb-i Tis'a müelliflerine göre alt başlıklara ayıracağız. Akabinde eserlerde farklı tariklerle aktarılmış olsa da rivâyetin bütün râvîlerini inceleyip değerlendirmeye tabi tutacağız. Râvînin sonraki eserlerde tekrarı durumunda ismini zikretmekle yetinip onun hakkındaki bilgi için bir önceki müellif başlığına referansta bulunacağız.

2.1.1.1.1. Buhârîtariki

Buhârî < Ebû Ma'mer < Abdulvâris < Yûnus < Humeyd b. Hilâl < Ebî Sâlih < Ebû Saîd el- Hudrî (ح) < Adem b. Ebî İyâs < Süleymân b. Muğîre < Humeyd b. Hilâl el-Adevî < Ebî Sâlih es-Semmân

Ebû Sa'îd el-Hudrî Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hazrecî (ö.74/694)

Babası Mâlik b. Sinân Uhud şehitlerinden olan Ebû Sa'îd el-Hudrî ensârın ileri gelenlerindendir.²⁵ Sahabenin faziletliyelerinden, âlimlerinden ve hafızlarından olup Müksirûn yedi sahabeden biridir. Annesi Üneyse bt. Ebû Harîse, Adî b. Neccâr oğullarındandır. Meşhûr bir sahâbe olan Katâde b. Nu'mân onunla anne bir kardeştir. Onüç yaşında iken Uhûd gazvesine katılmak istedi ise de Resûlullah tarafından geri çevrilmiştir. Ancak bilahare Resûlullah sallallâhü aleyhi vesellemle beraber on iki gazveye katılmıştır.²⁶ H. 74 yılında vefat etmiştir.²⁷ Vefat tarihi ile ilgili farklı rivâyetler de bulunmaktadır.²⁸

Hadîslerin hıfzı, kavranması ve aktarılması hususunda sahabenin en faziletliyelerindendir. Resûlullah'tan yanı sıra Hz. Ebûbekir (ö. 13/634), Ömer (ö. 23/644), Osman (ö. 35/656), Ali (ö. 40/661), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665) gibi

²⁵İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr*, thk. Merzûk Ali İbrâhîm, (b.y.:Dâru'l-vefâi li't-Tıbaati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1411/1991), 30.

²⁶İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İsti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 4/671-672.

²⁷Raba'î, Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed er-Rabaî, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, thk. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed, (Riyad: Daru'l-'Asime, 1410/1990), 1/193.

²⁸İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şehâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek, Âdil Mürşid, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014), 1/697.

sahabelerden de çokça rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Hz. İbn Abbas (ö. 68/687), İbn Ömer (ö. 73/693) ve Cabir (ö. 78/697) gibi sahabeler ve çokça tabiîn rivâyet etmiştir.²⁹

Ebû Sâlih Zekvân es-Semmân ez-Zeyyât el-Medenî (ö.101/721)

Ebû Abdurrahmân ve Ebû Süheyl künyeleri ile de tanınan Ebû Sâlih, Kays kabilesine mensûb olan Cüveyriye bt. Ahmes el-Gatafanî'nin azatlısıdır.³⁰ Kufe'ye zeytinyağı veya yağ getirdiği için semmân ve zeyyât lakaplarıyla anılmıştır.³¹ Sa'd b. Ebi Vakkâs'a zekât hakkında soru sormuş ve Hz. Osman'ın şehadetine yetişmiştir. H. 101 yılında Medine'de vefat etmiştir.³² H. 102'de vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.³³

Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652?), Ümmü Habîbe (ö. 44/664?), Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/674), Ebû Hüreyre (ö. 57/676), Âişe (ö. 58/678), Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Ümm'ü Seleme (ö. 62/681), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693), Cabir b. Abdullah el-Ensârî (ö. 78/697) ve Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714)'den hadis rivâyetinde bulunmuştur.

Kendisinden ise: Recâ' b. Hayve (ö. 112/730), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Suheyl b. Ebû Sâlih (ö. 123/741), Hakîm b. Cübeyr (ö. 125/743), Amr b. Dînâr (ö. 126/744), Humeyd b. Hilâl (ö. 130/748), Sâlih b. Ebû Sâlih (ö. 130/748), Abdullah b. Ebû Sâlih (ö. 130/748), Muhammed b. Münkedir (ö. 130/748), Safvân b. Süleym (ö. 132/750) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) rivâyette bulunmuştur.³⁴

²⁹ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 3/66-67; Mizzi, Cemâlüddîn Yusuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400-1413/1980-1992), 10/294.

³⁰ Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Kitab-u't-Tabâkat*, thk. Dr. Süheyl Zekkâr, (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 432; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Ebu'l Eşbâl Sağîr Ahmed Şağîf el-Pâkistânî, (b.y.: Dâru'l-Âsime, 1421/2000), 313.

³¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Tarih'u-l Kebir*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân, (Haydarâbâd: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniye, ts.), 3/260.

³² Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ'*, thk. Abdürrahîm Muhammed el-Kâşgarî, (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî Bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyyeti, 1404/1984), 1/434; Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Tarih-u Halife b. Hayyât*, thk. Dr. Ekrem Ziya' el-Ömerî, (Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-Müesseset-ü Risale, 1397/1977), 325.

³³ Raba'î, *Tarih-u Mevlidi'l-'Ulemâ ve Vefeyâtihim*, 1/242.

³⁴ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/513-515.

Yahyâ b. Ma'în onun Ebi Süfyan'dan daha iyi olduğunu,³⁵ başka bir yerde ise “sika”³⁶ olduğunu İbn Ebî Hâtım onun “sâlihu'l-hadîs”³⁷ olduğunu ve hadîsleriyle ihticâc edileceğini belirtmiş, Ebû Zûr'a ise onun hakkında “sikatün müstakîmu'l-hadîs”³⁸ terimlerini kullanmıştır.³⁹

Ahmed b. Hanbel onun “sikâ” olduğunu söylemiştir.⁴⁰ İbn Sa'd onun “çok hadîs rivâyet eden sika bir râvî” olduğunu belirtmiştir.⁴¹ İbn Hibbân ise onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.⁴² Kendisinden aktarıldığına göre; Ebû Hüreyre'den nakledilen, doğru mu yalan mı olduğunu bilmediği rivâyet olmadığını ifade etmiştir.⁴³ Hadis ilminde hafız⁴⁴ olarak kabul edilen A'meş (ö. 148/765)'ten yaklaşık olarak bin hadîs rivâyet etmiştir.⁴⁵

Bu görüşler doğrultusunda Ebû Sâlih es-Semmân'ın güvenilir olduğu kanaatindeyiz.

Ebû Nasr Humeyd b. Hilâl b. Hübeyre el-'Adevî el-Basrî el-Hilâlî (ö. 120/738)

Ebû Nasr künyesi ile meşhur olan Humeyd b. Hilâl el-Adevî, Ahnef b. Kays (ö. 67/686 veya 72/691), Rubey' b. Hirâş (ö. 81/700), Nasr b. 'Âsım el-Leysî (ö. 89/708), Enes b. Mâlik (ö. 93/712) ve Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719)'dan rivâyet etmiştir.

Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), Habîb b. Şehîd (ö. 170/786), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Süleymân b. Mugîre (ö. 143/760), Şu'be b.

³⁵İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *Tarih-u Yahyâ b. Ma'în (İbn Muhriz rivâyeti)*, thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr, (Dimaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, 1405/1985), 1/114, 2/86.

³⁶ Umumiyetle adalet ve zabt vasfı taşıyan râvîlere denir. Yalnız başına kullanıldığında ta'dîlin üçüncü mertebesine taalluk eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Prof Dr. Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 359-360.

³⁷ İbn Ebi Hatim'in tasnifine göre dördüncü mertebe lafızları arasında yer alır. İbn Ebi Hatim hakkında bu terimi kullandığı râvînin hadislerinin sadece itibar için yazılabileceği görüşündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 353.

³⁸ Hakkında kullanılan râvînin rivâyetlerinin zayıflıktan sâlim olduğunu, rivâyetleriyle ihticâc edileceğini ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mevsu'atu's-Şamile li Müfredati'l-Muhteve'l-İslâmî (el-Cemhere), “Sikatün Müstakîmu'l-hadîs” (Erişim 15 Ocak 2025).

³⁹İbn Ebi Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/451.

⁴⁰Ebû Dâvûd, *Suâlât-u Ebî Dâvûd li Ahmed b. Hanbel*, 182.

⁴¹İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Dr. Alî Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001), 7/297.

⁴²İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/221.

⁴³Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/517.

⁴⁴ Hadis âlimlerince tarifinde birlik bulunmamakla beraber; hadis ilmindeki bilgisi, râvîlerin halleri, senedler vb. konularda yüksek dercelere varmış olanlara verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 316.

⁴⁵ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehabî, *el-Kâşif*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, (Cidde: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân, 1413/1992), 1/386; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/579.

el-Haccâc (ö. 160/776), Katâde b. Di'âme (ö. 117/735), Kurre b. Hâlid (ö. 155/772), Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/757) ise kendisinden rîvâyet etmiştir.⁴⁶

İbn Hibbân, İbn Şahîn ve 'İclî onu, güvenilir râvîleri derledikleri eserlerinde zikretmiş, sika tabi'înlerden olduğunu aktarmıştır.⁴⁷ İbn Sa'd ve Yahyâ b. Maîn onun "sika" olduğunu söylemişler.⁴⁸ Muhammed b. Sîrîn'in, sultanın işleriyle meşgul olduğu için ondan hoşnut olmadığı aktarılmıştır.⁴⁹ Ancak bu hoşnutsuzluğun hadis alanında olmadığı açıklanmıştır.⁵⁰ İbn Hacer ise onun "sika" ve "âlim" olduğunu belirtmiştir.⁵¹

İbn Sîrîn'in görüşü hadis alanıyla ilgili olmadığı ve cerh sayılmadığı için Humeyd b. Hilâl'in güvenilir bir râvî olduğu sonucuna vardık.

Ebû Sa'id Süleymân b. Muğîre el-Kaysî el-Basrî (ö.165/783)

Ebû Sa'id künyesi ile bilinen Süleymân b. Muğîre, Bekir b. Vâil Kabilesinin kolu olan Benî Kays b. Sa'lebe'nin mevlâsı olduğundan dolayı Kaysî ve Bekrî nisbeleriyle de anılmıştır.⁵²

Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Humeyd b. Hilâl (ö. 120/738), Sabit el-Bünanî (ö. 122/740) ve Said b. İyas el-Cerîrî (ö. 144/763)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/813), Abdurrahmân b. Mehdi (ö. 198/814), Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Şeybân b. Ferruh (ö. 219/834), Âdem b. Ebî İyâs (ö. 220/835), Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836) ve Süleymân b. Harb (ö. 224/839) rivâyet etmiştir.⁵³

İbn Sa'd; onu, "sika" ve "sebt" sıfatlarıyla niteledikten sonra; Eyyûb es-Sihtiyânî'den rivâyetle, Humeyd b. Hilâl'in hadislerini en iyi bilen kişinin Süleyman b.

⁴⁶Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 2/346; Halîfe b. Hayyât, *Kitabu't-Tabakât*, 364; Hatîb el-Bağdâdî, *Muvaddah-u Evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefrîk*, 2/53; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/404-406; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 500.

⁴⁷ İbn Hibban, *es-Sikât*, 4/147; İbn Şahîn, *es-Sikât*, 84; 'İclî, *es-Sikât*, 1/325.

⁴⁸İbnü'l-Cüneyd, Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdillâh b. el-Cüneyd el-Huttelî el-Bağdâdî, *Su'âlât li-Yahyâ b. Ma'in fi'l-cerh ve't-ta'dîl. Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, (Medine:Mektebetü'd-Dâr, 1408/1988), 338; İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/230 ;

⁴⁹ 'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî el-Mekkî, *ez-Du'afâ'ü'l-kebir*, Thk. 'Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 1/266.

⁵⁰ İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Haydarâbâd/Deken: Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1271/1952), 3/230.

⁵¹İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 276.

⁵²Halîfe b. Hayyât, *Kitabu't-Tabakât*, 382; Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 4/38; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tarih'u-l İslâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424/2003), 4/401.

⁵³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/72.

Muğîre olduğunu aktarmıştır.⁵⁴ Ali b. Medînî de Sâbit el-Bünânî'den rivâyet eden râvîlerden; Hammâd b. Seleme hariç en güvenilir râvînin Süleyman b. Muğîre olduğunu belirtmiştir. Yahyâ b. Ma'în de aynı doğrultuda görüş bildirmiştir.⁵⁵ Şu'be b. Haccâc, güvenilir rivâyetlerinden ötürü, kendisini "Basra halkının efendisi" diye övmüştür. İbn 'Uleyye ise onu Basra ehlinin hafızları arasında zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "sebtün sebtün"⁵⁶ ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷ 'İclî, İbn Hibbân ve İbn Şahîn onu *es-Sikât* adlı eserlerinde zikretmiştir.⁵⁸

Bu görüşler doğrultusunda Süleyman b. Muğîre'nin güvenilir bir râvî olduğu sonucuna vardık.

Ebu'l-Hasan Âdem b. Abdurrahman b. Muhammed İbn-i Ebi İyâs el-'Askalânî (ö.220/835)

Ebu'l-Hasan künyesi ile meşhur olan Âdem b. Ebi İyâs aslen Horasanlı olup Benî Teym veya Benî Temîm kabilesinin azatlısıdır.⁵⁹ Meslek olarak kitap istinsahı ile uğraşmıştır. Bağdat'ta hadis öğrenmiş, hocalarından hadis yazmıştır. Daha sonra Kufe, Basra, Hicaz, Mısır ve Şam bölgelerine hadis rivâyeti için yolculuk yapmıştır. Ömrünün sonlarına doğru Askalana yerleşmiş ve H. 220'de orada vefat etmiştir.⁶⁰ H. 222'de vefat ettiği de aktarılmıştır.⁶¹ Şu'be (ö. 160/776)'nin yanında önemli bir statüye sahip olan Adem b. Ebi İyas, ondan sema'⁶² yoluyla çokça sahîh hadîs rivâyet etmiştir.⁶³ Ayrıca onun 20 hadîsi ihtivâ eden bir hadîs cüz'ü de Zâhiriyye Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁶⁴

⁵⁴İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/280.

⁵⁵İbnü'l-Cüneyd, *Suâlât-u İbnü'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în*, 316.

⁵⁶ Güvenilir râvîleri ifade etmekte umumi bir tabir olarak kullanılmıştır. Bu şekliyle kullanıldığında ta'dîlin ikinci mertebesine taalluk eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 353.

⁵⁷İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/144.

⁵⁸ 'İclî, *es-Sikât*, 1/431; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/390; İbn Şahîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Tarih-u Esmâi's-Sikât*, thk. Subhî es-Sâmerrâi (Kuveyt: ed-Dârü's-Selefiyye, 1404/1983), 100.

⁵⁹Buhârî, *Tarihü'l-Kebîr*, 2/39.

⁶⁰İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/496.

⁶¹Rabâî, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, 2/491.

⁶² Hadîs usulünde hadîs rivâyet yöntemlerinden ilki ve en önemlisidir. Hadîsi bizzat şeyh denilen muhaddisle bir araya gelerek kendisinden işitmek sûretiyle gerçekleşir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 355.

⁶³Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Suâlât-u Ebi Dâvûd li Ahmed b. Hanbel*, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr, (Medine: Mektebetü'l Ulûmi ve'l-Hikem, 1414/1994), 251; Müslim, *Kitabül'-Künâ ve'l-Esmâ*, 1/225; Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *Tarih-u İbn-i Ma'în Rivâyetü'd-Devrî*, thk. Dr. Muhammed Nur Yusuf, (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türasi'l-İslâmî, 1399/1979), 4/266.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Cüz'ü Âdem b. Ebi İyâs*, <https://shamela.ws/book/29703>

Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Süleyman b. Muğîre (ö. 165/782), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mübarek b. Fudâle (ö. 180/796), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Muhammed b. İsmâil b. Ebî Füdeyk (ö. 200/816) gibi muhaddislerden rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Buhârî (ö. 256/870), oğlu Ubeyd b. Âdem b. Ebî İyâs (ö. 275/888), Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890) ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fârisî (ö. 277/890) rivâyet etmiştir.⁶⁵

Yahyâ b. Maîn onun hakkında “sadûkûn sikatûn”⁶⁶ tabirini kullanmıştır.⁶⁷ Ebû Hâtîm ise Şu'be b. Haccâc'ın hadîslerini yazan dört kişiden biri olduğunu, onun hakkında “sadûkûn, sikatûn, me'mûnûn”⁶⁸, müte'abbidûn”⁶⁹ tabirlerini kullanmış sâlih biri olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ İbn Hibbân, 'İclî ve İbn Şâhin ise onu *es-Sikât* adlı eserlerinde zikretmiştir.⁷¹ İbn Hacer de onun hakkında “sikâtûn ‘abidûn” tabirlerini kullanmıştır.⁷²

Cerh, ta'dîl âlimlerinin görüşlerine göre Âdem b. Ebi İyâs'ın güvenilir olduğu sonucuna vardık.

Ebû Abdullah Yûnus b. 'Ubeyd b. Dînar el-'Abdî el-Hazzâz (ö.139/757 [?])

Ebu Abdillâh ve Ebû 'Ubeyd künyeleri ile meşhur olan Yûnus b. 'Ubeyd, iki yüze yakın hadîs rivâyet etmiş, Enes b. Mâlik ve Sa'îd b. Cübeyr gibi sahabeleri görmüştür.⁷³ H. 139'da vefat etmiştir.⁷⁴

İbn Abbas'ın azatlısı İkrime (ö. 105/723), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö. 117/735), Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), İbrahim et-Teymî (ö. 132/749), Humeyd b.

⁶⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/304.

⁶⁶ Hadîs tenkitlerinde bir râvî hakkında kullanıldığında onun adâlet ve zabtının tam olduğuna veya adaletinin tam zabtının eksik olduğuna, eğer başka karinelerle desteklenirse zabtının da tam olduğuna karşılık gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mevsu'atu's-Şamile li Müfredati'l-Muhteve'l-İslâmî (el-Cemhere), “Sadûkûn Sikatûn” (Erişim 15 Ocak 2025).

⁶⁷Hâşim b. Mersed, Ebû Saîd Hâşim b. Mersed et-Taberânî, *Tarih-u Haşim b. Mersed 'an İbn-i Ma'in*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Firyabî, (Riyâd: y.y.y. 1410/1990), 35.

⁶⁸ Güvenilir emniyetli mânâsında olup ta'dîl lafızlarındandır. İbn Ebî Hatim'in tertibine göre ta'dîlin ikinci mertebesinde delalet eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 216.

⁶⁹ 'Abidûn kelimesinden türetilen bu kelime râvî için kullanıldığında, ibadetlerle meşgul biri olduğuna ve dürüstlüğüne işaret eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mevsu'atu's-Şamile li Müfredati'l-Muhteve'l-İslâmî (el-Cemhere), “'Abidûn” (Erişim 15 Ocak 2025).

⁷⁰İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/268.

⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/134; 'İclî, *es-Sikât*, 1/213; İbn Şâhin, *es-Sikât*, 41.

⁷² İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 102.

⁷³İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/259.

⁷⁴Ali b. el-Medîni, Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, *el-Îlel*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî, (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980), 74.

Hilâl el-‘Adevî (ö. 135/752), Humeyd et-Tavîl (ö. 144/761) ve Hişâm b. Urve (ö. 146/763)’den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Süleymân b. Muğîre (ö. 143/760), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbrâhîm b. Tahmân (ö. 163/779), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Mübârek b. Fudâle (ö. 167/783), Bişr b. el-Mufaddal (ö. 180/796), Abdülvâris b. Saîd (ö. 180/796) ve Esmâ bt. Ubeyd (ö. 200/815)’dir.⁷⁵

Hiçbir şey yazmadığını söyleyen Yûnus b. ‘Ubeyd’i İbn Hibbân *es-Sikât*’ta zikretmiş, ilimde, fazilette, hadislerin hıfzında ve sünnette kendi zamanının efendilerindendi demiştir.⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma’in ve Ebû Hâtim er-Razî onun “sika” olduğunu söylemiştir.⁷⁷ Ancak Ahmed b. Hanbel onun Nafi’den rivâyet etmediğini İbn Nafi’den rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁷⁸

Zehebî onun hakkında s’ika, fakîh⁷⁹, muhaddis⁸⁰, ve mukri’⁸¹ demiş, İbn Hacer ise sikatün, sebtün, fadilün⁸², ver’ün⁸³ tabirlerini kullanmıştır.⁸⁴

Bu görüşler doğrultusunda Yûnus b. ‘Ubeyd’in güvenilir bir râvî olduğu sonucuna vardık.

Abdülvâris b. Abdussamed b. Abdülvâris b. Sa’îd Ebû ‘Ubeyde el-‘Anberî el-Basrî (ö.180/797)

Ebû ‘Ubeyde et-Tenvîrî adıyla meşhûr olan Abdülvâris b. Said, el-Basrî nisbesiyle de anılmıştır.⁸⁵ H. 180 yılında Basra’da vefat etmiştir.⁸⁶ Kendisinden rivâyette bulunan Abdüssamed b. Abdülvaris (ö. 206/820)’in babasıdır.⁸⁷

⁷⁵Müslim, *Kitâbü’l-Künâ ve’l-Esmâ*, 1/478; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32/520.

⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/647.

⁷⁷ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/242.

⁷⁸Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-İlel ve Ma’rifetü’r-Ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, thk. Vasyullah b. Muhammed Abbas, (Riyad: Dâru’l-Hânî, 1422/2001), 3/31.

⁷⁹ Fakîh: Hadis ilminde takvâ sahibi olan râvîler için kullanılan bir terim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, “Fakih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/126-127.

⁸⁰ Muhaddis: Hadis ve hadis rivâyeti ile meşgul olan kimse. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 107.

⁸¹ Mukri’: Kıraat yoluyla hadis rivâyet eden râvî için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salahattin Polat, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/434-435.

⁸² Herhangi bir hasletin fazlaca bulunması anlamına gelen fazl genellikle iyi ve güzel şeylerin fazlalığı için kullanılır. Nefis tezkiyesi, ibadetler ve Allah’a itaat için daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, thk. Yazıcı vd. (Beyrût: Dâru’s-Sadr, 1414/1993.), “fazl”, 11:524.

⁸³ Günahtan imtina etmek ve şüphe veren şeylerden kaçınmak anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Manzûr, “ver’ün” 15:194.

⁸⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/403; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 1099.

⁸⁵Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Muvaddah-u Evhâmi’l-Cem’i ve’t-Tefrîk*, thk. Dr. ‘Abdülmu’tî Emîn Kal’acî, (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1407/1986), 2/272-273.

Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756), Süleymân et-Teymî (ö. 143/760), Ebû Hanîfe en-Nu‘mân b. Sâbit (ö. 150/767), Ümmü Yûnus bt. Şeddâd (ö. 150/767) ve Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773)’den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814), Şeybân b. Ferrûh (ö. 219/834), oğlu Abdussamed b. Abdilvâris (ö. 225/840), Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbüri (ö. 226/841), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Ubeydullâh b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 229/843) ve Ali b. Medînî (ö. 234/849) rivâyette bulunmuştur.⁸⁸

İbn Sa’d onun hakkında “sikatün hüccetün⁸⁹” tabirlerini kullanmıştır.⁹⁰ Şu’be onun “itkân⁹¹ sahibi” olduğunu, Ebû Bekir b. Ebi Hayseme Hammâd b. Zeyd’in ashâbından en güvenilir kişi olduğunu, Ahmed b. Hanbel “hadîste insanların en sağlamı” olduğunu, Yahyâ b. Ma’in Basralıların en sağlam şeyhlerinden⁹² olduğunu, Ebû Zür’a er-Râzî onun “sika” olduğunu, İbn Ebi Hatim onun “sadûk” olduğunu,⁹³ Cüzcânî ise “esbetü’n-nâs”⁹⁴ olduğunu söylemiştir.⁹⁵

Ahmed b. Hanbel, Hammâd b. Zeyd’in Abdülvâris’ten daha iyi olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ İbn Hibbân onu *es-Sikât*’ta zikretmiş ve Kaderî olduğunu belirtmiştir.⁹⁷ Zehebî ise Hammâd b. Zeyd’in, kaderî olduğu için Abdülvâris’ten hadîs rivâyet etmeyi men’ ettiğini aktardıktan sonra, Abdülvâris’in fasîh, “sebt” ve “sâlih”⁹⁸ olduğunu ve kaderî inanç taşıdığını tekrarlamıştır.⁹⁹ İbn Hacer ise onun hakkında “sikatün sebtün” ta’birlerini kullanmış, Kaderî olduğuna dair rivâyetler bulunduğunu, ancak bu inancı

⁸⁶ Halife b. Hayyât, *Tarih-u Halife b. Hayyât*, 451; Halife b. Hayyât, *Kitab-u’t-Tabâkat*, 387.

⁸⁷ Müslim, *Kitâbü’l-Künâ ve’l-esmâ*, 1/590.

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/634; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/478-479.

⁸⁹ Hadîs terminolojisinde bu vasfı alan râvînin adâletine ve zabtının tam olduğuna delalet eder. Ta’dîl derecelerinin üçüncü kısmına giren ve hadîsi ihticâca binaen alınan râvî için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mevsu’atu’s-Şamile li Müfredati’l-Muhtevâ’l-İslamî (el-Cemhere), “Sikatün Hüccetün” (Erişim 31 Ocak 2024).

⁹⁰ İbn Sa’d, *Tabâkat*, 9/290.

⁹¹ Güvenilir olmak vasfını kazanmış rivâyetlerinde titizlik gösteren râvîlere verilen vasıflardandır. Hadis rivâyetlerinde az da olsa gafleti görülmeyen, rivâyet şartlarını dikkat ve titizlikle yerine getiren bu özellikleriyle belli bir yere gelmiş olan mihaddistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 171.

⁹² Meclisine devam edilerek kendisinden hadis rivâyet edilen, günümüz ta’biriyle hadîs hocasına verilen terimsel bir kavramdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 377.

⁹³ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 6/75-76.

⁹⁴ Esbetü’n-Nâs: Hadîs ilminde hakkında kullanılan râvînin rivâyeti ihticâc için alınır. Sehâvî’ye göre ta’dîlin birinci mertebesinde bulunur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 54.

⁹⁵ Cüzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya’kûb b. İshâk es-Sa’dî el-Cüzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, thk. ‘Abdül’alîm ‘Abdül’azîm el-Bestevî, (Pakistan/Faysalabâd: Hadîs-u Akademi, trs.), 315.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma’rifetu’r-Ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 1/438.

⁹⁷ İbn Hibban, *es-Sikât*, 7/140.

⁹⁸ Sâlih: Irâkî ve Zehebî’ye göre ta’dîlin dördüncü, Sehâvî’ye göre altıncı derecesinde bulunan râvî. Hadîsi i’tibar için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 136.

⁹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/573. Zehebî, *Tarîhu’l-İslam*, 4/586-587.

taşıdığına dair bir bilgi tespit edilmediğini söylemiştir.¹⁰⁰ Buhârî de onun hakkında süregelen Kader inancına sahip olduğu iddialarına değinmiştir. Bu bağlamda Abdussamed b. Abdülvarîs'in babasına Kaderî inanç isnad edenlerin yalan söylediğini, babasından kaderle ilgili bir şey duymadığını aktarmıştır.¹⁰¹

Abdülvarîs'in kaderî inanç taşıdığına dair bilgiler sabit olmadığı için râvînin güvenilir olduğu sonucuna vardık.

Abdullah b. Amr b. Ebi'l-Haccâc Meysere Ebû Ma'mer et-Temîmî el-Minkarî (ö. 224/838)

Ebû Ma'mer künyesi ile meşhur olan Abdullah b. 'Amr b. Meysere, Temîm Kabilesinin Minkarî koluna mensuptur.¹⁰² H. 224'te vefat etmiştir.¹⁰³

Abdülvarîs b. Saîd (ö. 180/796) –ki o da kendisinden rivâyette bulunmuştur–, Mülâzim b. Amr el-Hanefî (ö. 185/801), Abdülazîz b. Muhammed ed-Dâreverdî (ö. 187/803), Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804) ve Abdulvehhâb es-Sekafî (ö. 194/810)'den rivâyetlerde bulunmuştur.

Kendisinden ise; Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869), Buhârî (ö. 256/870), Abdussamed b. Abdülvarîs b. Saîd –ki ondan büyüktür– (ö. 258/872), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö. 258/872), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî (ö. 271/884), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890)'den rivâyet etmiştir.¹⁰⁴

Abdülvarîs'in râvîlerinden olan Ebû Ma'mer, Kütüb-i Sitte'de onun dışında hiç kimseden rivâyet etmemiştir. Zehebî ve İbn Sa'd onun en çok rivâyet ettiği kişinin Abdülvarîs b. Saîd olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁵

Ebûbekir b. Ebî Hayseme Yahyâ b. Maîn'den rivâyetle Ebû Ma'mer Abdülvarîs'in arkadaşıdır demiş onun için “sikatün, sebtün”¹⁰⁶ tabirlerini kullanmıştır.

¹⁰⁰İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 632.

¹⁰¹Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 6/118; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *ez-Du'afâ'ü's-sağîr*, thk. Ebû 'Abdullah Ahmed b. İbrâhîm b. Ebi'l-'Ayneyn, (b.y. : Mektebetu İbn-i Abbâs, 1426/2005), 94.

¹⁰²Müslim, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ'*, 2/791; Buhârî, *Târîh'u-l Kebir*, 5/155.

¹⁰³Zehebî, *el-Kâşîf*, 1/579.

¹⁰⁴İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/392; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 10/522; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/354.

¹⁰⁵Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/606; İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/310.

¹⁰⁶Sebt: Sağlam ve güvenilir olmak anlamında olup Irâkî'ye göre ta'dîlin ikinci, Sehâvî'ye göre dördüncü derecesinde bulunan bir râvî için bu ta'bir kullanılır. Bu ta'biri taşıyan râvînin hadîsi delil olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Aydınli, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 273.

İbrâhîm b. Abdullâh b. el-Cüneyd ise Yahyâ b. Maîn'in "sikatün, nebîlün"¹⁰⁷, "akîlün"¹⁰⁸, dediğini aktarmıştır.¹⁰⁹ İbn Hibbân ise onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.¹¹⁰

Ali b. el-Medînî Ebû Ma'mer'i hocası Abdülvâris'ten üstün tutmuştur.¹¹¹ 'İclî ise onun sikâ ve Kaderî görüşlere sahip olduğunu belirtmiştir.¹¹² Aynı şekilde; Ebû Zür'a er-Râzî onun hakkında "hâfizun sikâtun"¹¹³ terimlerini kullanmış, mutkin¹¹⁴ râvîlerden olduğunu söylemiş, Ebû Hâtîm er-Râzî ise onun hakkında "sadûk"¹¹⁵, mutkin" ve rivâyetlerinin kuvvetli olduğunu ve fakat hafız olmadığını, ilîm ehlinin yanında Kaderî inanca sahip olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

Ebû Ma'mer'in ilim ehlinin yanında Kaderî inanca sahip olduğu yönündeki iddialar sabit değildir. Ayrıca Kaderî inanç taşımasının rivâyetlere herhangi bir etkisi olmadığından güvenilir bir râvîdir.

Değerlendirme: Buhârî tarikinde bulunan râvîlerinin isnad tenkidine tabi tutulması sonucu bütün râvîlerin adalet ve zabt sahibi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle Buhârî tarihinin bütün isnâdları sahihtir.

2.1.1.1.2. Müslim tariki

Bu tarihin râvîleri olan Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Sâlih es-Semmân, Humeyd b. Hilâl el-'Adevî ve Süleymân b. Muğîre hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Müslim < Yahyâ b. Yahyâ < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebû Saîd el- Hudrî.

¹⁰⁷ Asalet, zekilik ve üstünlük anlamlarına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Manzûr, "nebl", 14:180.

¹⁰⁸ 'Akîl: Râvî'de bulunması gereken adalet şartı için vafedilen temyiz Kabiliyetine sahip olmak. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, 34.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cüneyd, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 435.

¹¹⁰ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî Ebû Hâtîm ed-Darîmî el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuid Han (Haydarâbâd/Deken: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 8/354.

¹¹¹ Hâtîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmet b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 10/26.

¹¹² 'İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/427.

¹¹³ Hâfizun: Irâkîye göre ta'dîlin ikinci, Sehâvî'ye göre ise dördüncü mertebesinde bulunur. Böyle bir râvînin rivâyeti adil olması şartıyla ihticac için alınır. bkz. Abdullah Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, 67.

¹¹⁴ Mutkin: Hadis tahammülünde işini ciddi tutan güvenilir râvî hakkında kullanılan terim. Irâkî'ye göre ta'dîlin ikinci, Sehâvî'ye göre ise dördüncü mertebesinde bulunur. Böyle bir râvînin rivâyeti ihticac için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, 121.

¹¹⁵ Sadûk: Hadis terminolojisinde râvînin çoğunlukla güvenilir kimi zaman da zayıf olduğunu ifade eder. Irâkî ve Zehebî'ye göre ta'dîlin üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci dercesinde olan bir râvî için kullanılan terimdir. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 261.

¹¹⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/119.

2. Tarik: Müslim < Şeybân b. Ferrûh < Süleymân b. el-Muğîre < Humeyd b. Hilâl < Ebû Salih es-Semmân < Ebû Saîd el-Hudrî.

Ebû Hafs Abdurrahmân b. Ebi Sa'îd el-Hudrî el-Hazrecî (ö. 112/731)

Ebû Ca'fer ve Ebû Muhammed künyeleri ile de tanınan Abdurrahmân b. Ebi Sa'îd, hadis rivâyetiyle uğraşan Rabîh (ö. 121/740) ve Sa'îd (ö. 150/767)'in babasıdır. Annesi Ümmü Abdullah, Evs kabilesine mensûb olan Abdullah b. Haris b. Kays b. Heyşe'nin kızıdır. Abdurrahmân hadîs rivâyetiyle uğraşmış, çok hadîs rivâyet etmiştir.¹¹⁷ H. 112 yılında 77 yaşında Medine'de vefat etmiştir.¹¹⁸

Babası Ebû Sa'îd el-Hudrî, 'Ummâre bt. Harise ed-Damrî, Ebî Humeyd es-Sa'idî (ö. 60/680)'den rivâyet etmiştir.¹¹⁹

Kendisinden ise: Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712), Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), oğlu Rabîh (ö. 121/740), Safvân b. Süleym (ö. 132/750), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) ve oğlu Saîd (ö. 150/767) rivâyette bulunmuştur.¹²⁰

İbn Hibbân, İbn Hacer ve 'İclî onun hakkında güvenilirlik ifade eden tabirler kullanmıştır.¹²¹ İbn Sa'd ise onun çok hadîs rivâyet edenlerden olduğunu, kimi zaman rivâyetlerinin zayıf olduğunu, rivâyetleriyle ihticâc edilmediği için sebt olmadığını söylemiştir.¹²²

İbn Sa'd, kimi rivâyetlerinden dolayı Abdurrahmân b. Ebi Sa'îd'i eleştirse de İbn Hibbân, İbn Hacer ve 'İclî'nin görüşleri doğrultusunda râvînin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Üsâme Zeyd b. Eslem el-Kureşî el-Adevî (ö. 136/754)

Ebû Üsame künyesi ile meşhur olan ve Ebu Abdullah el-Medenî nisbesiyle de tanınan Zeyd b. Eslem, Hz. Ömer'in azatlısıdır. H. 145 yılında Medine'de vefat ettiği söylenmiştir.¹²³ Ancak; H. 136'da vefat ettiğine dair aktarılan bilgiler daha kuvvetli görülmektedir.¹²⁴

¹¹⁷İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/263.

¹¹⁸Raba'î, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, 1/265; Halife b. Hayyât, *Tarih-u Halife b. Hayyât*, 343.

¹¹⁹Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 5/288.

¹²⁰Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 17/134; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/510.

¹²¹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/77; 'İclî, *es-Sikât*, 2/78; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 579.

¹²²İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/263.

¹²³İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/507.

¹²⁴Raba'î, *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, 1/322; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 3/387.

Âiše (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 73/692), Seleme bt. el-Ekva' (ö. 74/693), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ (ö. 81/700), Enes b. Mâlik (ö. 93/712), Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 94/712), Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719), Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî (ö. 112/731) ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735)'den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden ise: Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Muhammed b. 'Aclân (ö. 148/765), Abdurrahman b. Cüreyc (ö. 150/767), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813) rivâyette bulunmuştur.¹²⁵

Yahya b. Main; Zeyd b. Eslem'in, Cabir'den ve Ebu Hüreyre'den hadis işitmediğini nakletmiştir.¹²⁶ Malik ise onun hadis rivâyetindeki heybetini kimseye değişmediğini, bir keresinde bir rivâyet hakkında İbn Aclan'a; git sormayı öğren sonra gel dediğini aktarmıştır. Vâkîdî (ö. 207/823) Zeyd b. Eslem'in Mescid-i Nebevi'de bir ilim halkası oluşturduğunu söylemiştir.¹²⁷

Ahmed b. Hanbel, Ebu Zür'a ve Ebû Hâtîm er-Raziyân onun sika olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁸

Bu görüşler doğrultusunda Zeyd b. Eslem'in güvenilir bir râvî olduğu sonucuna varılmıştır.

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Himyerî el-Medenî (ö. 179/795)

Hicret Yurdunun İmamı ünvanıyla meşhur olan İmam Malik hicri 93 yılında Medine'de doğmuştur. Arapların iki ana kolundan biri olan Kahtanîler'in alt kollarına nisbetle Asbahî ya da Himyerî, Yemen'den göç ettikleri için Yemenî nisbeleriyle anılmıştır. Dedesi Yemen'den gelip Kureyş'in Teym b. Mürre kabilesinden Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656)'ın kardeşi Osman b. Ubeydullah'ın halîfi olmuştur.¹²⁹ İmam Malik H. 179'da vefat etmiştir.¹³⁰

¹²⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 10/12; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/510.

¹²⁶İbn Ma'in, *Târih-u İbn-i Ma'in Rivâyetu'd-Dûri*, 3/219, 244.

¹²⁷Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 10/15.

¹²⁸İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/555.

¹²⁹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/91; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, 4/719.

¹³⁰Zehebî, *el-Kâşif*, 2/234.

İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö. 117/735), Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753), Hişâm b. 'Urve (ö. 146/763) ve Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (ö. 148/765)'tan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc (ö. 150/767), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Ma'n b. Îsâ el-Kazzâz (ö. 198/813), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836) ve Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbü'rî (ö. 226/841)'dir.¹³¹

İmam Malik hadîs rivâyet edeceği zaman abdest alır, bağdaş kurarak, vakarlı bir şekilde otururdu. Bunun sebebi kendisine sorulunca Resûlullah'ın hadîslerine saygı gösterdiğini, abdestsiz bir şekilde rivâyet etmek istemediğini, yolda veya başka bir işle meşgul olduğu esnada rivâyet etmekten hoşlanmadığını, hadisleri anlaşılır kılmak ve karşıdaki kişiye iyice belletmek istediğini belirtmiştir.¹³²

Ali b. el-Medini, Malik'in meşhur olan bin civarında hadisi olduğunu aktarmıştır.¹³³

Süfyan b. Uyeyne, hadis râvîlerini eleştiri noktasında en sert olanın ve onların hallerini en iyi bilenin Malik olduğunu aktardıktan sonra onun hadis ilminde İmam olduğunu belirtmiştir.¹³⁴

Yahya b. Said el-Kattan da onun; hadislerinin sahihliği konusunda Süfyan es-Sevri, Süfyan b. Uyeyne ve Ma'mer b. Raşid'den daha önde olduğunu aktarmış, hadis ilminde imam olduğunu söylemiştir.¹³⁵

Ahmed b. Hanbel, Zührî'nin ashabından hadis rivâyetinin bütün yönleriyle Malik'ten daha sağlam ve güvenilir birinin olmadığını söylemiştir.¹³⁶

İmam Şâfiî, Mâlik ve Süfyân olmasaydı Hicâz'da ilmin yok olacağını söylemiştir.¹³⁷

¹³¹İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/6; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/91.

¹³²Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfîyâ*, t.y. (Mısır: Matbaatu's-Sa'ade: 1394/1974), 6/318.

¹³³Zehebî, *Tarîhu'l-İslam*, 4/719.

¹³⁴Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 7/310; İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/204.

¹³⁵İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/204.

¹³⁶Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 1/219.

¹³⁷İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi hatim er-Razî, *Âdâbu's-Şafi'i ve Menakibihi*, thk. Abdülğalî Abdülhalik vd. (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1424/2003), 157.

Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr b. Abdurrahman et-Temîmî Ebû Zekerîyya en-Nisâbûrî (ö. 226/841)

H. 142'de Horasân'da doğup büyüyen Yahya b. Yahya Temîm kabilesinin Hanzalî veya Minkarî koluna mensuptur. Hicaz, Şam, Yemen, Mısır ve Irak'a seyahatler yapmıştır. Bu seyahatler neticesinde birçok meşhur hocadan ders alan Yahyâ, Malik b. Enes'ten Muvatta' dersleri almış ve eserini rivâyet eden son râvîlerden biri olmuştur.¹³⁸ H.226'da vefat etmiştir.¹³⁹

Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), İsmâ'îl b. 'Ayyâş (ö. 181/797), İsmâ'îl b. 'Uleyye (ö. 193/809), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869), Buhârî (ö. 256/870), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö. 258/872), Müslim (ö. 261/875) ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fârisî (ö. 277/890) rivâyet etmiştir.¹⁴⁰

Ahmed b. Hanbel, Abullah b. Mübarek hariç Horasan'dan Yahya b. Yahya gibi birinin çıkmadığını söylemiştir. Ayrıca onu, hadis rivâyetlerine şüphe ile yaklaştığı için "Şekkak" (Şüphe eden) diye isimlendirdiklerini aktarmıştır. Ebû Zür'a er-Razî onun hakkında "sika" tabirini kullanmıştır.¹⁴¹ İbn Hibban ve İbn Şahin onu güvenilir râvîlerden saymıştır.¹⁴²

Yahyâ b. Yahyâ cerh ta'dîl âlimlerinin kanaati doğrultusunda güvenilir bir râvîdir.

Ebû Muhammed Şeyban b. Ferrûh el-Übûlî (ö. 236/851)

H. 140 yılında doğan Şeyban b. Ferrûh, Şeyban b. Ebi Şeybe ve Ebu Muhammed künyeleriyle tanınmıştır. Habatî kabilesinin Übûlî koluna mensubtur. Basra'lı olduğu için el-Basrî nisbesiyle de anılmıştır.¹⁴³ H. 236'da vefat etmiştir.¹⁴⁴

Süleymân b. el-Muğîre (ö. 143/760), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Selâm b. Miskîn (ö. 168/784), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795),

¹³⁸Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, 10/512.

¹³⁹Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 8/310; Zehebî, *el-Kaşîf*, 2/378.

¹⁴⁰Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 32/32; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/397.

¹⁴¹İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/197.

¹⁴²İbn Hibban, *es-Sikât*, 9/261; İbn Şahîn, *es-Sikât*, 262.

¹⁴³Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, 11/101; Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 4/254.

¹⁴⁴Rabâ'î, *Tarîh-u Mevlidi'l-Ulema ve Vifayetihim*, 2/519.

Abdolvâris b. Sa'îd (ö. 180/796) ve Mübârek b. Fudâle (ö. 180/796)'den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Bakî b. Mahled el-Endülüî (ö. 276/889) ve Hârûn el-Hâfız (ö. 294/906)'dır.¹⁴⁵

İbn Hibban onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.¹⁴⁶ Ebu Hatim er-Razi'den ise onun hakkında "sadûk" veya "kaderî inanca sahip" olduğu şeklinde iki rivâyet aktarılmıştır. Ebu Zûr'a er-Razi onun "sadûk" olduğunu veya vehm ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁷ İbn Hacer de onun hakkında "sadûk" tabirini kullanmakla beraber vehm ettiğini ve Kaderî olduğunu aktarmıştır.¹⁴⁸

Şeybân b. Ferrûh'un kaderî inanç taşıdığı yönünde birtakım eleştiriler öne sürülse de bu inancını savunup dillendirdiğine dair herhangi bir rivâyet bulunmamaktadır. Bu nedenle râvînin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: İsnâd tenkidi sonucunda Müslim tarikinın bütün râvîlerinin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır. Bu nedenle Müslim tarikinın bütün isnâdları sahihtir.

2.1.1.1.3. Ebû Dâvûd tariki

Bu tarikin râvîleri olan Ebû Saîd el-Hudrî, Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Eslem, Mâlik b. Enes, Süleymân b. el-Muğîre hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Ebû Dâvûd < Ka'nebî < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el- Hudrî < Ebû Saîd el- Hudrî.

2. Tarik: Ebû Dâvûd < Muhammed b. el-A'lâ < Ebû Hâlid < İbn-i Aclân < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el- Hudrî < Ebû Saîd el-Hudrî.

3. Tarik: Ebû Dâvûd < Ahmed b. Ebî Süreyc er-Râzî < Ebû Ahmed ez-Zebeyrî < Meserre b. Ma'bed el-Lahmî < Ebû Ubeyd < Atâ' b. Yezîd el-Leysî < Ebû Saîd el-Hudrî.

4. Tarik: Ebû Dâvûd < Mûsâ b. İsmâîl < Süleymân b. el-Muğîre < Humeyd b. Hilâl < Ebû Sâlih < Ebû Saîd el-Hudrî.

¹⁴⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 12/598; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/184.

¹⁴⁶İbn Hibban, *es-Sikât*, 8/315.

¹⁴⁷İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/357.

¹⁴⁸İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 269.

5. Tarik: Ebû Dâvûd < Muhammed b. el-A'lâ' < Ebû Üsâme < Mücâlid < Ebi'l-Veddâk < Ebû Saîd el-Hudrî.

6. Tarik: Ebû Dâvûd < Müsedded < Abdulvâhid b. Ziyâd < Mücâlid < Ebi'l-Veddâk < Ebû Saîd el-Hudrî.

Abdullah b. Mesleme el-Ka'neb el-Ka'nebî el-Haris (ö. 220/835)

Ebu Abdurrahman el-Medeni künyesiyle meşhur olan Ka'nebî, H. 130'dan sonra doğmuştur. Basra'da ikamet etmiş daha sonra Mekke'ye yerleşmiştir. Medine'de bir süre kalmış İmam Malik'ten ders almıştır.¹⁴⁹ H. 220'de vefat etmiştir.¹⁵⁰

Süleymân b. el-Muğîre (ö. 143/760), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdülazîz b. Muhammed ed-Devâverdi (ö. 187/803), Fudayl b. 'Iyâz (ö. 187/803) ve Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812)'tan hadis rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890)'dır.¹⁵¹

İbn Sa'd *Tabakat*'ında onu "abid" ve "fadîl" olarak tavsif etmiş, Ka'nebî'nin İmam Malik'e kitabını (*Muvatta'*) okuduğunu aktarmıştır.¹⁵²

'İclî *es-Sikât*'ında Basralı güvenilir râvîlerden olduğunu aktardıktan sonra İmam Malik'in *Muvatta'*'ında yer alan hadislerin yarısını kendisine okuduğunu diğer yarısının da kendisinin İmam Malik'e okuduğunu söylemiştir.¹⁵³ Ka'nebî'nin *Muvatta'* rivâyeti Abdülhafîz Mansûr tarafından (Tunus 1396) neşredilmiştir.

Ebu Zûr'a ondan daha iyi bir kimseden hadis yazmadığını aktarmış, Ebu Hatim ise onun hakkında "sika" ve "hüccet" lafızlarını kullanmıştır.¹⁵⁴

Netice olarak Ka'nebî'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

¹⁴⁹Zehebî, *Tarîhu'l-İslam*, 5/610.

¹⁵⁰Halife b. Hayyât, *Tarih*, 476; Halife b. Hayyât, *Tabakat*, 229.

¹⁵¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 16/136-140.

¹⁵²İbn Sa'd, *Tabakat*, 9/303.

¹⁵³'İclî, *es-Sikât*, 8/353.

¹⁵⁴İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/181.

Ebu Abdullah Muhammed b. ‘Aclan el-Medenî el-Kureşî (ö. 148/765)

Ebû Abdullah künyesi ile anılan Muhammed, hadis kitaplarında İbn-i Aclan ismiyle meşhur olmuştur. Fatıma bt. Velîd b. Utbe b. Rabia b. Abdişems b. Abdimenaf'ın mevlâsı olup Kureyş kabilesine mensuptur. İbn-i Aclan fıkıh ilminde temayüz etmiş, çokça ibadet eden, zühd sahibi bir şahsiyet olarak bilinir. Ayrıca Mescid-i Nebevi'de dersler vermiş ve kimi zaman fetvalarına da müracaat edilmiştir.¹⁵⁵ H. 148'de Medine'de vefat etmiştir.¹⁵⁶

Enes b. Mâlik (ö. 93/712), Recâ' b. Hayve (ö. 112/730), Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö. 117/735), Ebû İshak es-Sebî'î (ö. 127/744), Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî (ö. 128/745) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/753)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyette bulunanlar ise: Sâlih b. Keysân (ö. 140/757), Dâvûd b. Kays el-Ferrâ (ö. 160/777), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Bişr b. el-Mufaddal (ö. 180/796), Ebû Hâlid Süleymân b. Hayyân el-Ahmer (ö. 180/796), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814)'dir.¹⁵⁷

İbn Sa'd,¹⁵⁸ Süfyan b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in, Ebû Hatim, ve Ebû Zür'a er-Raziyân, İbn 'Aclan hakkında güvenilirlik ifade eden tabirler kullanmıştır.¹⁵⁹

Buhârî de Sahîh'inde ondan rivâyette bulunmuştur.¹⁶⁰ İbn Hibban ise *es-Sikât*'ta tebeu't-tâbiîn kısmında onu zikretmiştir.¹⁶¹

Sonuç olarak Muhammed b. 'Aclân'ın güvenilir bir râvî olduğu kanaatine varılmıştır.

¹⁵⁵İbn Sa'd, *Tabakat*, 7/525.

¹⁵⁶Halife b. Hayyât, *Tabakat*, 470.

¹⁵⁷Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 26/101.

¹⁵⁸İbn Sa'd, *Tabakat*, 7/526.

¹⁵⁹İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/49.

¹⁶⁰Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 1/196.

¹⁶¹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/386.

Süleyman b. Hayyân el-Ezdî Ebû Halid el-Ahmer el-Kûfî el-Ca'ferî (ö. 189/805)

Hadis kitaplarında Ebû Halid el-Ahmer künyesi ile tanınan Süleyman b. Hayyan el-Ezdî H. 114'te Cürcan'da doğmuş, Kûfe'de ikamet etmiştir.¹⁶² H. 189'da Kûfe'de vefat etmiştir.¹⁶³

Dâvûd b. Kays el-Ferrâ (ö. 141/758), Mücâlid b. Saîd (ö. 144/761), Muhammed b. 'Aclan el-Medenî (ö. 148/766), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Humeyd et-Tavîl (ö. 160/777) ve Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)'dan hadis rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827), Âdem b. Ebî İyâs (ö. 220/835), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857) ve Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ (ö. 248/862)'dır.¹⁶⁴

İbn Hibban ve İbn Şahîn onun hakkında güvenilirlik ifade eden lafızlar kullanmışlardır.¹⁶⁵ Yahya b. Ma'in'e isnad edilen rivâyetlerin birinde Ebû Halid el-Ahmer hakkında "saduk" demiş, ancak "hüccet" mertebesine ulaşmadığı, diğer rivâyette "sika" olduğu, diğer rivâyette ise "leyse bihi be's"¹⁶⁶ dediği aktarılmıştır.¹⁶⁷ Ali b. el-Medînî ise onu "sadûk" diye tavsif etmiştir.¹⁶⁸ İbn Sa'd da onun çok rivâyet eden sika râvîlerden olduğunu aktarmıştır.¹⁶⁹

Bu görüşler doğrultusunda Ebû Halid el-Ahmer'in güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Ebû Küreyb Muhammed b. el-'Ala' b. Küreyb el-Hemdanî el-Kûfî (ö. 248/862)

Muhammed b. Ala' hadis kitaplarında Ebû Küreyb künyesi ile meşhur olmuştur. Kûfe'de Matmura denilen yerde Ebi Üsame'nin evinin yakınında ikamet etmiştir.¹⁷⁰ H. 248 yılında vefat etmiştir.¹⁷¹

¹⁶²Hatip el-Bağdadî, *Tarîh-u Bağdad*, 9/23, 24, 25.

¹⁶³Halife b. Hayyât, *Tabakat*, 293.

¹⁶⁴Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 11/394.

¹⁶⁵İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/395; İbn Şahîn, *Tarîh-u Esmâ's-Sikat*, 100.

¹⁶⁶Zararsız, zararı yok anlamına gelen ta'dîl lafızlarından biridir. İbn Ma'in kendisi hakkında bu tabiri kullandığı râvînin sika olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 195.

¹⁶⁷Hatip el-Bağdadî, *Tarîh-u Bağdad*, 9/24.

¹⁶⁸İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/106.

¹⁶⁹İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/513.

¹⁷⁰İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/539.

¹⁷¹Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 1/205.

Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Ebû Hâlid el-Ahmer (ö. 189/805), İsmâil b. ‘Uleyye (ö. 193/809), Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Vekî‘ b. Cerrah (ö. 197/812), Ebû Muâviye ed-Darîr (ö. 195/811) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)’den hadis rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (ö. 258/872), Ebû Zur‘a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Bakî b. Mahled el-Endülüsî (ö. 276/889), Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Ca‘fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/914) ve Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (ö. 307/919) rivâyet etmiştir.¹⁷²

Ahmed b. Hanbel, mihne dönemindeki sıkıntılı süreçte kendisinden tereddüt etmeden rivâyet edeceğini belirtmiştir.¹⁷³ Ebû Hatim er-Râzî onun için “sadûk” demiştir.¹⁷⁴ İbn Hibbân onun hakkında güvenilirlik ifade eden tabirler kullanmıştır.¹⁷⁵ Nesâî de güvenilir olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶

Bu görüşler doğrultusunda Ebû Küreyb’in güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Ebû Muhammed Ata’ b. Yezîd el-Leysî el-Cunde’î el-Medenî (ö. 107/725)

Ebû Muhammed künyesiyle anılan ‘Ata’ b. Yezîd, Kinane kabilesinin Leys koluna mensûb olduğundan Leysî nisbesiyle de tanınmıştır. 82 yaşında H.107’de vefat etmiştir. Birçok hadis rivâyet etmiştir.¹⁷⁷ Ebu Yezîd künyesi ile de bilinen ‘Ata’ b. Yezîd, Medine ehlinden sayılmıştır. Şam’lı olduğu da rivâyet edilmiştir.¹⁷⁸

Temîm ed-Dârî (ö. 40/660), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 52/672), Ebû Hüreyre (ö. 57/676), Ebû Sa‘îd el-Hudrî (ö. 74/693), Hz. Osman’ın azatlısı Humrân b. Ebân (ö. 75/692), Ebû Sa‘lebe el-Huşenî (ö. 75/694)’den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden de: Ebû Ubeyd Süleymân b. Abdülmelik’in hâcibi (ö. 100/718), Zekerîyyâ künyesiyle tanınan Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zuhrî (ö. 124/742), Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/755), Süleymân b. ‘Atâ’ b. Yezîd (ö. 145/762) rivâyette bulunmuştur.¹⁷⁹

¹⁷²Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemal*, 26/243.

¹⁷³Zehebî, *Siyer-u A’lami’n-Nübelâ*, 11/395.

¹⁷⁴İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 8/52.

¹⁷⁵İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/105.

¹⁷⁶Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Tesmiyetü’s-şüyüh*, thk. Şerif Hatim b. Arif el-Avni, (Mekke: Dar-u Alemlî’l-Fevaid, 1423/2002), 52.

¹⁷⁷İbn Sa’d, *Tabakat*, 7/245.

¹⁷⁸Buhârî, *Tarîhu’l-Kebîr*, 6/459.

¹⁷⁹Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemal*, 20/123.

Ali b. el-Medîni,¹⁸⁰ İbn Hibban ve İbn Şahîn onun güvenilir olduğunu belirten lafızlar kullanmıştır.¹⁸¹

Sonuç olarak Ata' b. Yezîd'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Ubeyd el-Mezhacî (ö. 100/718)

Kaynaklarda Süleyman b. Abdülmelik b. Mervan (ö. 99/717)'ın hizmetkarı veya kölesi olarak¹⁸² geçen Ebû Ubeyd Şam'da ikamet etmiştir. Muhtelif isim ve künyelerle anılmıştır.¹⁸³

Enes b. Mâlik (ö. 93/711), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Atâ' b. Yezîd (ö. 107/725), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk (ö. 107/725), Recâ' b. Hayve (ö. 112/730), İbn Ömer'in azatlısı Nafi' (ö. 117/735) ve Nu'aym b. Selâme el-Ürdünî (ö. 135/752)'den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinde rivâyet edenler: Abdurrahman b. Hassân el-Kinânî (ö. 130/747), Muhammed b. Ac'lan (ö. 148/765), Abdurrahman b. Amr el-Evzaî (ö. 157/774), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Meserre b. Ma'bed el-Lahmî'dir.¹⁸⁴

Ebu Ubeyd hakkında Ebu Zür'a er-Razi "sika" tabirini kullanmıştır.¹⁸⁵ Ali b. el-Medîni onun güvenilir olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁶ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiştir.¹⁸⁷ İbn Hacer de onu güvenilir bulmuştur.¹⁸⁸

Buhârî kendisinden mu'allak rivâyet etmiş, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesai de doğrudan rivâyette bulunmuşlardır.¹⁸⁹

Sonuç olarak Ebû Ubeyd'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Meserre b. Ma'bed Ebu Abdurrahman el-Lahmî el-Filistîni el-Kudüsî (ö. [?])

Meserre b. Ma'bed, Beni'l Haram ailesine mensub olup Beytü'l Makdise bir fersah uzaklıktaki Beyt Cibrîn bölgesinde ikamet etmiştir.¹⁹⁰ Kaynaklarda doğum ve vefat tarihine dair bilgiler bulunmamaktadır.

¹⁸⁰İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/338.

¹⁸¹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/200; İbn Şahîn, *es-Sikât*, 171.

¹⁸²Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 3/75.

¹⁸³Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 34/49.

¹⁸⁴Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 34/49.

¹⁸⁵İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/275.

¹⁸⁶İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/552.

¹⁸⁷İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/236.

¹⁸⁸İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1174.

¹⁸⁹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 34/49.

¹⁹⁰Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 8/64.

Ebû Ubeyd Süleymân b. Abdülmelik'in hâcibi (ö. 100/718), İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö. 117/735), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Yezîd b. Ebî Kebşe (ö. 130/747), Yezîd b. Yezîd b. Câbir (ö. 136/753)' den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Velîd b. Nadr er-Ramlî el-Mes'ûdî (ö. 190/806), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Damra b. Rebî'a (ö. 202/817) ve Ebû Ahmed ez-Zübeyrî (ö. 203/818)'dir.¹⁹¹

Ebu Hatim er-Razî onun hakkında “şeyhun ma bihi be'sün” tabirini kullanmıştır.¹⁹² Rivâyetlerinin azlığı sebebiyle kaynaklarda onunla ilgili pek az bilgi bulunmaktadır. İbn Hibban *es-Sikât*'ta etbai tabiin bölümünde onu zikretmiş, ancak rivâyetlerinde bazen hata' yaptığını da belirtmiştir.¹⁹³ *el-Mecruhin* adlı kitabında ise sika râvîlere ihtilafında tek kaldığını, tek kaldığında rivâyetleriyle ihticac etmenin caiz olmadığını aktarmıştır.¹⁹⁴ Zehebî de onun için güvenilir demiştir.¹⁹⁵ İbn Hacer ise onun hakkında “sadûk” ve “lehu evhamün” tabirini kullanmıştır.¹⁹⁶

Sonuç olarak, Meserre b. Ma'bed'in güvenilir râvîlere ihtilaf etmesi, rivâyetlerinde hata etmesi, hakkında çok bilgi bulunmaması ve rivâyetlerinde yanılğı bulunması sebebiyle rivâyetleriyle tek başına ihticâc edilemeyeceği kanaatine varılmıştır.

Ebu Ahmed ez-Zübeyrî Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr b. Amr b. Dirhem el-Eslemî (ö. 203/818)

Benî Esed kabilesinin azatlısı olan Muhammed b. Abdullah b. ez-Zübeyr, kaynaklarda Ebu Ahmed ez-Zübeyrî adıyla meşhur olmuştur. Me'mûn'un hilafeti döneminde H. 203 yılında Ehvâz'da vefat etmiştir. İp satarak geçimini sağlamıştır.¹⁹⁷

İbrâhîm b. Tahmân (ö. 163/780), İsrâîl b. Yûnus (ö. 160/777), Şerîk b. Abdullah (ö. 177/793), Meserre b. Ma'bed el-Lahmî'den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Buhârî (ö. 256/870), Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262/875), Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö.

¹⁹¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 27/449.

¹⁹²İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/423.

¹⁹³İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/524.

¹⁹⁴İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mecruhin mine'l Muhaddisin*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, (Riyad: Dâru's-sumey'î li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1420/2000), 2/382.

¹⁹⁵Zehebî, *el-Kaşîf*, 2/256.

¹⁹⁶İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 935.

¹⁹⁷İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/526.

275/889), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890), Nesâî (ö. 303/915)'dir.¹⁹⁸

Yahya b. Main onun hakkında “leyse bihi be's” demiştir. İbn Hırtaş onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmıştır. Nesâî de onun hakkında “leyse bihi be's” demiştir. ‘İclî ise onun hakkında “sika” tabirini kullanmış ve itikadi olarak Şia'ya meylettiğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Ebu Hatim er-Razî onun hadis hıfzında iyi olduğunu fakat vehm sahibi olduğunu belirtmiş, Ebu Zür'a er-Razî “sadûk” diye nitelemiştir.²⁰⁰ İbn Hibban ve İbn Şahîn onu güvenilir râvîleri derledikleri kitaplarına almıştır.²⁰¹ İbn Sa'd onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmış ve çok rivâyet ettiğini yazmıştır.²⁰²

Cerh ta'dîl âlimlerinin genel kanaatine göre Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'nin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî Süreyc er-Razî el-Bağdadî (ö. 240/854)

İbn Ebî Süreyc adıyla şöret bulan Ahmed, Ebû Ca'fer künyesiyle de bilinir. Huzeyme b. Hazim'in azatlısıdır. Önce Bağdad'a daha sonra da Re'y'e yerleşmiş ve H. 240'ta orada vefat etmiştir. Bağdatlılardan sayılmıştır.²⁰³

İsmâ'îl b. 'Uleyye (ö. 193/809), Mervân b. Mu'âviye el-Fezârî (ö. 193/809), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/813), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813), Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî (Ebû Ahmed ez-Zübeyrî) (ö. 203/818), Şebâbe b. Süvvâr (ö. 206/821), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821)'dan rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden de: Buhârî (ö. 256/870), Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262/875), Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdülkerîm er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890) ve Nesâî (ö. 303/915) rivâyet etmiştir.²⁰⁴

Ebû Hatim er-Razî onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmıştır.²⁰⁵ Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî ondan rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Nesâî onun “sika” olduğunu

¹⁹⁸Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 25/476.

¹⁹⁹Hatip el-Bağdadî, *Tarih-u Bağdad*, 3/21.

²⁰⁰İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/297.

²⁰¹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/58; İbn Şahîn, *es-Sikât*, 210,214.

²⁰²İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/526.

²⁰³Hatip el-Bağdadî, *Tarih-u Bağdat*, 4/427.

²⁰⁴Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 1/356.

²⁰⁵İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/56.

belirtmiştir.²⁰⁶ İbn Hibban *es-Sikât*'ta onu zikretmiştir. İbn Hacer de onun hakkında “sika” ve “hafız” tabirlerini kullanmış garip rivâyetleri olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

Sonuç olarak hakkında kullanılan ta'dîl lafızlarına göre Ahmed b. Ebî Süreyc er-Razî'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmail et-Tebûzkî el- Minkarî el-Basrî (ö. 223/838)

Ebû Seleme künyesi ile meşhur olan Musa b. İsmail kaynaklarda Ebû Seleme et-Tebûzkî adıyla şöhret bulmuştur. Basra'da ikamet etmiş ve h. 223'te orada vefat etmiştir.²⁰⁸

Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Süleymân b. el-Muğîre (ö. 165/781), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Cüveyriye bt. Esmâ' (ö. 180/796), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Abdolvâhid b. Ziyâd (ö. 195/810)'dan rivâyet etmiştir.

Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/875), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Ya'kûb b. Süfyân (ö. 277/891) kendisinden rivâyet etmiştir.²⁰⁹

Yahya b. Main Mûsâ b. İsmail hakkında “sika” ve “me'mun” tabirlerini kullanmış çok zeki biri olduğunu söylemiştir. Ali b. el-Medini ise Ebu Seleme'den yazmayan onun ricalinden birinden yazmalıdır diyerek onun ne kadar güvenilir olduğunu belirtmiştir. Ebû Hatim er-Razî de onun hakkında “sika” tabirini kullanmış, Basra'da hadis râvîleri arasında ondan daha iyisi olmadığını aktarmıştır.²¹⁰ İbn Sa'd da onun için “sika” tabirini kullanmış, çok hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.²¹¹ İbn Hibban ve 'İclî, Mûsâ b. İsmail'i güvenilir râvîleri derledikleri kitaplarına almıştır.²¹² İbn Hırtaş ise onun hakkında bir takım iddialar öne sürüldüğünü bu nedenle “sadûk” diye nitelenebileceğini aktarmıştır. Ancak; İbn Hacer onun hakkında “sika” ve “sebt” ifadelerini kullanmış, İbn Hırtaş'ın öne sürdüğü iddiaların yersiz olduğunu belirtmiştir.²¹³

Sonuç olarak Mûsâ b. İsmail'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

²⁰⁶Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 11/552.

²⁰⁷İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/38; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 91.

²⁰⁸İbn Sa'd, *Tabakat*, 9/307; Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 7/280.

²⁰⁹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 29/21.

²¹⁰İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/136.

²¹¹İbn Sa'd, *Tabakat*, 9/307.

²¹²'İclî, *es-Sikât*, 2/303; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/160.

²¹³İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 977; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/169.

Ebu'l Veddâk Cebr b. Nevf el-Bikâlî el-Hemedânî (ö. [?])

Ebu'l Veddâk veya Ebu'l Feddâk künyeleri ile bilinen Cebr b. Nevf Kufe'de ikamet etmiş Ebu Sa'îd el-Hudrî ile arkadaşlık etmiştir.²¹⁴ Vefat ve doğum tarihine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693) ve Şurayh b. el-Hâris el-Kâdî (ö. 78/697)'den rivâyet etmiştir.

Kays b. Vehb (ö. 100/718), Ebû İshâk es-Sebî'î (ö. 127/745), Ebû't-Tiyyâh Yezîd b. Humeyd (ö. 132/749), İsmâ'îl b. Ebî Hâlid (ö. 140/757), Alî b. Ebî Talha (ö. 143/760), Mücâlid b. Sa'îd (ö. 144/761), Yûnus b. Ebî İshâk (ö. 159/776) ise kendisinden rivâyet etmiştir.²¹⁵

Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmîzî ve İbn Mâce onun hadislerini kitaplarına almıştır.²¹⁶

Yahya b. Ma'în onun hakkında "sika" tabirini kullanmıştır.²¹⁷ İbn Hibban ve İbn Şahîn onu güvenilir râvîlerden saymıştır.²¹⁸ İbn Sa'd onun çok az rivâyet ettiğini belirtmiştir.²¹⁹ Zehebî onun "sika" olduğunu aktarmıştır.²²⁰

Sonuç olarak Ebu'l Veddâk'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Amr Mücâlid b. Sa'îd el-Hemedânî el-Kûfî (ö. 144/761)

Ebû Umeyr ve Ebû Sa'îd künyeleri ile de bilinen Mücâlid Kûfe'de ikamet ettiğinden el-Kûfî nisbesiyle anılmıştır. H. 144'te vefat etmiştir.²²¹

Ebû'l-Veddâk Cebr b. Nevf el-Hemedânî, Kays b. Ebî Hâzim (ö. 85/704), Âmir eş-Şa'bî (ö. 103/721) ve Vebre bt. Abdurrahman (ö. 120/738)'dan rivâyet etmiştir.

Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Sufyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813), Abdülvâhid b. Ziyâd (ö. 195/810), Abdullah b. Nümeir (ö. 199/814) ve Ebû Hâlid el-Ahmer ise kendisinden rivâyet etmiştir.²²²

²¹⁴ Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 2/243.

²¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 4/495.

²¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/290.

²¹⁷ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/532.

²¹⁸ İbn Şahîn, *es-Sikât*, 57; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/117.

²¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/416.

²²⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/289.

²²¹ Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 8/9.

²²² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 27/219.

Yahya b. Sa'îd el-Kattân Mücâlidî zayıflıkla ve yalancılıkla itham etmiştir. Yahya b. Ma'in de hadisleriyle ihticac edilemeyeceğini belirtmiştir. Ebû Hatim er-Razî onun hadisleriyle ihticac edilemeyeceğini, Ebû Zûr'a er-Razî ise onun zayıf olduğunu aktarmıştır.²²³ İbn Hibban ise onun kötü bir hafızası olduğunu, senedleri maklub rivâyet ettiğini, mürsel olanları merfu olarak rivâyet ettiğini bu nedenlerle rivâyetleri ile ihticac etmenin caiz olmadığını aktarmıştır.²²⁴ İbn Sa'd ve Cûzcânî de onu zayıflıkla itham etmişlerdir.²²⁵ Zehebî, İbn Ma'in'in onu zayıf gördüğünü Nesâî'nin de onun hakkında kesin bir karara varmadığını aktarmıştır.²²⁶ İbn Hacer ise onun, rivâyeti aktarmada güçlü biri olmadığını ömrünün sonlarına doğru değiştiğini söylemiştir.²²⁷

İsnâd tenkitçilerinin hakkında kullanılan cerh ifadelerine dayanılarak Mücâlid b. Sa'îd'in güvenilir bir râvî olmadığı kanaatine varılmıştır.

Ebû Üsame Hammâd b. Üsame b. Zeyd el-Kureşî (ö. 201/816)

Hammâd b. Zeyd, Ebû Üsame künyesi ile bilinmiş ve bununla meşhur olmuştur. Hz. Hasan'ın azatlısı olan Hasan b. Sa'd'ın azatlısıdır. Kûfe'de ikamet ettiği için Kufî nisbesiyle anılmıştır. Me'mûn'un hilafeti döneminde H. 201'de Kufe'de iken 80 yaşında vefat etmiştir.²²⁸

Mücâlid b. Sa'îd (ö. 144/761), Süleymân el-A'meş (ö. 147/764), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Süleymân b. el-Muğîre (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777), Sadaka b. Ebî İmrân (ö. 175/791), Şerîk b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177/793), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827)'dan rivâyet etmiştir.

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), Ali b. Medînî (ö. 234/849), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/854), Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ (ö. 248/862) ise kendisinden rivâyet etmiştir.²²⁹

Yahya b. Main Ebû Üsame'nin Hişâm b. Urve'den 600 hadis aktardığını belirtmiş, Abde b. Süleyman'la güvenilirlik açısından aynı sika râvîler olduğunu aktarmıştır. Kimi zaman onu Hammâd b. Seleme ve Hişâm b. Urve'den üstün tuttuğu da

²²³İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/361.

²²⁴İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/343.

²²⁵İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/468; Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 144.

²²⁶Zehebî, *el-Kâşif*, 2/239.

²²⁷İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 920.

²²⁸İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/517.

²²⁹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 7/217.

görülmektedir.²³⁰ Ahmed b. Hanbel onun 100.000 hadisi kendi eliyle yazdığını söylediğini aktarmıştır. Ayrıca onun zeki ve hadislerin zabtında iyi bir râvî olduğunu belirtmiştir.²³¹ İbn Hibban onu güvenilir râvîleri derledikleri kitabına almıştır.²³² İbn Sa'd onun hakkında “sika” ve “me'mun” tabirlerini kullanmış, çok hadîs rivâyet ettiğini, kimi zaman tedlîs yaptığını ve tedlîsinin nedenini açıkladığını, ehl'i sünnet ve'l-cemaat olduğunu aktarmıştır.²³³ Zehebî de onun hakkında “hafız, hüccet, âlim” ve “ahbârî” tabirlerini kullanmıştır.²³⁴ İbn Hacer de “sika” ve “sebt” ifadelerini kullanmış, kimi zaman tedlîs yapsa da sonunda tedlîs yaptığı kişilerin kitaplarından alarak bunu düzelttiğini belirtmiştir.²³⁵

Sonuç olarak Hammâd b. Zeyd'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Bişr Abdulvahid b. Ziyâd el-Abdî (ö. 176/792)

Ebû Bişr künyesi ile bilinen Abdulvahid b. Ziyâd, Basra'da ikamet etmiştir.²³⁶

Muhtâr b. Fulful (ö. 132/749), Yezîd b. Keysân (ö. 136/753), Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756), Mücâlid b. Sa'îd el-Hemedânî (ö. 144/761), Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), Âsım el-Ahvel (ö. 146/763) ve Eflat b. Halîfe (ö. 146/763)'den rivâyet etmiştir.

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâ'îl (ö. 223/838), Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbûrî (ö. 226/841), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) ve Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/854) ise kendisinden rivâyet etmişlerdir.²³⁷

Yahya b. Ma'in kendisine yöneltilen bir soruda A'meşin ashabından Süfyân, Şu'be ve Ebû Muaviye ed-Darîr'den sonra Abdulvahid b. Ziyâd'ı zikretmiş, “sika” olduğunu belirtmiştir. Ebû Zûr'a ve Ebû Hatim er-Razîyân onun hakkında “sika” tabirini kullanmıştır.²³⁸ İbn Hibban ve 'İclî onu güvenilir râvîleri derledikleri kitaplarına almıştır.²³⁹ Zehebî onun hakkında; münker rivâyetleri bulunduğu gibi birtakım

²³⁰ A.mlf, 7/223.

²³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-'ilel ve Ma'rifetu'r-ricâl Rivâyetu Abdillâh*, 3/207, 1/383,390, 2/109; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/132.

²³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/222.

²³³ İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/517.

²³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/348.

²³⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 267; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/477.

²³⁶ Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, 6/59.

²³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 18/450.

²³⁸ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/20.

²³⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/123; 'İclî, *es-Sikât*, 2/107.

ithamlardan dolayı, “sadûk” tabirini kullanmıştır.²⁴⁰ İbn Hacer ise onun hakkında “sika” tabirini kullanmıştır.²⁴¹

Sonuç olarak Abdulvahid b. Ziyâd’ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebü'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî el-Basrî (ö. 228/843)

Ebu'l Hasan künyesi ile anılan râvî kaynaklarda Müsedded ismiyle meşhur olmuştur. Basra'da ikamet etmiş ve orada h. 228'de vefat etmiştir.²⁴²

Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Cüveyriye bt. Esmâ (ö. 180/796), Bişr b. el-Mufaddal (ö. 187/803), Fudayl b. ‘İyâz (ö. 187/803), Abdulvâhid b. Ziyâd (ö. 197/813), Ebû Muâviye ed-Darîr (ö. 195/811), Süfyân b. ‘Uyeyne (ö. 198/814), İsmâ‘îl b. ‘Uleyye (ö. 193/809), Ümeyye bt. Hâlid (ö. 206/821) ve Yûnus b. el-Kâsım el-Yemâmî (ö. 220/835)’den rivâyet etmiştir.

Buhârî (ö. 256/870), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî (ö. 258/872), İbrâhîm b. Ya‘kûb el-Cevzacânî (ö. 259/873), Ya‘kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262/876), Ebû Zur‘a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ebû Hâtım (ö. 277/890), Ya‘kûb b. Süfyân el-Fârisî (ö. 277/890) ve Yûsuf b. Ya‘kûb el-Kâdî (ö. 286/899) ise kendisinden rivâyet etmiştir.²⁴³

Yahya b. Sa‘îd el-Kattân Müsedded’in evine gidip kendisine rivâyette bulunsaydım onun kesinlikle buna layık olacağını,²⁴⁴ ayrıca Mekte’den çıkınca kitaplarının kendi yanında veya Müsedded’in yanında olmasının aynı şeyler olduğunu söylemiştir.²⁴⁵ Yahya b. Ma‘în de Basra'da kimden hadis yazılmalıdır şeklindeki soruya Müsedded'i işaret etmiş, onun “sika” olduğunu belirtmiştir. Ebû Hatim er-Razî de onun “sika” olduğunu belirtmiş,²⁴⁶ Müsedded – Yahyâ b. Saîd el-Kattân – Ubeydullah b. Ömer – Nâfi‘ – Abdullah b. Ömer isnadıyla gelen rivâyetleri altın gibi kıymetli dinarlara benzetmiş, bu senedle gelen hadislerin bizzat Hz. Peygamber’den duyulmuş gibi sağlam olacağını söylemiştir.²⁴⁷ İbn Hibban ve ‘İclî onu güvenilir râvîleri derledikleri kitaplarına almıştır.²⁴⁸ Zehebî ve İbn Hacer de onun hakkında “sika, hafız,

²⁴⁰ Zehebî, *el-Kaşif*, 1/672.

²⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 630.

²⁴² İbn Sa‘d, *Tabakât*, 9/309.

²⁴³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 27/443.

²⁴⁴ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/438.

²⁴⁵ İbn Ma‘în, *Tarih-u İbn-i Ma‘în Rivâyet'u İbn-i Muhriz*, 1/86.

²⁴⁶ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/438.

²⁴⁷ Zehebî, Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Hüffâz*, tlk. Zekerîya Amirat (Beyrût: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/8.

²⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/200; ‘İclî, *es-Sikât*, 2/272.

imam, hüccet” tabirlerini kullanmıştır.²⁴⁹ Müsedded’in biri küçük diğeri büyük olmak üzere, Müsned türünde eserler telif ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Zira Basra’da ilk Müsned te’lif eden kişi olduğu aktarılmıştır.²⁵⁰ Ancak eseri günümüze kadar gelmemiştir. Zehebî Müsned’in bir kısmını dinlediğini aktarmaktadır.²⁵¹ İbn Hacer Kütüb-i Sitte ve Ahmed b. Hanbel’in Müsnedi’nde yer almayan hadisleri konularına göre düzenlediği eserinde onun Müsned’ine de yer vermiştir.²⁵²

Sonuç olarak Müsedded’in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Ebû Dâvûd tarikiyle gelen rivâyetlerden; 1. 2. ve 4. Tariklerde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. 3. Tarikin sened zincirinde bulunan Meserre b. Ma’bed el-Lahmî ve 5. ve 6. Tarik’te bulunan Mücâlid’in güvenilir olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle; Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 699), Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 719) ve Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 720) rivâyetlerinin isnâdları sahih değildir.

2.1.1.1.4. Nesâî tariki

Bu tarikte yer alan Ebû Saîd el-Hudrî, Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Eslem ve Mâlik b. Enes hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Nesâî < Kuteybe < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebû Saîd el-Hudrî.

2. Tarik: Nesâî < Muhammed b. Mus’ab < Muhammed b. el-Mübârek < Abdülazîz b. Muhammed < Safvân b. Süleym < Atâ’ b. Yesâr < Ebû Saîd el-Hudrî.

Kuteybe b. Sa’îd Ebû Recâ’ es-Sekafî el-Belhî el-Bağlânî (ö. 240/854)

Ebû Recâ’ künyesi ile meşhur olan Kuteybe b. Sa’îd, Belh şehrinin bir köyü olan Bağlân’da doğmuştur. İsminin Ali veya Yahyâ olduğuna dair kaynaklarda bilgi mevcuttur. Irak, Medine, Şam, Mekke ve Mısır gibi dönemin ilim merkezlerine yolculuk etmiştir. Malik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Hammad b. Zeyd ve Leys b. Sa’d gibi meşhur hadis alimlerinden ders almıştır. Bağdat’ta da bulunmuş ve orada hadis rivâyet etmiştir.²⁵³ H. 240 yılının Şaban ayında vefat etmiştir.²⁵⁴

²⁴⁹Zehebî, *el-Kaşîf*, 2/256; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 935.

²⁵⁰Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemu’l Müellifîn*, (Beyrût: Dâr-u İhyâi’t Tûrasi’l Arabî, b.y.y), 12/224.

²⁵¹Zehebî, *Siyer-u A’lami’n-Nübelâ*, 10/592.

²⁵²İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü’l-’âliye bi-zevâ’idi’l-mesânîdi’s-semâniye*, nsk. Dr. Sa’d b. Nasir b. Abdulaziz eş-Şatırî, (Su’ûdî Arabistan: Dâru’l ‘Asime, Dâru’l Ğays, 1419/1998), 2/29-35.

²⁵³Hatip el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, 12/460.

Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Fudayl b. 'Iyâz (ö. 187/803), İsmâ'il b. 'Uleyye (ö. 193/809), Velid b. Müslim (ö. 195/811), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/813), Ma'n b. 'Îsâ el-Kazzâz (ö. 198/814) ve Kesîr b. Hişâm (ö. 207/822)'dan rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden ise: Kütüb-i Sitte müelliflerinden İbn Mâce dışındaki muhaddislerin tamamı, Muhammed b. Abdullah b. Numeyr (ö. 199/815), Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), Alî b. el-Medîni (ö. 234/848), Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Hârûn b. Abdullah el-Hammâl (ö. 243/857), Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262/876), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Ahmed b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/893) rivâyet etmiştir.²⁵⁵

Yahya b. Ma'in ve Ebû Hatim er-Razî Kuteybe hakkında "sika" tabirini kullanmışlardır.²⁵⁶ Nesâî de onunla ilgili "sika" ve "me'mûn" terimlerini kullanmıştır.²⁵⁷ İbn Hibban onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.²⁵⁸ Zehebî, onunla ilgili "imam" ve "sika" tabirini kullanmıştır.²⁵⁹ İbn Hacer de "sika" ve "sebt" ifadelerini kullanmıştır.²⁶⁰

Sonuç olarak Kuteybe b. Sa'îd'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

'Atâ' b. Yesâr Ebû Muhammed el-Hilâlî el-Medenî (ö. 94/712)

Ebû Abdullah veya Ebû Yesâr künyeleri ile de anılan 'Atâ' b. Yesâr h. 19 yılında doğmuştur. Hilâl kabilesine mensub olan râvî, Hz. Peygamber s.a.v'in son evlendiği hanımı müminlerin annesi Meymûne bt. Hâris'in âzatlısıdır. H.94 yılında vefat etmiştir.²⁶¹ H. 103'te vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.²⁶²

Muâz b. Cebel (ö. 18/639), Übey b. Kâ'b (ö. 22/643), Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652), Ebû Zerr (ö. 32/652), Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Abdullâh b. Selâm (ö. 43/663), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 52/672), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Ebû Hüreyre (ö. 57/677), Âişe (ö. 58/678), Ümmü Seleme (ö. 61/680), Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî (ö. 60/680), Meymûne (ö. 61/681), Abdullâh b. 'Amr b. el-Âs (ö. 65/684), Abdullâh b.

²⁵⁴Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/195.

²⁵⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/523.

²⁵⁶İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/140.

²⁵⁷Nesâî, *Tesmiyetü's Şüüh*, 62.

²⁵⁸İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/20.

²⁵⁹Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 13/11.

²⁶⁰İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 799.

²⁶¹İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/171; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 6/461.

²⁶²Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 430.

Abbâs (ö. 68/687), Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 73/692), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (ö. 78/697)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713), Amr b. Dînâr (ö. 126/744), Safvân b. Süleyym (ö. 132/750), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) ve Şerîk b. Abdullâh b. Ebî Numeyr (ö. 177/793) rivâyet etmiştir.²⁶³

Yahyâ b. Ma'în²⁶⁴ Ebû Zûr'a er-Razî,²⁶⁵ İbn Hibbân²⁶⁶ ve İbn Sa'd²⁶⁷ onun hakkında "sika" demişler. Zehebî ve İbn Hacer de onun hakkında güvenilirlik ifade eden terimler kullanmışlardır.²⁶⁸

Sonuç olarak 'Atâ' b. Yesâr'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Abdullah Safvân b. Süleyym el-Medenî el-Kureşî ez-Zührî (ö. 132/750)

Ebû Abdullah künyesi ile bilinen Safvân b. Süleyym fakih tabiinlerdendir. Babası Süleyym, Abdurrahman b. Avf'ın oğlu Hamid'in âzatlısıdır. Zührî kabilesine mensub olan râvî Medine'de ikamet etmiş ve H. 132'de orada vefat etmiştir.²⁶⁹

Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 73/693), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 80/699), Enes b. Mâlik (ö. 93/712), Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Hamza b. Abdullah b. Ömer (ö. 101/719), Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719), Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk (ö. 106/724), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Nâfi' (ö. 117/735), Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî (ö. 120/738) ve Abdullah b. Dînâr (ö. 127/745)'dan rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden ise: Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/748) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) –kendisiyle aynı tabakadan sayılır–, Muhammed b. Aclân (ö. 148/765), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803) ve Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814) rivâyet etmiştir.²⁷⁰

²⁶³Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/125.

²⁶⁴İbn Ma'în, *Târîh-u İbn Ma'în Rivâyet-u Devrî*, 3/130.

²⁶⁵İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/338.

²⁶⁶İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/199.

²⁶⁷İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/171.

²⁶⁸Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 4/449; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 679.

²⁶⁹İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/511.

²⁷⁰Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/184.

Süfyân b. Uyeyne onu güvenilir bulmuştur.²⁷¹ Yahyâ b. Saîd el-Kattân Safvân b. Süleyym'i güvenilirlik açısından Zeyd b. Eslem'den üstün tutmuştur.²⁷² Ebû Hatim er-Razî²⁷³ ve Ahmed b. Hanbel²⁷⁴ onun hakkında güvenilirlik ifade eden tabirler kullanmıştır. İbn Hibbân, İbn Şâhîn ve İbn Sa'd onun hakkında "sika" tabirini kullanmışlardır.²⁷⁵

Sonuç olarak Safvân b. Süleyym'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Muhammed Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 186/802)

Ebû Muhammed künyesi ile anılan Abdülaziz b. Muhammed, dedesinin Horasan'da bir köy olan Derâverdli olmasına atfen ed-Derâverdî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Cüheyne kabilesine mensub olan râvî, Medine'de doğmuş, ikamet etmiş ve H. 186'da orada vefat etmiştir.²⁷⁶

Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Safvân b. Süleyym (ö. 132/749), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Hişâm b. 'Urve (ö. 146/763), Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (ö. 148/765) ve Muhammed b. Aclân (ö. 148/765)'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/813), Muhammed el-Mübârek es-Sûrî (ö. 213/828), Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbü'rî (ö. 226/841), Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ve Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) rivâyet etmiştir.²⁷⁷

Ebû Zür'a er-Razî onun rivâyetleri belleyip aktarma noktasında kötü olduğunu, rivâyetlerinde hata ettiğini aktarmıştır.²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel onun maklub, münker rivâyetleri olduğunu,²⁷⁹ yazdıklarının; ezberlediklerinden daha sahih olduğunu, ayrıca Abdülazîz b. Ebi Hazim'in ondan daha iyi rivâyet ettiğini belirtmiştir.²⁸⁰ Nesâî onun hakkında "leyse bihi be's" terimini kullanmış 'Ubeydullah b. Ömer'den aktardığı rivâyetlerin münker rivâyetler olduğu şeklindeki görüşüyle diğer munekkidlerle aynı

²⁷¹Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 4/308.

²⁷²İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/423.

²⁷³A.mlf, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/423.

²⁷⁴Ahmed b. Hanbel, *Suâlât-u Ebî Dâvûd li Ahmed*, 211.

²⁷⁵İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/468; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, 118; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/511.

²⁷⁶Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 6/25.

²⁷⁷Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/187.

²⁷⁸İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/396.

²⁷⁹A.mlf, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/396.

²⁸⁰Ahmed b. Hanbel, *Suâlât-u Ebî Dâvûd li Ahmed*, 221.

fikri paylaşmıştır.²⁸¹ İbn Hibbân *es-Sikât* adlı kitabında tebeu't-tâbiîn bölümünde onu zikretmiş, bazen hata' ettiğini de eklemiştir.²⁸² İbn Sa'd onun Medine'de ilim ve rivâyetleri işittiğini, çok hadis rivâyet ettiğini kimi rivâyetlerinde hata yaptığını söylemiştir.²⁸³ İbn Hacer onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmış kendi yazdıklarının dışındaki bir rivâyeti aktardığında hata ettiğini belirtmiştir.²⁸⁴

Abdülaziz b. Muhammed'in; kötü bir hafızaya sahip olması, maktûb, münker rivâyet etmesi ayrıca söz konusu rivâyeti sözlü olarak aktarması gibi hususlar nedeniyle güvenilir olmadığı kanaatine varılmıştır.

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Mübarek es-Sûrî (ö. 213/828)

Ebû Abdullah künyesi ile bilinen ve kaynaklarda hakkında az bilgi bulunan Muhammed b. el-Mübarek, es-Sûrî nisbesiyle anılmıştır. Dımaşk'ta ikamet etmiş ve H. 215 yılında vefat etmiştir.²⁸⁵

İsmâ'îl b. 'Ayyâş (ö. 181/797), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Yahyâ b. Hamza el-Hadramî (ö. 183/799), Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdi (ö. 187/803), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814), Velîd b. Müslim (ö. 195/811) ve İsmâ b. Yûnus (ö. 201/817)'tan rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Abdüsselâm b. Atîk (ö. 222/837), Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö. 258/872) ve Muhammed b. Muhammed b. Mus'ab es-Sûrî el-Vahşî (ö. 287/900) rivâyet etmiştir.²⁸⁶

Ebû Hatim er-Razî, İbn Hibbân, 'İclî, İbn Şâhîn ve İbn Hacer onun hakkında “sika” tabirini kullanmıştır.²⁸⁷

Sonuç olarak Muhammed b. el-Mübarek'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Nesâî tarikiyle gelen rivâyetlerden; 1. Tarikte bulunan râvîlerin tümü güvenilirlerdir. Ancak; 2. Tarikte bulunan Abdülazîz b. Muhammed'in güvenilir olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle; Nesâî “Kitâbu'l-Kasâme” 45 (No. 4862) rivâyetinin isnâdı sahîh değildir.

²⁸¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/187.

²⁸²İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/116.

²⁸³İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/602.

²⁸⁴İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 615.

²⁸⁵Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 1/240.

²⁸⁶Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/352.

²⁸⁷İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/104; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/71; 'İclî, *es-Sikât*, 48; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, 214; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 892.

2.1.1.1.5. İbn Mâce tariki

Bu tarikte yer alan Ebû Saîd el-Hudrî, Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Eslem, Mâlik b. Enes, İbn Âclân, Ebû Hâlid el-Ahmer ve Ebû Kureyb hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

1. Tarik: İbn Mâce < Ebû Kureyb < Ebû Hâlid el-Ahmer < İbn Âclân < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebû Saîd el-Hudrî.

Değerlendirme: İbn Mâce tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle isnâd sahîhtir.

2.1.1.1.6. İmam Mâlik tariki

Bu tarikte yer alan Ebû Saîd el-Hudrî, Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Eslem, Mâlik b. Enes ve Yahyâ b. Yahyâ hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Yahyâ < İmam Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî < Ebû Saîd el-Hudrî.

Değerlendirme: İmam Mâlik tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle isnâd sahîhtir.

2.1.1.1.7. Ahmed b. Hanbel tariki

Bu tarikte yer alan Ebû Saîd el-Hudrî, Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Eslem, Mâlik b. Enes, Ebû Salih es-Semmân, Humeyd b. Hilâl, Süleymân b. Muğire, 'Atâ b. Yezîd, Ebû 'Ubeyd el-Mezhacî, Meserre b. Ma'bed, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî ve Ahmed b. Ebî Süreyc er-Râzî hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Abdurrahmân < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebî Saîd el-Hudrî.

2. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Abdurrahmân < Züheyr < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî < Ebû Saîd el-Hudrî.

3. Tarik: Ahmed b. Hanbel < İshâk < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd el-Hudrî < Ebû Saîd el-Hudrî.

4. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Hâşim b. el-Kâsım ve Behz < Süleymân < Humeyd < Ebî Sâlih < Ebî Saîd el-Hudrî.

5. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Abdurrezzâk < Ma'mer < Zeyd b. Eslem < İbn Ebî Saîd < Ebî Saîd el-Hudrî.

6. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Abdurrezzâk < Dâvûd b. Kays < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebî Saîd el-Hudrî.

7. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Ebû Ahmed < Meserre b. Ma'bed < Ebû Ubeyd < Atâ' b. Yezîd el-Leysî < Ebû Saîd el-Hudrî.

Ebû Sa'îd Abdurrahman b. Mehdî b. Hassân el-Basrî (ö. 198/813)

Ebû Sa'îd künyesi ile bilinen Abdurrahman b. Mehdî, H. 135 veya 136'de Basra'da doğmuştur. Ezd kabilesinin azatlısı olduğu rivâyet edilmiştir. H. 198'de vefat etmiştir.²⁸⁸

Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mehdî b. Meymûn (ö. 170/786), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Hişâm b. Sa'd (ö. 183/799) ve Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) –ki onun hocalarındandır–, Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbü'rî (ö. 226/841), Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) rivâyet etmiştir.²⁸⁹

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî<Süfyân<A'meş rivâyetinin kendisinin bizzat A'meş'ten aktarmasından daha sağlam olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁰ Ebû Hâtim er-Razî onun hakkında “imâmün sikatün” terimini kullanmış, Yahya b. Saîd el-Kattân'dan daha sağlam olduğunu, Veki'ten daha güvenilir olduğunu aktarmıştır.²⁹¹ İbn Sa'd onun için güvenilir demiştir.²⁹² Ahmed b. Hanbel Abdurrahman'ın, Veki' b. el-Cerrah'tan daha sağlam olduğunu söyledikten sonra Veki'in 60'a yakın hadiste ihtilaf ettiğini, Abdurrahman'ın bu ihtilafı söz konusu hadislerin lafızlariyle beraber giderdiğini aktarmıştır.²⁹³ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiş, onun hakkında “huffâz” ve “mutkin” terimlerini kullanmıştır.²⁹⁴

²⁸⁸Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 5/354.

²⁸⁹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/430.

²⁹⁰Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdât*, 10/244.

²⁹¹İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/288.

²⁹²İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/299.

²⁹³Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 1/394, 427, 2/445, 552.

²⁹⁴İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/373.

Sonuç olarak Abdurrahman b. Mehdî'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebu'l Munzir Züheyr b. Muhammed et-Temîmî el-'Anberî (ö. 162/778)

Ebu'l Munzir künyesi ile anılan Züheyr, Temîm kabilesinin 'Anberî koluna mensuptur. Şam'da bulunmuş²⁹⁵ ve Hicâz bölgesinde de ikamet etmiştir.²⁹⁶

Safvân b. Süleym (ö. 132/750), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/755), Sâlih b. Keysân (ö. 140/757), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), 'Âsım el-Ahvel (ö. 146/763) ve Hişâm b. 'Urve (ö. 146/763)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Velîd b. Müslim (ö. 195/811), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/814), Ma'n b. 'Îsâ el-Kazzâz (ö. 198/814), 'Îsâ b. Yûnus (ö. 201/817) ve Rûh b. 'Ubâde (ö. 205/820) rivâyet etmiştir.²⁹⁷

İbn Ma'in onun hakkında "sika" terimini kullanmıştır.²⁹⁸ Buhârî, Şam ehlinin Züheyr'den rivâyet ettiklerinin münker rivâyetler olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Ebû Hâtım er-Razî ise Züheyr'in, kötü hafızasından dolayı Şam'daki rivâyetlerinin Irak'taki rivâyetlerinden daha çok kusur barındırdığını aktarmış, onun hakkında "mahalluhu's-sıdk"³⁰⁰ terimini kullanmıştır. Ayrıca onun kitabındaki rivâyetleri salih olarak değerlendirmiş, ezberinden aktardığı rivâyetlerinin ise eksiklik ve hata barındırdığını belirtmiştir.³⁰¹ Nesâî de "leyse bilkaviy"³⁰² diyerek onu zayıf görmüştür.³⁰³ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ta zikretmiş, ancak rivâyetlerinde hatalar ve ihtilaflar olduğunu belirtmiştir.³⁰⁴ İbn Hacer onun hakkında "sika" tabirini kullanmış, ancak Şam ehlinin ondan rivâyet ettiklerinin garip ve münker rivâyetler olduğunu aktarmıştır.³⁰⁵ Zehebî

²⁹⁵Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 3/427.

²⁹⁶İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/589.

²⁹⁷Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/414.

²⁹⁸İbn Ma'in, *Târîh-u İbn Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî*, 4/354.

²⁹⁹Buhârî, *ed-Du'afâ'u's-Sağîr*, 65.

³⁰⁰Doğru denilebilir anlamındadır. İbn Ebi Hatim, tadilin kendi tertibine göre ikinci mertebesinde yer alır. Bu lafızla râvînin adaletine hükmedilir. İbn Ebi Hatim Hadisinin gözden geçirilmesi şartıyla yazılabileceğini belirtmiştir. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 205.

³⁰¹İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/589.

³⁰²Kuvvetli değil manasına gelir. Cerh lafızlarından olup hakkında bu cerh lafzı kullanılan râvî İbn Ebi Hatim'e göre cerhin ilk mertebesinde yer alan lafızlardan biriyle cerhedilmiş râvînin altındadır. Ancak hadisleri itibar için yazılır. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 201.

³⁰³Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zayid (Halep: Dâru'l-Va'iy, 1396/1976), 43.

³⁰⁴İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/337.

³⁰⁵İbn Hacer, *Takrîbü't Tehzîb*, 342.

iseonun garip rivâyetleri olduğunu, Ahmed b. Hanbel'in de onu zayıf gördüğünü aktarmış, onun sika olduğunu ancak bazı rivâyetlerinin münker olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶

Kötü bir hafızaya sahip olması, hakkında cerh ifadeleri kullanılması sebebiyle Züheyr b. Muhammed'in güvenilir olmadığı kanaatine varılmıştır.

Ebû Ya'kûb İshak b. İsa İbni't-Tıbbâ' (ö. 215/830)

Ebû Ya'kûb künyesi ile anılan İshak b. İsa kaynaklarda İbni't-Tıbbâ' adıyla meşhur olmuştur. Bağdat'ta ikamet etmesinden dolayı Bağdadî, Yemen'in Ezine bölgesinde ikamet ettiğinden dolayı Ezinî nisbesiyle de anılmıştır. H. 140'ta doğmuş olan râvî ömrünün sonlarına doğru ikamet ettiği Ezine'de H. 214 veya 215'te vefat etmiştir.³⁰⁷

Abdullah b. Lehi'a (ö. 174/790), Şerîk b. Abdullah en-Nehaî (ö. 177/793), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 194/810) ile Ma'n b. İsa (ö. 198/813)'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl (ö. 243/857), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö. 258/872) ve Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262/876) rivâyet etmiştir.³⁰⁸

Ebû Hatim er-Razî İbni't-Tıbbâ' hakkında "sadûk",³⁰⁹ Buhârî "meşhûrül hadîs",³¹⁰ Zehebî "sikâ",³¹¹ İbn Hacer "sadûk" terimini kullanmıştır.³¹² İbn Hibbân ise onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.³¹³

Sonuç olarak İshak b. İsa İbni't-Tıbbâ'nın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebu'n-Nadr Haşim b. el-Kasım el-Leysî el-Kinânî (ö. 207/822)

Haşim b. el-Kasım h. 134 yılında doğmuş olup Horasan/Kinânî kökenlidir. Kaynaklarda Ebu'n-Nadr künyesi ile meşhur olmuştur. Lakabının Kayser olduğu da aktarılmıştır. Bağdat'ta ikamet etmiş ve H. 205 veya 207'de orada vefat etmiştir.³¹⁴

³⁰⁶Zehebî, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *Men tüküllime fîhi ve hüve müveşşekun*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî (b.y.y: y.y,1426/2005), 208; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/408.

³⁰⁷Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 6/331.

³⁰⁸Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/462.

³⁰⁹İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/230.

³¹⁰Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 1/399.

³¹¹Zehebî, *el-Kâşif*, 1/238.

³¹²İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 131.

³¹³İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/114.

³¹⁴Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 14/64.

Süleymân b. el-Muğîre (ö. 143/760), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777) – kendisinden Bağdat'ta dört bin hadis işitmiştir –, Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Şerîk b. Abdillâh en-Neha'î (ö. 177/793) ve Mübârek b. Fudâle (ö. 180/796)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cevzecânî (ö. 259/872), Haccâc b. eş-Şâ'ir (ö. 261/875) ve Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl (ö. 271/884) rivâyet etmiştir.³¹⁵

Haşim b. el-Kasım'ın Şu'be b. Haccâc'tan imlâ yoluyla 4.000 hadis yazdığı rivâyet edilir. Yahyâ b. Ma'in ve Ali b. el-Medini onun hakkında “sika” tabirini kullanmışlardır. Ebû Hatim er-Razî onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmıştır.³¹⁶ Ahmed b. Hanbel de onu Bağdatlı râvîlerin güvenilir olanlarından saymıştır.³¹⁷ İbn Sa'd, Hatip el-Bağdâdî ve İbn Hibbân da onu “sika” saymışlardır.³¹⁸

Sonuç olarak Haşim b. el-Kasım'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebü'l- Esved Behz b. Esed el-'Ammî el-Basrî (ö. 199/814)

Ebu'l Esved künyesi ile tanınan Behz, Mu'allâ b. Esed'in kardeşidir. Basra'da ikamet etmiştir.³¹⁹ H. 199 yılında vefat etmiştir.³²⁰

Süleymân b. el-Muğîre (ö. 143/760), Selîm b. Hayyân (ö. 148/765), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783) ve Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: İbrâhîm b. Mûsâ er-Râzî (ö. 210/825), Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), Muhammed b. Hâtim es-Semîn (ö. 247/861), Muhammed b. Beşşâr Bendâr (ö. 252/866) ve Ebû Bekr Muhammed b. Hallâd el-Bâhilî (ö. 265/878) rivâyet etmiştir.³²¹

Yahyâ b. Ma'in onun hakkında sika tabirini kullanmış,³²² Cerîr b. Abdülhamid'in Asım el-Ahvel ve Eş'as b. Süvvar'dan naklettiği rivâyetlerde yaptığı hatayı Behz'in düzelttiğini aktarmıştır.³²³ Ebû Hatim er-Razî onun hakkında “imâm, sadûk, sika”

³¹⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/130.

³¹⁶İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/105.

³¹⁷A.mlf, 9/105.

³¹⁸İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/337; Hatip el-Bağdâdî, *Telhîsü'l Mütешâbih*, 2/654; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/243.

³¹⁹Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 2/143.

³²⁰Rabâ'î, *Târîhu'l-mevlidi'l-'Ulemâ ve vefeyâtihim*, 2/444.

³²¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/257.

³²²İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/431.

³²³İbn Ma'in, *Târîh-u İbn Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî*, 3/263.

terimlerini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel de onu son derece güvenilir bulmuştur.³²⁴ İbn Sa'd onun çokça rivâyet ettiğini “sika” ve “hüccet” olduğunu belirtmiştir.³²⁵ İbn Hibbân ve İbn Şâhîn onu güvenilir râvîleri derledikleri kitaplarına almıştır.³²⁶

Sonuç olarak Behz b. Esed'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (ö. 153/770)

Ebû 'Urve künyesi ile anılan Ma'mer b. Raşid Ezd kabilesinden birinin âzatlısı olduğu için Ezdî, Yemen'in San'a şehrinde uzunca bir süre ikamet ettiği için San'anî nisbesiyle anılmıştır. Önce Basra'da sonra da Yemen'de ikamet etmiştir.³²⁷ 85 yaşında h. 153 yılının Ramazan ayında Yemen'de vefat etmiştir.³²⁸ Ticaret ve ilim için yolculuk ettiğinden dolayı, henüz erken yaşlarda, birçok yörenin meşhur ulemasından ve hadis otoriterlerinden rivâyette bulunmuştur. Günümüze ulaşan hadis kitaplarının en eskisi kabul edilen el-Cami' isimli eserin de yazarıdır.³²⁹

Zeyd b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Hemmâm b. Münebbih (ö. 131/749), Abdullah b. Tâvûs (ö. 132/750), Ebû Hârûn el-'Abdî (ö. 134/751), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753), Sâlih b. Keysân (ö. 140/757) ve Hişâm b. Urve (ö. 146/763)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: hocalarından Amr b. Dînâr (ö. 126/743), hocalarından Ebû İshâk es-Sebî'î (ö. 127/745) hocalarından Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) –ki hocalarındandır–, Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767), Ebû Süfyân el-Ma'merî (ö. 170/786), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), akranlarından Ebân b. Yezîd el-'Attâr (ö. 181/797), Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803), İsmâ'îl b. 'Uleyye (ö. 193/809) ve Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) rivâyet etmiştir.³³⁰

Yahyâ b. Ma'in onun Hemmam b. Münebbih'ten 30 kadar hadis işittiğini ve ona arz yoluyla ona okuduğunu,³³¹ Zührî'nin ashabından İmam Mâlik'ten sonra en güvenilir kişinin Ma'mer b. Raşid olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ma'mer b. Raşid'i; Süfyân b. Uyeyne, Salih b. Keysân ve Yunus'tan üstün tutmuştur.³³² Ebû Hatim er-Razî onun Basra'da rivâyet ettiğinde kitapları yanında olmadığı için hatalar yaptığını belirtmiş ve

³²⁴İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/431.

³²⁵İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/299.

³²⁶İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/155; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, 49.

³²⁷İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/105.

³²⁸Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 7/378.

³²⁹Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, 7/6-18.

³³⁰Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/303.

³³¹İbn Ma'in, *Târîh-u İbn Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî*, 3/102, 129.

³³²İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/255.

onun için “salihul hadis” terimini kullanmıştır.³³³ İbn Hibbân ve ‘İclî onu güvenilir râvîleri derledikleri eserlerine almıştır.³³⁴ Zehebî onun hakkında “sika hafız” tabirlerini kullanmıştır.³³⁵ İbn Hacer de onun hakkında “sikatün sebtün fazilün” ifadelerini kullanmış, Sâbit, A'meş, Hişâm b. Urve ve Basra'daki rivâyetlerinde hata ettiğini aktarmıştır.³³⁶

Sonuç olarak Ma'mer b. Râşid'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27)

Ebû Bekr künyesi ile anılan Abdurrezzak h. 126'da doğmuştur.³³⁷ Yemen'in San'a şehrinde ikamet etmiş ve h. 211'de orada vefat etmiştir.³³⁸ Hicâz, Irak ve Şam gibi ilim merkezlerini ticarî ve ilmi faaliyetleri için ziyaret etmiştir. Bu şehirlerde bulunan tanınmış alimlerden hadis almıştır.³³⁹ Rivâyetlerin tümünü arz ve sema' yoluyla almıştır.³⁴⁰ En çok istifade ettiği ve rivâyet aldığı kişi hocası Ma'mer b. Raşid'tir. *el-Musannef fi'l-hadîs* adlı eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Abdurrezzak bu eserinin sonuna hocası Ma'mer b. Raşid'in *Kitâbü'l-Câmi* 'ini eklemiştir.

Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), Hişâm b. Hassân (ö. 148/765), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Abdurrahman b. Amr el-Evzaî (ö. 157/774), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Fudayl b. 'Îyâz (ö. 187/803), Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803) ve Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 194/809)'tan rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: akranlarından Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), hocalarından Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814), Bîsr b. es-Serî (ö. 218/833), Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), İshâk b. İbrâhîm b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahyâ b. Mûsâ el-Belhî (ö. 245/859) rivâyet etmiştir.³⁴¹

İbn Ma'in, Ma'mer b. Raşid'in hadislerinde Abdurrezzak'ın, Hişâm b. Yusuf'tan daha sağlam olduğunu, İbn Cüreyc'in hadislerinde ise Hişâm b. Yusuf'un daha güvenilir olduğunu belirtmiştir.³⁴² Ebû Hatim er-Razî onunla ilgili, “hadisleri yazılır ancak

³³³ A.mlf, 8/255.

³³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/484; 'İclî, *es-Sikât*, 2/290.

³³⁵ Zehebî, *Men tüküllime fîhi vehuve mevsikün*, 500.

³³⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 961.

³³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/61.

³³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/108.

³³⁹ Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, 9/564.

³⁴⁰ İbn Ma'in, *Târîh-u İbn Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî*, 3/81.

³⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/52.

³⁴² İbn Ma'in, *Târîh-u İbn Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî*, 3/130.

hadisleriyle ihticac edilemez” demiştir.³⁴³ Ahmed b. Hanbel onun ömrünün sonlarına doğru a'ma olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle daha önce kitabında bulunmayan bazı rivâyetlerin gözlerini kaybettikten sonra ondan rivâyet edilmeye başlandığını aktarmıştır.³⁴⁴ İbn Hibbân ve 'İclî onun hakkında “sika” tabirini kullanmış, Şii'likle itham edildiğini belirtmiştir.³⁴⁵ Buhârî ise onun kitabından aktardığı rivâyetlerin daha sahih olduğunu belirtmiştir.³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel onun hakkında ileri sürülen Şii'lik inancı taşıdığına dair iddiaları doğru bulmamıştır.³⁴⁷ İbn Hacer de onun hakkında “sika hafız” tabirlerini kullanmış, ömrünün sonlarına doğru a'ma olduğunu ve Şiileştiğini belirtmiştir.³⁴⁸ Zehebî ise onun Şii olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü bu konuda aşırı olmadığını, yalnızca Hz. Ali'ye duyduğu sevgi nedeniyle onunla savaşımlara kızdığını belirtmiş ve onun hadislerinin terkedilemeyeceğini aktarmıştır. Dolayısıyla hadisleriyle ihticac edileceğini, tek başına kaldığı rivâyetlerde ya sahih garip ya da münker rivâyet olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir.³⁴⁹

Abdürrezzâk b. Hemmâm hakkında kullanılan cerh ifadeleri kitabında bulunmayan rivâyetlerle sınırlıdır. Yaptığımız araştırma neticesinde konumuzla ilgili rivâyetin *el-Musannef*'te geçtiği tespit edilmiştir.³⁵⁰ Sonuç olarak Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın tahrîc ettiğimiz rivâyet açısından güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Süleyman Davud b. Kays el-Ferrâ el-Kureysî (ö. [?])

Ebû Süleyman künyesi ile bilinen Dâvud b. Kays Medîne'de ikamet etmiştir. Kaynaklarda doğum ve vefat tarihî ile ilgili kesin bilgi bulunmamakla birlikte Ebû Ca'fer Mansûr'un hilafet döneminde (754-775/136-159) Medine'de vefat ettiği düşünülmektedir.³⁵¹

Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im (ö. 103/721), İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö. 117/735), Mûsâ b. Yesâr (ö. 120/738) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/754)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803), Ebû Hâlid el-Ahmer

³⁴³ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/39.

³⁴⁴ Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, 9/568.

³⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/412; 'İclî, *es-Sikât*, 2/93.

³⁴⁶ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 6/130.

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 2/59.

³⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 607.

³⁴⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/267.

³⁵⁰ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'anî Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zamî, (Beyrût: Tevzî'u'l-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983.), 2/20 (No. 2328).

³⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/554.

Süleymân b. Hayyân (ö. 189/805), Velîd b. Müslim (ö. 195/811), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî Süleymân b. Dâvûd (ö. 204/819), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836) rivâyet etmiştir.³⁵²

İbn Ma'in Davud b. Kays hakkında "sâlihu'l hadîs" demiştir.³⁵³ Ahmed b. Hanbel de onun "sika" olduğunu ve Hişam b. Sa'd'dan daha üstün olduğunu aktarmıştır.³⁵⁴ Ebû Hatim ve Ebû Zür'a er-Razîyân onun güvenilir olduğunu belirtmişler, Ebu Hatim, Hişam b. Sa'd'dan daha iyi olduğunu tekrarlamıştır.³⁵⁵ İbn Sa'd ve İbn Hibbân da onu güvenilir râvîlerden saymıştır.³⁵⁶

Sonuç olarak Davud b. Kays'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel tarikiyle gelen rivâyetlerden; 1. 3. 4. 5. ve 6. tarikte yer alan râvîlerin tümü güvenilirdir. Ancak; 2. Tarikte bulunan Züheyr b. Muhammed ve 7. Tarikte bulunan Meserre b. Ma'bed'in güvenilir olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/41 (No. 11459) ve Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/303 (No. 11779) rivâyetlerinin isnâdı sahîh değildir.

2.1.1.1.8. Dârimî tariki

Bu tarikte yer alan Ebû Saîd el-Hudrî, Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Eslem ve Mâlik b. Enes hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

Dârimî < Ubeydullah b. Abdülmecid < Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebî Saîd < Ebî Saîd el-Hudrî.

Ebû Ali Ubeydullah b. Abdülmecid el-Hanefî el-Basrî (ö. 209/824)

Ebû Ali künyesi ile anılan Ubeydullah b. Abdülmecid, Ebu Bekir el-Hanefî, Umeyr, Şerîk, Abdülkebir ve Abdulhamid'in kardeşidir. İtikadi olarak Hanefî mezhebine bağlı olduğu için el-Hanefî, Basra'da ikamet ettiği için de el-Basrî nisbeleriyle zikredilmiştir. H. 209'da Basra'da vefat ettiği tahmin edilmektedir.³⁵⁷

³⁵²Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/439.

³⁵³İbn Ma'in, *Târîh-u İbn Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî*, 3/195.

³⁵⁴Ahmed b. Hanbel, *Suâlât-u Ebî Dâvûd Ahmed*, 207.

³⁵⁵İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/422.

³⁵⁶İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/554; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/288.

³⁵⁷Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 5/391.

Abdurrahman b. Abdillâh b. Dînâr (ö. 156/773), Hemmâm b. Yahyâ (ö. 156/773), İsrail b. Yûnus (ö. 160/776), Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd (ö. 170/786) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795)'ten rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Ali b. el-Medînî (ö. 234/849), Abd b. Humeyd (ö. 249/863), Ahmed b. Sa'îd ed-Dârimî (ö. 249/863), İshâk b. Mansûr el-Kevsec (ö. 251/865), Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869), ve Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (ö. 258/872) ve İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cevzecânî (ö. 259/873) rivâyet etmiştir.³⁵⁸

Dârimî Yahya b. Ma'in'in onun hakkında "leyse bihi be's" dediğini aktarırken,³⁵⁹ Ukayli, Ahmed b. Mahmud < Osman b. Sa'îd tarikiyle İbn Ma'in'in "leyse bi şey" dediğini belirtmiştir.³⁶⁰ Ancak; İbn Hacer onun hakkında "sadûk" tabirini kullanmış ve İbn Ma'in'in onu zayıf gördüğüne dair sabit bir bilgi olmadığını açıklamıştır.³⁶¹ Ebû Hatim er-Razî onun hakkında "leyse bihi be's" demiştir.³⁶² Darekutnî Ebû Bekir el-Hanefî dışındaki kardeşlere itimad edilmeyeceğini aktarmıştır.³⁶³ İbn Hibbân ve 'İclî *es-Sikât* kitaplarında onu zikretmiştir.³⁶⁴ İbn Sa'd kendisinden rivâyet edilir, "sikatün inşallah" demiştir.³⁶⁵ Zehebî *el-Kâşif*'te onun sika olduğunu³⁶⁶ söyledikten sonra bir diğer eserinde kardeşi Ebubekir b. Abdülmecid'in kendisinden daha güvenilir olduğunu, İbn Ma'in'in onun hakkında "leyse bi şey" dediğini aktarmıştır.³⁶⁷

Sonuç olarak İbn Ma'in'in Ubeydullah b. Abdilmecid'i zayıf gördüğüne dair bilgi sabit olmadığı için râvînin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Dârimî tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle isnâd sahîhtir.

2.1.1.2. Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi

Kütüb-i Tis'a'da yaptığımız tarama neticesinde namaz kılan kişinin önünden geçene mücadele etmesine dair hadislerin;

-İmam Malik'in Muvatta'ında 1 tarik,

³⁵⁸Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/104.

³⁵⁹Dârimî, *Tarihu'dDârimî*, 158.

³⁶⁰Ukayli, *ed-Du'afâ*, 3/123.

³⁶¹İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 642; İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/20.

³⁶²İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/324.

³⁶³Darekutnî, *Suâlâtü'l-Bürkânî*, 105.

³⁶⁴İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/404; 'İclî, *es-Sikât*, 2/111.

³⁶⁵İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/301.

³⁶⁶Zehebî, *el-Kâşif*, 1/683.

³⁶⁷Zehebî, *Men tüküllime fîhi vehuve mevsikün*, 362;

- Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 7 tarik,
- Darimi'nin Sünen'inde 1 tarik,
- Buhârî'nin Sahîh'inde 2 tarik,
- Müslim'in Sahîh'inde 2 tarik,
- İbn Mâce'nin Sünen'inde 1 tarik,
- Ebû Dâvûd'un Sünen'inde 6 tarik,
- Nesâî'nin Sünen'inde 2 tarik,

olmak üzere toplamda 22 tarikle, Ebû Said el-Hudrî kanalıyla geldiğini tespit ettik. Konuyla ilgili Tirmîzî'nin Sünen'inde geçen herhangi bir rivâyet tespit edemedik. Tüm tarikleri birleştirerek hadisin isnad şemasını oluşturduk. Şemamızda bulunan toplam 41 râvîyi inceledik. Bu incelemeler sonucunda;

Züheyr b. Muhammed el-Anberî hakkında, Buhârî: “Şam ehlinin Züheyr'den rivâyet ettiklerinin aslı olmayan münker rivâyetlerdir,” demiştir.³⁶⁸ Ebû Hâtim Buhârî ile aynı kanaati paylaşmış olup râvîyi su-i hıfz ile cerhetmiştir. Ebû Zür'a ise onu zayıf ve cerhedilen râvîlerden saymıştır.³⁶⁹ Nesâî de onu zayıf görmüştür.³⁷⁰ Bu nedenle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/41 (No. 11459) rivâyeti isnâd açısından sahîh değildir.

Mücâlid b. Saîd hakkında Ebû Hatim er-Razî, Yahya b. Sa'îd el-Kattân'ın Mücâlidî zayıflıkla ve yalancılıkla itham ettiğini belirttikten sonra “hadisleriyle ihticac edilmez” demiştir.³⁷¹ Ebû Zür'a er-Razî, Ahmed b. Hanbel,³⁷² İbn Sa'd³⁷³ ve Cûzcânî³⁷⁴ onu zayıf bulmuştur. İbn Hibban onu *el-Mecruhin* adlı kitabında zikretmiş, kötü bir hafızası olduğunu, senedleri maklub rivâyet ettiğini, mürsel olanları merfu olarak rivâyet ettiğini bu nedenlerle rivâyetleri ile ihticac etmenin caiz olmadığını aktarmıştır.³⁷⁵ Bu nedenle; Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 719) ve Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 720) rivâyetleri isnâd açısından sahîh değildir.

Meserre b. Ma'bed'i; İbn Hibban *es-Sikât*'ta etbâu't-tâbiîn bölümünde zikretmiş, ancak rivâyetlerinde bazen hata' yaptığını da belirtmiştir.³⁷⁶ *El-Mecruhin* adlı kitabında ise sika râvîlere ihtilafında tek kaldığını, tek başına rivâyet ettiğinde rivâyetleriyle

³⁶⁸Buhârî, *ed-Du'afâ'u's-Sağîr*, 65.

³⁶⁹İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/589.

³⁷⁰Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, 43.

³⁷¹İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/361.

³⁷²A.mlf, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/361.

³⁷³İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/468.

³⁷⁴Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 144.

³⁷⁵İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/343.

³⁷⁶İbn Hibbân, *es-Sikat*, 7/524.

ihdicac etmenin caiz olmadığını söylemiştir.³⁷⁷ İbn Hacer ise onun hakkında “sadûk ve lehu evhamün” tabirini kullanmıştır.³⁷⁸ Bu nedenle; Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 699) ve Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/303 (No.11779) rivâyetleri isnâd açısından sahîh değildir.

Abdülazîz b. Muhammed’le ilgili, Ebû Zûr’a er-Razî rivâyetleri belleyip aktarma noktasında kötü olduğunu, rivâyetlerinde hata ettiğini aktarmıştır.³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel maktûb, münker rivâyetleri olduğunu,³⁸⁰ yazdıklarının; ezberlediklerinden daha sahîh olduğunu, ayrıca Abdülazîz b. Ebi Hazim’in ondan daha iyi rivâyet ettiğini belirtmiştir.³⁸¹ Nesâî onun hakkında “leyse bihi be’s” terimini kullanmış 'Ubeydullah b. Ömer'den aktardığı rivâyetlerin münker rivâyetler olduğu şeklindeki görüşüyle diğer munekkidlerle aynı görüşü paylaşmıştır.³⁸² İbn Hibbân *es-Sikât* adlı kitabında tebeu’t-tâbiîn bölümünde onu zikretmiş, bazen hata yaptığını da eklemiştir.³⁸³ İbn Sa’d onun Medine’de ilim ve rivâyetleri işittiğini, çok hadis rivâyet ettiğini kimi rivâyetlerinde hata yaptığını söylemiştir.³⁸⁴ İbn Hacer onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmış kendi yazdıklarının dışındaki bir rivâyeti aktardığında hata ettiğini belirtmiştir.³⁸⁵ Bu nedenle; Nesâî “Kitâbu’l-Kasâme”, 45 (No. 4862) rivâyeti isnâd açısından sahîh değildir.

Ebû Said el-Hudrî’den ferd olarak aktarılan rivâyet, tabiin tabakasında beş, tebeu’t-tabi’in tabakasında beş ve diğer tabakada râvî sayısı artarak nakledilmiştir. Toplam yirmi iki tarikle gelen rivâyetin senedlerinde bulunan kırk bir râvîden yalnızca altı tarikte bulunan dört râvî ile ilgili zabt kusuruna rastladık. Zabt kusuruna rastladığımız râvîlerin tümü hakkında, cerh ta’dîl âlimlerinin genel kanaati: rivâyetlerinin tek başına ihticac için alınmaması gerektiğidir. Bu itibarla, söz konusu râvîlerin rivâyetleri sika olan râvîlerin rivâyetine mütâbi nitelikli rivâyetler olduğundan i’tibar için delil olabilecek niteliktedir. Geriye kalan on altı tarikte bulunan otuz yedi râvînin adalet ve zabt kusuruna rastlayamadık. Bu tariklerle gelen rivâyetlerin de birbirinin mütâbîleri olduğunu ve senedlerinin sıhhatli olduğunu müşahade ettik. Neticede ele aldığımız rivâyetin senedinin sahîh olduğu kanaatine vardık. Sünen-i Kavli

³⁷⁷İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/256.

³⁷⁸İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 935.

³⁷⁹İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/396.

³⁸⁰A.mlf, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/396.

³⁸¹Ahmed b. Hanbel, *Suâlât-u Ebî Dâvûd li Ahmed*, 221.

³⁸²Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/187.

³⁸³İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/116.

³⁸⁴İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/602.

³⁸⁵İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 615.

şeklinde Ebu Said el-Hudrî kanalıyla gelmesi sebebiyle merfû, senedinde kopukluk olmadığı için de muttasıl olduğu kanaatine vardık.

2.1.2. Abdullah b. Ömer rivâyeti

حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي فُدَيْكٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ عُمَانَ، عَنْ صَدَقَةَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي فَلَا يَدْخُ أَحَدًا يَمْرُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَإِنْ أَبِي فَلْيَقَاتِلْهُ فَإِنَّ مَعَهُ الْقَرِينَ.)

Müslim < Hârûn b. Abdullâh ve Muhammed b. Rafî' < Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Füdeyk < Dahhâk b. Osmân < Sadakate b. Yesâr < Abdullâh b. Ömer'den nakledildiğine göre: Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Biriniz namaz kılarsa önünden hiçbir kimseyi geçirmesin! Dinlemezse onunla mücadele etsin! Çünkü onunla beraber dostu şeytân vardır."³⁸⁶

Müslim, aynı rivâyeti < İshâk b. İbrâhîm < Ebû Bekir el-Hanefî'den;³⁸⁷ Ahmed b. Hanbel ise < Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Füdeyk³⁸⁸ten tahrîc etmiştir.

İbn Mâce ise < Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl ve Hasan b. Dâvud el-Münkedirî < İbn Ebî Füdeyk'ten tahrîc etmiş, İbn Mâce'nin râvîsi Münkedirî diğerlerinden farklı olarak "Çünkü Uzzâ onunla beraberdir."³⁸⁹ ibaresiyle rivâyet etmiştir.

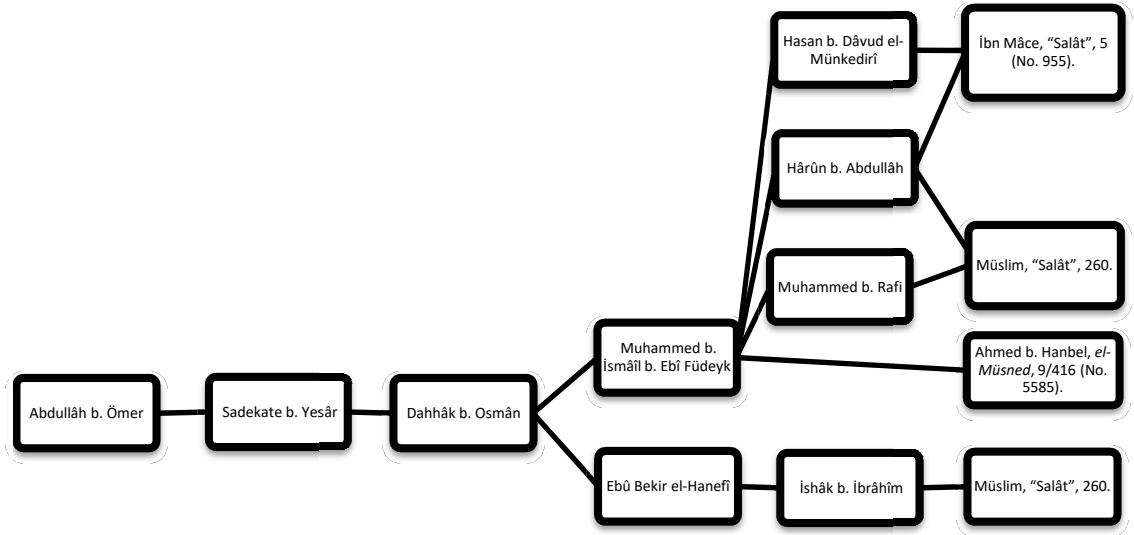
Rivâyetin tahrîcinden sonra sened şemasına yer verilecektir. Akabinde sened analiziyle devam edilecektir.

³⁸⁶ Müslim, "Salât", 260.

³⁸⁷ Müslim, "Salât", 260.

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/416 (No. 5585).

³⁸⁹ İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 955).

Şema 2.2. Abdullah b. Ömer rivâyetinin senedi

2.1.2.1. Abdullah b. Ömer rivâyetinin sened analizi

Bu başlık altında Abdullah b. Ömer rivâyetini Kütüb-i Tis’a müelliflerine göre alt başlıklara ayıracağız. Akabinde eserlerde farklı tariklerle aktarılmış olsa da rivâyetin bütün râvîlerini inceleyip değerlendirmeye tabi tutacağız. Râvînin sonraki eserlerde tekrarı durumunda ismini zikretmekle yetinip onun hakkındaki bilgi için bir önceki müellif başlığına referansta bulunacağız.

2.1.2.1.1. Müslim tariki

1. Tarik: Müslim < Hârûn b. Abdillâh ve Muhammed b. Rafî’ < Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Fûdeyk < Dahhâk b. Osmân < Sadaka b. Yesâr < Abdullâh b. Ömer
2. Tarik: Müslim < İshâk b. İbrâhîm < Ebû Bekir el-Hanefî < Dahhâk b. Osmân < Sadaka b. Yesâr < Abdullâh b. Ömer

Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî (ö. 73/693)

Ebû Abdirrahman künyesi ile anılan Abdullah b. Ömer, İbn Ömer olarak zikredilmesi ile şöhret bulmuştur. Hz. Peygamberimiz’in zevcesi Hafsa ile beraber Zeynep bt. Maz’un’dan olma anne baba bir kardeşirler. İbn Ömer’in nübüvvetin 3.

yılında Mekke'de doğduğu tahmin edilmektedir. Daha çocukken babası Hz. Ömer ile birlikte müslüman olmuş, onunla birlikte hicret etmiştir. Babasından önce ablası Hafsa ile birlikte Müslüman olduğuna dair rivâyetler de mevcuttur. 14 yaşında iken Uhud Savaşı'na katılmak için Resûlullah'ın huzuruna çıkmışsa da kendisine izin verilmemiştir. 15 yaşında Hendek Savaşı'na katılmak istemiş ve kendisine izin verilmiştir. Hz. Aişe sünnete uyma noktasında İbn Ömer'den daha titiz davranan kimse olmadığını belirtmiştir.³⁹⁰

Birçok fikhî meslede verdiği fetvâlar Dr. Muhammed Revvâs Kal'âcî tarafından konularına göre alfabetik bir şekilde tertip edilerek neşredilmiştir.³⁹¹

İbn Ömer, Ebû Hureyre'den sonra muksirûn sahabelerden ikincisidir. Hadisleri rivâyet ederken mânâ ile rivâyet etmeyi kabul etmemiştir. Bunun için bir kelime dahi olsa başka bir kelimeyle değiştirmemiştir. H. 74 yılında 87 yaşlarında Mekke'de vefat etmiştir.³⁹²

H. Peygamber dışında Zeyd b. el-Hattâb (ö. 12/633?) –rivâyet edip etmediği tartışmalıdır-, Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634), Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641), Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), Âmir b. Rebî'a (ö. 32/652?), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Osman b. Talha (ö. 35/655?), Osman b. Affân (ö. 35/656), Ebû Lübâbe (ö. 36/656?), Suheyb b. Sinân (ö. 38/658), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Hafsa (ö. 45/665), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/674), Âişe (ö. 58/678) ve Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693) Râfi' b. Hudeyc (ö. 74/693)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: el-Eğar el-Müzenî (ö. 60/680), İbn Abbas (ö. 68/687), Cabir b. Abdillâh (ö. 78/697), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/712), Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712), Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 103/721), Humeyd b. Abdurrahman b. Avf (ö. 101/719), Hamza b. Abdillâh b. Ömer (ö. 101/719), Salim b. Abdillâh (ö. 106/724), Nâfi' (ö. 117/735), Abdillâh b. Abdillâh b. Ömer (ö. 132/749), Sadaka b. Yesâr (ö. 130/747) gibi çokça sahabe ve tabiin rivâyet etmiştir.³⁹³

³⁹⁰İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/133; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 4/156.

³⁹¹Muhammed Revvâs Kal'âcî, *Mevsû'atü fikhî 'Abdillâh b. Ömer*, (Beyrut: Dârü'n Nefâis, 1406/1986).

³⁹²İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/340-345; Hâlife b. Hayyât, *Târîh-u Hâlife b. Hayyât*, 271; Hâlife b. Hayyât, *Tabakât*, 22,190.

³⁹³Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, 5/2; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/107; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/209; Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, 3/203.

Sadaka b. Yesâr el-Cezerî el-Mekkî (ö. 132/750)

Sadaka b. Yesâr, Cezîrelilerden sayılmıştır. Mekke'de ikamet ettiği için el-Mekkî nisbesiyle anılmıştır. Bazı Mekkelilerin âzatlısıdır. Az rivâyet eden râvîlerdendir. Bu nedenle kaynaklarda hakkında pek az bilgi bulunmaktadır. Süfyan b. Uyeyne, insanların onu Hariciler'den saydıklarını kendisine sormuş, önceleri onlarla beraber olduğunu teyid etmiş ancak daha sonra onlardan ayrıldığını söylemiştir. Doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamakta olan râvî Hicâz bölgesinde ikamet etmiştir. Abbasilerin hilafetinin ilk yıllarında h. 132'de vefat etmiştir.³⁹⁴

Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 73/692), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714) -onun akranlarından-, Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724), el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk (ö. 106/725), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) - onun akranlarından-, Ukayl b. Câbir b. Abdullah (ö. 150/767) ve Muğîre b. Hakîm es-San'ânî'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Abdulmelik b. Cüreyc (ö. 150/767), Mûsâ b. Ubeyde er-Rabzî (ö. 150/767), Dahhâk b. Osmân el-Hizâmî (ö. 153/770), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)'dir.³⁹⁵

İbn Ebû Hatim onun için "salih" terimini kullanmıştır.³⁹⁶ İbn Ma'in, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, İbn Şâhîn, İbn Hacer ve İbn Sa'd ise onun hakkında "sika" tabirini kullanmıştır.³⁹⁷ Zehebî de az rivâyet ettiği için onunla ilgili "mukillün" demiştir.³⁹⁸

Sonuç olarak Sadaka b. Yesâr'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Osman Dahhâk b. Osman b. Abdullah b. Halid b. Hizâm el-Kureşî (ö. 153/770)

Ebû Osman künyesi ile anılan Dahhâk b. Osman Kureyş kabilesinin Beni Esed kolundandır. Büyük dedesinin adı Hizâm olduğu için ona nisbetle Hizâmî olarak bilinir. Dedesi Halid b. Hizâm, Hz. Hatice'nin yeğeni olan Hâkim b. Hizâm'ın kardeşidir.

³⁹⁴İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/46; Hâlîfe b. Hayyât, *Tabakât*, 282.

³⁹⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/155.

³⁹⁶İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/428.

³⁹⁷İbn Ma'in, *Târîh-u İbn-i Ma'in Rivâyetu'd-Dürî*, 3/65, 97; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rîfetu'r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 1/458, 551; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/378; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, 117; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 452; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/209.

³⁹⁸Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 3/671; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/502.

Dedesinin Hakim b. Hizâm'ın torunu olduğu da aktarılmıştır. Medine'de ikamet eden râvî, Ebû Ca'fer'in hilafet döneminde h. 153'te orada vefat etmiştir.³⁹⁹

İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö. 117/735), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/748), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753), Sâlim Ebi'n-Nadr (ö. 140/757), Katn b. Vehb (ö. 140/757), Saîd el-Makberî (ö. 141/758), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Abdullah b. Urve b. Zübeyr (ö. 147/764), Sadaka b. Yesâr el-Mekkî (ö. 150/767)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Abdülazîz b. Ebî Hâzım (ö. 185/801), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814), Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Kesîr (ö. 199/815), Ebû Damra Enes b. 'Iyâz el-Leysî (ö. 200/815), Muhammed b. İsmâil b. Ebî Füdeyk (ö. 200/815), Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/822)'dir.⁴⁰⁰

İbn Hibbân Dahhâk b. Osman hakkında "sika" tabirini kullanmıştır.⁴⁰¹ Ebû Hatim er-Razî onun hakkında hadisi yazılır, kendisiyle ihticac edilmez ve "sadûk" demiştir. Ebû Zûr'a er-Razî ise "leyse bikaviy" demiştir.⁴⁰² Zehebî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın ondan rivâyet ettiğini, Ali b. el-Medînî'nin ise onu "leyyinü'l hadis" gördüğünü aktarmış ve onunla ilgili "sadûk" tabirini kullanmıştır.⁴⁰³ İbn Hacer de onun için "sadûk" terimini kullanmış, rivâyetlerinde vehm bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁴

Sonuç olarak cerh ta'dîl âlimlerinin görüşlerine göre Dahhâk b. Osmân güvenilirdir. Ancak; bununla beraber rivâyetlerinin tek başına delil olmayacağı kanaatine varılmıştır.

Ebû İsmail Muhammed b. İsmail b. Ebi Füdeyk el-Medenî (ö. 200/835)

Ebû İsmail künyesi ile anılan Muhammed b. İsmail, İbn Ebî Füdeyk adıyla şöhret bulmuştur. Beni'd-Dîl kabilesine mensubiyetinden dolayı ed-Dîlî olarak zikredilmiştir. Medine'de ikamet etmiş ve h. 200'de orada vefat etmiştir. H. 199 veya 201'de vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.⁴⁰⁵

³⁹⁹İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/550; Hâlife b. Hayyât, *Tabakât*, 272; Halife b. Hayyât, *Târîh-u Hâlife b. Hayyât*, 426.

⁴⁰⁰Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/155.

⁴⁰¹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/482;

⁴⁰²İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/460.

⁴⁰³Zehebî, *Men tüküllime fîhi vehuve mevsikün*, 269; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/508.

⁴⁰⁴İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 458; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/223.

⁴⁰⁵İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/615; Hâlife b. Hayyât, *Târîh-u Hâlife b. Hayyât*, 470; Raba'i, *Târîh-u Mevlidi'l-'ulemâ ve vefeyâtihim*, 2/449.

Dahhâk b. Osman el-Hizâmî (ö. 153/770), Abdullah b. Abdurrahmân b. Yuhannes (ö. 170/786), Hişâm b. Sa'd (ö. 183/799), Talha b. Yahyâ ez-Zürakî (ö. 184/800) ve Yahyâ b. Beşîr b. Hallâd el-Ensârî (ö. 188/804)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820), İbrâhîm b. Münzir el-Hizâmî (ö. 236/850), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Muhammed b. Râfi' en-Nisâbûrî (ö. 245/859)'dir.⁴⁰⁶

İbn Ma'in onun hakkında iki yerde "sika" tabirini kullanmış, bir yerde ise "leyse bihi be's" demiştir.⁴⁰⁷ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ta zikretmiş, ancak bazen hata ettiğini de belirtmiştir.⁴⁰⁸ Zehebî ve İbn Hacer ise onun hakkında "sadûk" tabirini kullanmıştır.⁴⁰⁹

Sonuç olarak İbn Ebi Füdeyk'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Abdullah Muhammed b. Rafi' b. Sâbûr ez-Zâhid el-Kuşeyrî en-Nisaburi (ö. 245/859)

Ebu Abdullah künyesi ile bilinen Muhammed b. Rafi', Nisâbûr'da ikamet etmiş, zühhd hayatı yaşamayı tercih ettiği için ez-Zâhid lakabıyla anılmıştır. Hâkim en-Nisâbûrî ilmî yolculuk ve rivâyetlerin doğruluğunda asrının şeyhlerinden olduğunu belirtmiştir. Zira Muhammed b. Rafi', Bağdat, Basra, Horasan, Hicaz başta olmak üzere birçok bölgeye ilmî yolculuk düzenlemiştir. Yaz, kış demeden bu seyahatleri sırasında dönemim meşhur hadîs ulemalarıyla görüşmüş onlardan ders almıştır. Ömrünün sonlarına doğru hadis dersleri vermiştir. H. 245'te vefat etmiştir.⁴¹⁰

Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/813), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Ma'n b. Îsâ el-Kazzâz (ö. 198/814), Abdullah b. Nümeir (ö. 199/815), Muhammed b. İsmâ'îl b. Ebî Füdeyk (ö. 200/816), Şebbâbe b. Süvvâr (ö. 206/821), Safvân b. Îsâ (ö. 210/825), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) ve Hâşim b. el-Kâsım (ö. 225/840)'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise İbn Mâce dışında Kütüb-i Sitte müellifleri, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö. 258/872), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890) ve İbrâhîm b. Ebî Tâlib (ö. 285/898)'dir.⁴¹¹

⁴⁰⁶Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/485.

⁴⁰⁷İbn Ma'in, *Târîh-u İbn-i Ma'in Rivâyetu'd-Dûrî*, 3/209, 235; İbn Ma'in, *Ma'rifetu'r-ricâl 'an İbn-i Ma'in Rivâyet-u İbn-i Muhriz*, 1/80; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/188.

⁴⁰⁸İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/42.

⁴⁰⁹Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 9/180; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/158; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 826; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/514.

⁴¹⁰Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 12/214.

⁴¹¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/192.

Ebû Zûr'a er-Razî onunla günlerce kaldığını ve onun Ahmed b. Hanbel ile yolculuk ettiğini belirtmiş, onun için “şeyhün sadûkûn” demiştir.⁴¹² Nesâî onun hakkında “sikatün me'munün” demiştir.⁴¹³ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiş, takvalı ve faziletli biri olduğunu söylemiştir.⁴¹⁴ Zehebî onun hakkında: kuru ekmek ve turp yediği esnada İbn-i Tahir ona hediye etmek için 4000 dirhem gönderir. Fakir ve muhtaç olmasına rağmen bunu reddettiğini aktardıktan sonra ondan övgüyle bahsetmiş ve onun hakkında “ez-zâhid, el-hafız” terimlerini kullanmıştır. İbn Hacer de onun hakkında “sikatün 'abidun” tabirlerini kullanmıştır.⁴¹⁵

Sonuç olarak Muhammed b. Rafi'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Musa Harun b. Abdillâh b. Mervan el-Bağdâdî el-Hammâl (ö. 243/857)

Musa b. Hârûn'un babası olan Harûn b. Abdullah h. 171 veya bir görüşe göre 172'de doğmuştur. Ebû Musa künyesi ile şöhret bulmuş, ilk başlarda kumaş tüccarı olduğu için el-Bezzaz lakabıyla anılmıştır. Ancak daha sonra zühd hayatı yaşamayı tercih ettiği için hammallık yapmış bu nedenle el-Hammâl lakabıyla şöhret bulmuştur. Darekutnî Mekke yolunda bir adamı sırtında taşıdığı için el-Hammâl lakabını aldığını aktarır. Bağdat'ta ikamet etmiş ve h. 243 veya bir görüşe göre 249'da vefat etmiştir.⁴¹⁶

Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Füdeyk (ö. 200/816), Ebû Ahmed ez-Zübeyrî (ö. 203/818), Rûh b. Ubâde (ö. 205/820), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Ebû'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım (ö. 209/824), Ebû Bekir el-Hanefî (ö. 211/826), Ma'n b. Îsâ el-Kazzâz (ö. 214/829) ve İshak b. Îsâ b. Tıbbâ' (ö. 242/856)'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Buhârî dışındaki cemaat, Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), İbrâhim b. İshak el-Harbî (ö. 285/898) ve oğlu Mûsâ b. Hârûn el-Hâfız (ö. 294/906)'dır.⁴¹⁷

Ebû Hatim er-Razî onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmıştır.⁴¹⁸ Nesâî, İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer onun için “sika” tabirini kullanmıştır.⁴¹⁹ Hatip el-Bağdâdî ise onun hakkında “sikatün, hafızün, arifün” terimlerini kullanmıştır.⁴²⁰

⁴¹²İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/254.

⁴¹³Nesâî, *Tesmiyetü's Şüyüh*, 34.

⁴¹⁴İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/102.

⁴¹⁵Zehebî, *el-Kâşif*, 2/170; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 844.

⁴¹⁶Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 12/115.

⁴¹⁷Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/96.

⁴¹⁸İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/92.

⁴¹⁹Nesâî, *Tesmiyetü's Şüyüh*, 62; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/239; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/330; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1014; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/255.

⁴²⁰Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 16/31.

Sonuç olarak Harun b. Abdillâh'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebu Bekir Abdülkebir b. Abdülmecid el-Basrî el-Hanefî (ö. 204/819)

Ebu Bekir künyesi ile anılan Abdülkebir b. Abdülmecid, hadis kaynaklarında Ebu Bekir el-Hanefî adıyla şöhet bulmuştur. Hanefî olduğu için el-Hanefî, Basra'da ikamet ettiği ve oralı olduğu için el-Basrî nisbeleriyle anılmıştır. Ebû Ali, Şerik ve Umeyr olmak üzere rivâyetle uğraşan üç kardeşi daha vardır. H. 204 veya bir rivâyete göre 207'de Basra'da vefat etmiştir.⁴²¹

Dahhâk b. Osmân el-Hizâmî (ö. 153/770), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Yûnus b. Ebî İshak (ö. 159/776), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) ve İbn Ömer'in azatlısı Abdullah b. Nâfî' (ö. 186/802)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Ali b. Medînî (ö. 234/848), İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Muhammed b. Râfî' en-Nîsâbûrî (ö. 245/859) ve İshak b. Mansûr el-Kevsec (ö. 251/865)'dir.⁴²²

İbn Ma'in onun hakkında "leyse bihi be's" demiştir.⁴²³ Ebû Hatim er-Razî onun için "la be'se bih ve sâlihu'l hadîs" demiştir. Ebu Zûr'a er-Razî ise üç kardeş olduklarını ve üçünün de *sika* olduklarını belirtmiştir.⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel onunla ilgili bir yerde "sika" tabirini kullanmıştır. Başka bir yerde ise re'y ehli olduğunu ancak; ondan rivâyet etmede bir sakınca görmediğini ifade etmiştir.⁴²⁵ İbn Sa'd, İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer onun hakkında "sika" tabirini kullanmıştır.⁴²⁶

Sonuç olarak Ebu Bekir el-Hanefî'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî b. Râhûye (ö. 238/853)

Ebû Yakub künyesi ile bilinen İshak b. İbrahim'in h. 161'de Merv'de doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum tarihinin 163 ve 166 olduğu da rivâyet edilmiştir. Babası Temîm kabilesinin Hanzale koluna mensuptur. Babası Mekke yolunda doğduğundan yolda bulunan anlamına gelen Râhûye/Râheveyh lakabıyla anılmıştır. Bu lakabından

⁴²¹İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/300.; Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, 6/126.

⁴²²Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/243.

⁴²³İbn Ma'in, *Ma'rifetu'r-ricâl 'an İbn-i Ma'in Rivâyet-u İbn-i Muhriz*, 1/88, 2/113.

⁴²⁴İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/62.

⁴²⁵Ahmed b. Hanbel, *Suâlât-u Ebî Dâvûd li Ahmed*, 344; Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl 'an Ahmed Rivâyet-u Abdillâh*, 3/100.

⁴²⁶İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/300; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/420; Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 5/113; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/660; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 618; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/601.

dolayı hadis kaynaklarında İshak b. Râhûye adıyla şöhret bulmuştur. Hicâz, Yemen, Irak gibi dönemin meşhur ilim merkezlerine seyahat etmiş ve birçok meşhur hadîs ulemasından rivâyette bulunmuştur. İshak b. Râhûye tefsir ve akaid ilminlerinde söz sahibi ise de hadis ve fıkıh ilminde daha ön planda olmuştur. 70.000 veya 100.000 hadisi ezbere bildiği rivâyet edilmiştir. Eserin tamamı günümüze kadar ulaşmasa da Müsned adıyla bir hadis külliyyatı oluşturmuş, cerh ta'dîl ve 'ilelül hadis alanlarında otorite kabul edilmiştir. İshak b. Rahûye ilk başlarda re'y ehli iken İmam Şâfiî ile girdiği ilmî tartışmalar neticesinde onun usulünü benimsemiştir. Ancak bu sadece hadis alanındadır. Nitekim herhangi bir mezhebe bağlı olmadan fetvalar vermiştir. H. 237 veya 238'de Nisâbûr'da vefat etmiştir.⁴²⁷

Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797), Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803), Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809), İsmâîl b. 'Uleyye (ö. 193/809), Velîd b. Müslim (ö. 195/811), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Abdurrahmân b. Mehdi (ö. 198/814), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/814), Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme (ö. 201/816), Rûh b. Ubâde (ö. 205/821), Şebbâbe b. Süvvâr el-Medâinî (ö. 206/821), Hüseyin b. Alî el-Cu'fî (ö. 208/823), Ebû Bekir Abdulkebîr b. Abdilmecîd el-Hanefî (ö. 209/824), Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/827) ve Süleyman b. Harb (ö. 224/839)'tan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Yahyâ b. Âdem, Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (ö. 258/872), Müslim (ö. 261/875), Mûsâ b. Hârûn el-Hammâl ve oğlu Muhammed b. İshâk b. Râhûye, Ya'kûb b. Yûsuf b. Ma'kil el-Verrak, Ya'kûb b. Yûsuf eş-Şeybânî'dir.⁴²⁸

Ebû Hatim er-Razî onun hakkında "imâm" terimini kullanmış, kendisine İbn Rahûye'nin rivâyet usulü ile ezberden yazdığı tefsiri sorulduğunda, hayranlık duymuş, Müsned hadislerin rivâyeti ve ezberlenmesinin tefsir rivâyetlerinden daha kolay olduğunu söylemiştir. Ebu Zür'a er-Razî ise hadislerin hıfzı ve kavranması konusunda ondan daha iyi birini görmediğini aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "imâm, emîrül mü'minîn" terimlerini kullanmış, Irak'ta İshak gibi birini bilmediğini ve tanımadığını belirtmiştir.⁴²⁹ Nesâî ve Hatip el-Bağdâdî de onun hakkında "imâm" terimini kullanmıştır.⁴³⁰ İbn Hacer de onun hakkında "sika hafız, müctehid" terimlerini

⁴²⁷Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 7/362; İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/357; Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 5/781.

⁴²⁸Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/373.

⁴²⁹Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl 'an Ahmed Rivâyet-u Abdillâh*, 3/100; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/209.

⁴³⁰Nesâî, *Tesmiyetü's Şüyûh*, 68; Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 7/362.

kullanmıştır.⁴³¹ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiştir.⁴³² Ebû Dâvûd es-Sicistânî ölümünden beş ay önce değiştiğini bu günlerde iken ondan rivâyet işittiğini ve rivâyeti almadığını aktarmıştır. Ancak Zehebî bu bilginin zayıf olduğunu aktarmış, İbn Rahûye'nin hadis munekkidlerinin icma'ıyla “hüccet” ve “imâm” olduğunu belirtmiştir.⁴³³

Sonuç olarak İshak b. Râhûye'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Müslim tarikiyle gelen rivâyetlerin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetlerin isnâdı sahîhtir.

2.1.2.1.2. İbn Mâce tariki

Bu başlık altında bulunan râvîlerden: Abdullah b. Ömer, Sadaka b. Yesâr, Dahhâk b. Osman, İbn Ebî Füdeyk, Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

İbn Mâce < Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl ve Hasan b. Dâvud el-Münkedirî < İbn Ebî Füdeyk < Dahhâk b. Osman < Sadaka b. Yesâr < Abdullah b. Ömer.

Ebû Muhammed Hasan b. Davud el-Medenî el-Kureşî et-Teymî el-Münkedirî (ö. 247/861)

Ebû Muhammed künyesi ile bilinen Hasan b. Davud hadis kaynaklarında el-Münkedirî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Medine'de ikamet etmiş olup Kureyş Kabilesinin Teym koluna mensuptur. Doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. H. 247'de vefat etmiştir.⁴³⁴

Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813), Ebû Damra Enes b. 'Iyâz el-Leysî (ö. 200/815), Muhammed b. İsmâ'il b. Ebî Füdeyk (ö. 200/816), Ömer b. Ali el-Mukaddemî (ö. 207/822) ve Abdurrezzâk b. Hemâm (ö. 211/827)'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebî'd-Dünyâ (ö. 281/894), Nesâî (ö. 303/915), Zekeriyâ b. Yahyâ es-

⁴³¹İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 126; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/112.

⁴³²İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/115.

⁴³³Zehebî, *el-Kâşif*, 1/233; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *er-Ruvâtü's-Sikâtü'l-Mütekellimu fihim bimâ lâ Yüceb redduhüm*, thk. Muhammed İbrahim el-Mevsilî (Beyrût: Dârü'l Beşâirü'l İslâmiyye, 1416/1996, 59.

⁴³⁴İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/12; Raba'î, *Târîh-u Mevlidi'l-'ulemâ ve vefeyâtihim*, 2/545.

Sâcî (ö. 307/919) ve Ebû 'Arûbe el-Hüseyin b. Muhammed el-Harrânî (ö. 318/930?)'dir.⁴³⁵

Nesâî onun için “la be'se bih” demiştir.⁴³⁶ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiştir.⁴³⁷ Zehebî; Buhârî'nin el-Münkedirî hakkında birtakım eleştiriler öne sürüldüğünü belirtmiş, İbn-i 'Adiy'nin de Buhârî ile aynı görüşü paylaştığını belirtmiştir.⁴³⁸ Bununla beraber İbn 'Adiy ondan rivâyet etmede sakınca olmayacağını umduğunu belirtmiştir.⁴³⁹ İbn Hacer onun Mu'temir'den işitmesi ile ilgili eleştirilere maruz kaldığını belirttikten sonra onun için “la be'se bih” demiştir.⁴⁴⁰

Sonuç olarak Hasan b. Dâvûd el-Münkedirî hakkında cerh ta'dîl âlimlerince ta'dîl lafızları kullanılmadığı ve kesin olarak bir karara varılmadığı için râvînin güvenilir olarak değerlendirilemeyeceği kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: İbn Mâce tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan Hasan b. Dâvûd el-Münkedirî güvenilir olarak değerlendirilmediğinden rivâyetin isnâdı sahîh değildir. Bu nedenle, İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 955) rivâyetinin isnâd açısından güvenilir olmadığı kanaatine varılmıştır.

2.1.2.1.3. Ahmed b. Hanbel tariki

Bu başlık altında bulunan râvîlerden: Abdullah b. Ömer, Sadaka b. Yesâr, Dahhâk b. Osman, İbn Ebî Fûdeyk hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

Ahmed b. Hanbel < Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Fûdeyk < Dahhâk b. Osman < Sadaka b. Yesâr < Abdullah b. Ömer.

Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirlerdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.1.2.2. Abdullah b. Ömer tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi

Kütüb-i Tis'a'da yaptığımız tarama neticesinde “namaz kılan kişinin önünden geçeni engellemesine dair” rivâyetlerin;

- Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 1 tarik,

⁴³⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/143.

⁴³⁶Nesâî, *Tesmiyetü's Şüyüh*, 66.

⁴³⁷İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/177.

⁴³⁸Zehebî, *el-Kâşif*, 1/324.

⁴³⁹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/143.

⁴⁴⁰İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 237; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/393.

- Müslim'in Sahîh'inde 2 tarik,
- İbn Mâce'nin Sünen'inde 1 tarik,

olmak üzere 4 tarikle, Abdullah b. Ömer kanalıyla geldiğini tespit ettik. İmam Malik'in Muvatta'ı, Dârimi'nin Sünen'i, Buhârî'nin Sahîh'i, Ebû Dâvûd'un Sünen'i, Tirmîzî'nin Sünen'i ve Nesâî'nin Sünen'inde geçen herhangi bir rivâyet tespit edemedik. Tüm tarikleri birleştirerek hadisin isnad şemasını oluşturduk. Şemamızda bulunan 8 râvîyi inceledik. Bu incelemeler sonucunda; Buhârî ve İbn-i 'Adiy'nin İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 955) rivâyetinin sened zincirinde bulunan Hasan b. Davûd el-Münkedirî ile ilgili; hakkında birtakım eleştiriler öne sürüldüğünü belirtmişlerdir.⁴⁴¹ Bununla beraber İbn Adiy ondan rivâyette bulunmuş,⁴⁴² İbn Hacer⁴⁴³ ve Nesâî⁴⁴⁴ onun hakkında “la be'se bih” demiş, İbn Hibbân onu güvenilir bulmuştur.⁴⁴⁵

Abdullah b. Ömer'den ferd olarak rivâyet edilen hadîs tabiin ve tebeü't-tabi'in tabakasinda birer râvî ve diğer tabakalarda râvî sayısı artarak nakledilmiştir. Dört tarikle gelen rivâyetin senedlerinde bulunan 8 râvîden yalnızca bir tarikte bulunan bir râvî ile ilgili zabt kusuruna rastladık. Ancak; zabt kusuruna rastladığımız İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 955). Rivâyetinin sened zincirinde bulunan Hasan b. Davud el-Münkedirî; söz konusu rivâyeti güvenilir bir râvî olan Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl ile birlikte aynı tarikle zikretmiş, Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl'ın “Çünkü (geçmek isteyen) arkadaşı şeytân onunla beraberdir.” şeklinde aktardığı bölümü “Çünkü Uzzâ onunla beraberdir.” şeklinde rivâyet etmiştir. Bu rivâyetiyle hadîsten çıkarılan genel anlamın bağlamı dışına çıkmamıştır.

Genel olarak rivâyetlerin birbirinin mütâbîleri olduğunu gözlemledik. Bu itibarla, ele aldığımız rivâyetlerden Abdullah b. Ömer kanalıyla aktarılan rivâyetin senedinin sahîh olduğu kanaatine vardık. Sünen-i Kavli şeklinde Abdullah b. Ömer kanalıyla gelmesi sebebiyle merfû, senedinde kopukluk olmadığı için de muttasıl olduğu sonucuna vardık.

⁴⁴¹Zehebî, *el-Kâşif*, 1/324.

⁴⁴²Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/143.

⁴⁴³İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 237.

⁴⁴⁴Nesâî, *Tesmiyetü's Şüyûh*, 66.

⁴⁴⁵İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/177.

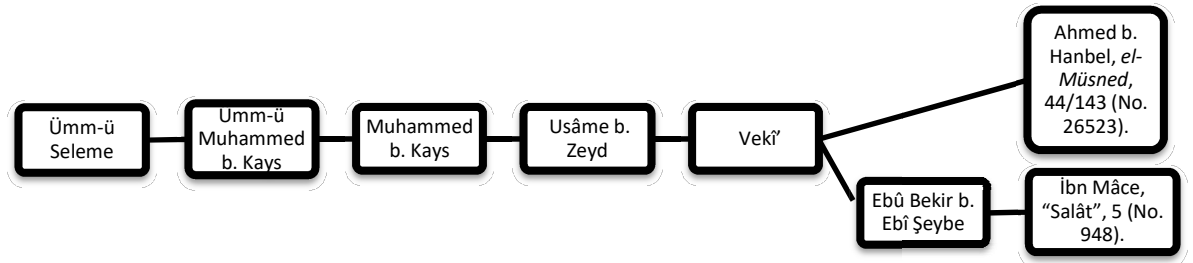
2.1.3. Ümmü Seleme rivâyeti

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ ، عَنْ أُمِّهِ ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ ، قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي حُجْرَةِ أُمِّ سَلَمَةَ ، فَمَرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ - أَوْ : عُمَرُ - فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا . قَالَ : فَرَجَعَ . قَالَ : فَمَرَّتْ ابْنَةُ أُمِّ سَلَمَةَ ، فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا . قَالَ : فَمَضَتْ ، فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : " هُنَّ أَغْلَبُ " .

Ahmed b. Hanbel < Vekî' < Usâme b. Zeyd < Muhammed b. Kays < Annesinden < Ümmü Seleme'den nakledildiğine göre Nebî sallallâhü aleyhi ve sellem Ümmü Seleme'nin odasında namaz kılıyordu. Abdullâh veya Ömer b. Ebî Seleme, Onun önünden geçmek istedi. Nebî eliyle şöyle işaret etti. Çocuk da geri döndü. Ümmü Seleme'nin kızı (Onun önünden) geçmek istedi. Nebî eliyle şöylece işaret etti. Buna rağmen Zeyneb (Onun önünden) geçti. Rasûlullâh Sallallâhü aleyhi ve sellem namazı bitirince: "onlar daha baskın çıkıyor."buyurdu.⁴⁴⁶

İbn Mâce < Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'den sened ve metniyle aynı rivâyeti tahrîc etmiştir.⁴⁴⁷

Rivâyetin tahrîcinden sonra sened şemasına yer verilecektir. Akabinde sened analiziyle devam edilecektir.

Şema 2.3. Ümmü Seleme rivâyetinin senedi

2.1.3.1. Ümmü Seleme rivâyetinin sened analizi

Bu başlık altında Ümmü Seleme rivâyetini Kütüb-i Tis'a müelliflerine göre alt başlıklara ayıracağız. Akabinde eserlerde farklı tariklerle aktarılmış olsa da rivâyetin bütün râvîlerini inceleyip değerlendirmeye tabi tutacağız. Râvînin sonraki eserlerde

⁴⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/143 (No. 26523).

⁴⁴⁷ İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 948).

tekrarı durumunda ismini zikretmekle yetinip onun hakkındaki bilgi için bir önceki müellif başlığına referansta bulunacağız.

2.1.3.1.1. İbn Mâce tariki

Bu başlık altında bulunan râvîlerden Veki' ve Ebû Bekir b. Ebi Şeybe hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

İbn Mâce < Ebû Bekir b. Ebî Şeybe < Vekî' < Üsâme b. Zeyd < Muhammed b. Kays (Ömer b. Abdilazîz'in Râvîlerinden) < Annesinden < Ümmü Seleme.

Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye Süheyl (Huzeyfe) b. Mugîre el-Kureşîyye el-Mahzûmiyye (ö. 61/680)

Kureyş kabilesinin Beni Mahzûm koluna mensup olan müminlerin annesinin gerçek adı Hind bint Ebî Ümeyye'dir.⁴⁴⁸ İlk eşi ve amcasının oğlu Ebû Seleme el-Mahzûmî'den olan oğluna nisbetle Ümmü Seleme künyesi ile anılmıştır. Kocasıyla beraber her iki hicrete de katılmıştır.⁴⁴⁹ Ebû Seleme İslamı kabul eden on birinci kendisi de on ikinci kişidir. Ümmü Seleme kocasıyla birlikte Medine'ye hicret edeceği esnada oğlu Seleme kocasının ailesi tarafından elinden alınır, onun da hicret etmesi engellenir. Böylece Ebû Seleme tek başına hicret eder. Bir yıl boyunca çok gözyaşı döken Ümmü Seleme'nin bu durumuna dayanamayan iki aile oğlu ile beraber hicretine izin verir. Sahâbeden Âmir, Muhâcir, Abdullah, Züheyr, Karîbe ve Reyta onun kardeşleri, Hâlid b. Velîd amcaogludur. Resûlullah'ın eşleri arasında Hz. Aişe'den sonra en çok hadîs rivâyet eden hanımıdır.⁴⁵⁰ Resûlullah'ın eşlerinden en son vefat eden hanımıdır. H. 61 yılında Medine'de 90 yaşlarında vefat etmiştir. H. 62 veya 59'da vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁸İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/464.

⁴⁴⁹İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/85.

⁴⁵⁰İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1375; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/690; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/150, 152.

⁴⁵¹Raba'î, *Târîh-u Mevlidi'l-'ulemâ ve vefeyâtihim*, 1/164; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/519. Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 2/741.

Ümmü Muhammed b. Kays el-Kâs (ö. [?])

Ümmü Muhammed b. Kays hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte İbn Hacer onun için “makbûletün” demiştir. Hz. Aişe’den ve İbn Hacer’e göre Ümmü Seleme’den rivâyet etmiştir.⁴⁵²

Kendisinden ise oğlu Muhammed b. Kays rivâyet etmiştir.⁴⁵³

Sonuç olarak Ümmü Muhammed b. Kays’ın makbûl bir râvî olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû İbrahim Muhammed b. Kays el-Medenî el-Kâs (ö. 117/735?)

Ebû İbrahim künyesi daha kuvvetli olmakla birlikte Ebû Eyyub veya Ebû Osman künyeleri ile bilinen Muhammed b. Kays Ya'kûb el-Kıbtî'nin âzatlısıdır. Ebi Süfyan b. Harb'ın ailesinin âzatlısı olduğu da rivâyet edilmiştir. Bir rivâyete göre o Ömer b. Abdülaziz'in vaizlerindendir.⁴⁵⁴ Medine'de ikamet etmiş ve Velîd b. Yezîd (ö. 126/744)'in Medine'deki fitnesi esnasında h. 117 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁴⁵⁵

Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Ümmü Seleme (ö. 62/681) - annesi vasıtasıyla -, Ebû Sırme el-Ensârî (ö. 63/683), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Ebû Seleme b. Abdurrahmân (ö. 94/713), Süleymân b. Abdûlmelik b. Mervân (ö. 99/717), babası Kays el-Medenî (ö. 100/719), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Ebû Burde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî (ö. 103/721), Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 120/738), Abdurrahmân b. Yezîd b. Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 132/750) ve Abdullah b. Ebî Katâde (ö. 150/767)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Amr b. Dînâr (ö. 126/743), Muhammed b. Aclân (ö. 148/765), Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 160/777), Abdülazîz b. 'Ayyaş (ö. 170/786) ve Leys b. Sa'd (ö. 175/791)'dir.⁴⁵⁶

Ahmed b. Hanbel onun Medine'li olduğunu belirtmiş ve hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini aktarmıştır.⁴⁵⁷ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵²İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1385; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/704.

⁴⁵³Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 35/395.

⁴⁵⁴İbn Ma'in, *Târih-u İbn-i Ma'in Rivâyetu'd-Dûri*, 3/413.

⁴⁵⁵İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/511; İbn Ebî Hatim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/63;

⁴⁵⁶Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/323.

⁴⁵⁷Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl 'an Ahmed Rivâyet-u Abdillâh*, 2/505.

⁴⁵⁸İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/393.

Zehebî ve İbn Hacer onun hakkında “sika” tabirini kullanmıştır. Ayrıca İbn Hacer ve Zehebî onun sahabeden rivâyetlerinin mürsel olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁵⁹

Sonuç olarak Muhammed b. Kays’ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Zeyd Üsâme b. Zeyd el-Leysî el-Medenî (ö. 153/770)

Ebû Zeyd künyesi ile anılan Üsame b. Zeyd Leys kabilesine nisbetle el-Leysî Medîne’de ikamet etmesine nisbetle de el-Medenî olarak zikredilmiştir. H. 80’li veya 70’li yıllarda doğduğu tahmin edilen Üsame b. Zeyd h. 153’te vefat etmiştir.⁴⁶⁰

Sa’îd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Tâvûs b. Keysân el-Yemânî (ö. 106/724), Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Muhammed b. Kays el-Medenî (ö. 117/735?), Nâfi‘ (ö. 117/735), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/748), Safvân b. Süleym (ö. 132/750) ve Sâlih b. Keysân (ö. 140/757)’dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Vekî‘ b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Ma’n b. Îsâ el-Kazzâz (ö. 198/813), Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân (ö. 198/813) ve Rûh b. Ubâde (ö. 205/820)’dir.⁴⁶¹

Ali b. el-Medînî onun için “sika” demiştir. Ebû Hatim er-Razî onun hakkında hadisi yazılır ancak kendisiyle ihticac edilmez demiştir.⁴⁶² Nesâî de onun için “leyse bilkaviy” demiştir.⁴⁶³ İbn Ma’in onun hakkında “sika” demiştir.⁴⁶⁴ İbn Hibbân *es-Sikât*’ta onu zikretmiş, Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân’ın onun hakkında sükût ettiğini ve kimi rivâyetlerinde hata ettiğini de eklemiştir.⁴⁶⁵ İclî ise onun hakkında “sika” tabirini kullanmıştır.⁴⁶⁶ İbn Hacer onun için “sadûk” ve “yehümmü” demiştir.⁴⁶⁷ Zehebî de onun hakkında *sadûk* tabirini kullanmış, Müslim’in yanında *sikâ* olarak kabul edildiğini belirtmiştir.⁴⁶⁸

Sonuç olarak Üsâme b. Zeyd’in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

⁴⁵⁹Zehebî, *el-Kâşif*, 2/212; Zehebî, *men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun*, 467; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/681; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 890.

⁴⁶⁰İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/551; Buhârî, *Târihu’l Kebîr*, 2/22; Hâlife b. Hayyât, *Tabakât*, 273.

⁴⁶¹Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 2/347.

⁴⁶²İbn Ebî Hatim *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2/284.

⁴⁶³Nesâî, *ed-Du’afâ’ ve’l-Metrûkîn*, 182.

⁴⁶⁴İbn Ma’in, *Târih-u İbn-i Ma’in Rivâyetu’d-Dûrî*, 3/157, 165, 174.

⁴⁶⁵İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/74.

⁴⁶⁶İclî, *es-Sikât*, 1/216.

⁴⁶⁷İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/108; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 124.

⁴⁶⁸Zehebî, *el-Kâşif*, 2/232; Zehebî, *men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun*, 93.

Değerlendirme: İbn Mâce tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.1.3.1.2. Ahmed b. Hanbel tariki

Bu tarikte bulunan Ümmü Seleme, Ümmü Muhammed b. Kays, Muhammed b. Kays, Üsâme b. Zeyd ve Vekî' hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Ahmed b. Hanbel < Vekî' < Üsâme b. Zeyd < Muhammed b. Kays < Annesinden < Ümmü Seleme.

Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.1.3.2. Ümmü Seleme tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi

Kütüb-i Tis'a'da “namazın kılanın önünden geçeni engellemesi” konusunu taradığımızda;

-Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 1 tarik,

-İbn Mâce'nin Sünen'inde 1 tarik,

olmak üzere toplamda 2 tarikle, Ümmü Seleme kanalıyla geldiğini tespit ettik. Konumuzla ilgili İmam Malik'in *Muvatta*'nda, Darimi'nin *Sünen*'inde, Buhârî'nin *Sahîh*'inde, Müslim'in *Sahîh*'inde, Tirmîzî'nin *Sünen*'inde, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde ve Nesâî'nin *Sünen*'inde geçen herhangi bir rivâyet tespit edemedik. Tarikleri birleştirerek hadisin isnad şemasını oluşturduk. Şemamızda bulunan 5 râvîyi inceledik. Bu incelemeler sonucunda; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/143 (No. 26523) ve İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 948)'de yer alan iki tarikte de bulunan Ümmü Muhammed b. Kays'ın mechûl bir râvî olduğunu belirtmiştik. Mechûl bir râvînin rivâyetinin kabul ve reddi usulcüler arasında tartışmalıdır. Cumhur, mechûl bir râvîyi herhangi bir taksimata tabi tutmamış, böyle bir râvînin rivâyetini reddetmiştir. Ancak; Şemseddin es-Şehâvî râvînin mechûl olma hâlini, diğer bazı hadis usulcülerinin de katıldığı üç kısımda değerlendirmiştir. 1- mechûl'u-l'ayn: isim ve künyesi belli olup hadîs öğrenim ve öğretimi konusunda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ve tek râvîsi olan kimsedir. 2-mechûlu'l-hâl: en az iki adalet sahibi râvî, kendisinden rivâyet etmesine rağmen hakkında cerh-ta'dîl hükmü olmadığı için zahiri ve batınî durumu bilinmeyendir. 3-mechûlu'l-'adale: zahiri olarak adil, batınî olarak durumu bilinmeyendir. Bu tür râvîye

mestûr da denilmiştir.⁴⁶⁹ Bu itibarla; iki tarikile naklettiğimiz rivâyet incelendiğinde kadın sahâbi olma ihtimali de bulunan ve tabiîn tabakasında yer alan Ümmü Muhammed b. Kays'ın mestûr bir râvî olduğu açıkça görülmektedir. Mestûr râvînin rivâyeti ise Hanefiler, İbn Hibbân, İbn Fûrek ve Süleym b. Eyyûb er-Râzî gibi bazı Şâfiîler tarafından geçerli kabul edilmiştir. Ebû Hanife ve diğer hadis usulcülerine dayandırılan bu görüş, mestûr olan bir râvînin insanların çoğunlukla adil kabul ettiği ve islamın ilk döneminde yaşamış olmasına bağlayıp, Hz. Peygamber'in en hayırlı nesiller olarak gördüğü ilk üç tabaka ile sınırlandırmıştır. Bu nedenledir ki bazı Hanefiler kendi zamanlarında fitnenin çok olmasını öne sürerek mestûr râvînin rivâyetini kabul etmemiş, sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn ile sınırlandırmıştır. Ayrıca bu şekilde sınırlandırılmış olan mestûr râvînin rivâyeti, Begâvî, Rafî'î, Nevevî ve Cüveynî tarafından da kabul görmüştür.⁴⁷⁰ Dolayısıyla Ümmü Muhammed b. Kays'ın tabiîn tabakasından olması, rivâyetin Ebû Bekir b. Ebî Şeybe; Vekî'; Üsâme b. Zeyd gibi güvenilir râvîler tarafından aktarılması; ayrıca oğlu Muhammed b. Kays hakkında ta'dîl ifadeleri kullanılması, Ömer b. Abdülaziz'in vaizlerinden olup ondan rivâyette bulunmuş olması gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda söz konusu rivâyetin en az i'tibar için alınabileceği kanaatine vardık.

Ümmü Seleme'den ferd olarak nakledilen rivâyet bütün tabakalarda birer râvî tarafından rivâyet edilmiştir. İki tarikile gelen rivâyetin senedlerinde bulunan beş râvîyi inceledik. Ümmü Muhammed b. Kays'ın mechûlu'l-hâl olması dışında herhangi bir zabt kusuruna rastlamadık. İki rivâyetin birbirinin mütâbîleri olduğunu gözlemledik. Bu itibarla, ele aldığımız rivâyetlerden Ümmü Seleme kanalıyla aktarılan rivâyetin senedinin sahîh olduğu kanaatine vardık. Ümmü Seleme kanalıyla gelmesi sebebiyle merfû, senedinde kopukluk olmadığı için de muttasıl olduğu sonucuna vardık.

2.2. Namaz Kılan Kişinin Önünden Geçmenin Günahı ile İlgili Rivâyetler

Bu başlık altında namaz kılan kişinin önünden geçmenin günahıyla ilgili Kütüb-i Tis'a'da yer alan rivâyetlere yer verilecektir. Bu rivâyetlerin: Ebû Cüheym el-

⁴⁶⁹ Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003, 4cilt 2/54-55-56.

⁴⁷⁰ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 2/54-55.

Ensarî'den 15, Ebû Hureyre'den 2 olmak üzere toplamda 17 tarikile geldiği müşahade edilmiştir.

Ayrıca Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Muhammed b. Süleyman el-Enbârî < Veki' < Sa'id b. Abdilaziz < Yezid b. Nimrân'ın azatlısı < Yezid b. Nimrân tarikiyle şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: Yezid b. Nimrân dedi ki: Tebûk de sakat bir adam gördüm ve o adam şöyle anlattı: "Resûlullah (s.a.s) namaz kılarken ben bir eşeğin üzerinde önünden geçtim. "Allah da senin yürüyüşünü kessin" dedi. Sonra ben bir daha yürüyemedim."⁴⁷¹ Yani, Resûlullah (a.s.) kibleye doğru bir ağacı sütire edinip namaz kılıyordu, çocuk da eşeğe binip Resûlullah ile ağaç arasından geçmiş ve Resûlullah namazını şaşırmıştı. Bunun üzerine Resûlullah da; "Sen namazımızı kestiğin gibi Allah da senin yürüyüşünü kessin" şeklinde beddua yapmıştı. Sonra o çocuk bir daha yürüyemedi."⁴⁷² Bu rivâyetin tariklerinde birden fazla vehm sahibi, mechul, mestur ve mübhem râvî bulunmaktadır. Öyle ki bu rivâyetin bir diğer tarikinde bulunan Said b. Gazvân ve babası hakkında⁴⁷³ herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta bu rivayet dışında herhangi bir hadis de rivâyet etmemişlerdir.⁴⁷⁴ Metin açısından da problemli olan bu rivâyet hadis münekkidlerince eleştirilmiştir. Zira mescide bevleden bedevîye bile beddua etmeyen rahmet elçisinin mümeyyiz olmayan bir çocuğa bu şekilde beddua etmesi düşünülemez. Bu itibarla, söz konusu rivâyetin sened ve metin açısından problemli olması ve kimi âlimlerce aşırı derecede zayıf kabul edilmesi, kimilerine göre de uydurma rivâyet olarak değerlendirilmesinden dolayı araştırmamız açısından incelenmeye gerek duyulmamıştır.⁴⁷⁵

Ebû Cüheym el-Ensarî ve Ebû Hureyre tarikiyle tahrîc edeceğimiz rivâyetlere yer verirken tekrardan kaçınmak için yalnızca sened ve metinleri farklı olanlar yazılacaktır. Sened veya metin aynı ise dipnot vermekle yetinilecektir. Akabinde rivâyetlerin sened şemasına yer verilecektir. Sened şemalarında bulunan 28 râvî için cerh ta'dîl ilmine başvurulacaktır. Son olarak senedler değerlendirilip rivâyetlerin sahîh veya sakîmliği konusunda bir kanaat oluşacaktır.

⁴⁷¹ Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 705).

⁴⁷² Rivâyetin diğer tarikleri için bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 706); Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 707); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/153 (No. 16608); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/248 (No. 23197).

⁴⁷³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 386, 776; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/375; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116.

⁴⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/101, 11/30, 11/129; İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/77.

⁴⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Elbânî, Muhammed Nasîru'd-Dîn el-Elbânî, *Da'îfu Ebî Davûd*, (Kuveyt: Müesseset-ü Gurâs li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1423/2002), 1/257.

2.2.1. Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyeti

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفْتَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ أَرْسَلَهُ إِلَى أَبِي جُهَيْمٍ، يَسْأَلُهُ: مَاذَا سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْمَارِ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي؟ فَقَالَ أَبُو جُهَيْمٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي مَاذَا عَلَيْهِ، لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ خَيْرًا لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ). قَالَ: أَبُو النَّضْرِ: لَا أَذْرِي، أَقَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، أَوْ شَهْرًا، أَوْ سَنَةً.

Buhârî< Abdullah b. Yûsuf < Mâlik < Ebî'n-Nadr (Ömer b. Ubeydullah'ın Kölesi) < Büsr b. Saîd < Ebû Cuheym; Zeyd b. Halid Büsr b. Saîd'i namaz kılanın önünden geçen kimse hakkında Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellemden ne işittiğini haber vermesi için Ebû Cuheym'e gönderdi. Ebû Cuheym de şöyle dedi: Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Namaz kılanın önünden geçen kimse, üzerine ne kadar günâh aldığını bilseydi, onun önünden geçmektense kırk (zaman yerinde) durmayı daha hayırlı bulurdu." râvî Mâlik b. Enes: râvî Ebu'n-Nadr: "Kırk gün mü, yâhud ay mı, yâhud yıl mı dedi bilemiyorum," dedi.⁴⁷⁶

Nesâî'nin, Kuteybe b. Said < Mâlik < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Zeyd b. Hâlid el-Cühenî < Ebû Cüheym el-Ensârî tarikiyle tahrîc ettiği rivâyette ise râvî Sâlim Ebi'n-Nadr'ın: kırk zamanla ilgili; "Kırk gün mü, yâhud ay mı, yâhud yıl mı dedi bilemiyorum." diye şüphe duyduğu kısım aktarılmamıştır.⁴⁷⁷

Müslim, Yahyâ b. Yahyâ'dan;⁴⁷⁸ Ebû Dâvûd, Ka'nebî'den;⁴⁷⁹ Tirmizî, el-Ensârî vasıtasıyla Ma'n b. İsa'dan;⁴⁸⁰ Ahmed b. Hanbel: Abdurrahmân⁴⁸¹ ve Abdurrezzâk'tan;⁴⁸² Dârimî, Ubeydullâh b. Abdilmecîd'ten;⁴⁸³ ve Yahyâ b. Yahyâ⁴⁸⁴ Buhârî'nin yukarıda yer verdiğimiz "Mâlik<Salim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Zeyd b. Hâlid < Ebû Cüheym el-Ensârî" senediyle aynı metne sahip olan rivâyeti tahrîc etmişlerdir.

⁴⁷⁶ Buhârî, "Salât", 16 (No. 488).

⁴⁷⁷ Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, (Haleb: Mektebetu'l Matbuatu'l-İslâmiyye, 1986/1406), "Kitâbu'l-Kıble", 9 (No. 756).

⁴⁷⁸ Müslim, "Salât", 261.

⁴⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 701).

⁴⁸⁰ Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk Ebû İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Salât", 2 (No. 336).

⁴⁸¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Adil Mürşid vd. (b.y: Muessesetu'r-Risale, 1421 /2001.), 29/83 (No. 17540).

⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/498 (No. 24009).

⁴⁸³ Dârimî, "Salât", 2 (No. 1457).

⁴⁸⁴ İmam Mâlik, "Salât", 350.

Müslim, < Abdullâh b. Hâşim b. Hayyân el-Abdî'den;⁴⁸⁵ ve İbn Mâce, < Ali b. Muhammed'ten⁴⁸⁶ < Vekî' tarikiyle Ahmed b. Hanbel ise < Vekî' ve Abdurrahmân tarikiyle;⁴⁸⁷ < Süfyân < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Zeyd b. Hâlid el-Cühenî < Ebû Cüheym el-Ensârî'den aynı metne sahip olan başka bir rivâyeti de tahrîc etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel aynı rivâyeti Süfyân < Sâlim Ebi'n-Nadr (Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'in kölesi) < Büsr b. Saîd < Ubey b. Ka'b'ın kız kardeşinin oğlu Ebû Cüheym < Zeyd b. Hâlid tarikiyle aktarmıştır.⁴⁸⁸ Ancak; diğer rivâyetlerin aksine, Büsr b. Saîd dedi ki: "Ubey b. Ka'b'ın kız kardeşinin oğlu Ebû Cüheym beni Zeyd b. Hâlid'e gönderdi." ibaresi yer almaktadır. Dolayısıyla bu rivâyete göre gönderen kişi Ebû Cüheym, rivâyet eden Zeyd b. Halid el-Cühenî'dir.

Dârimî, Yahyâ b. Hassân'dan⁴⁸⁹ bir öncekiyle aynı rivâyeti tahrîc etmiştir.

İbn Mâce'nin Hişâm b. Ammâr'dan Süfyân b. Uyeyne tarikiyle aktardığı rivâyette de Büsr b. Saîd'in Zeyd b. Halid el-Cühenî'ye gönderildiği bilgisi geçmektedir. Ayrıca kırk zamanın niceliği ile ilgili, kırk gün yerine; saat ve sabah ibareleri geçmekte ve bu cümle râvî Süfyân b. Uyeyne'ye dayandırılmaktadır. Söz konusu rivâyetin sened ve metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: أُرْسِلُونِي إِلَى زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ أَسْأَلُهُ عَنِ الْمُرُورِ، بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي، فَأَخْبَرَنِي عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَأَنْ يَقُومَ أَرْبَعِينَ، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ» قَالَ سُفْيَانُ: فَلَا أَدْرِي أَرْبَعِينَ سَنَةً، أَوْ شَهْرًا، أَوْ صَبَاحًا، أَوْ سَاعَةً.

İbn Mâce < Hişâm b. Ammâr < Süfyân b. Uyeyne < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd:

"Zeyd b. Hâlid el Cühenî'ye namaz kılanın önünden geçilmesi hakkında sormam için beni gönderdiler. (Ben de gidip sordum.) -Zeyd b. Hâlid el Cühenî- Nebî sallallâhü aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu bana haber verdi: "Kişinin kırk (zaman) yerinde beklemesi (zahmeti), namaz kılanın önünden geçmesi (günahın) dan onun için daha hayırlıdır."(Râvî) Süfyân: "Kırk yıl mı, kırk ay mı, kırk sabah mı, kırk saat mı? bilmiyorum." dedi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵Müslim, "Salât", 261.

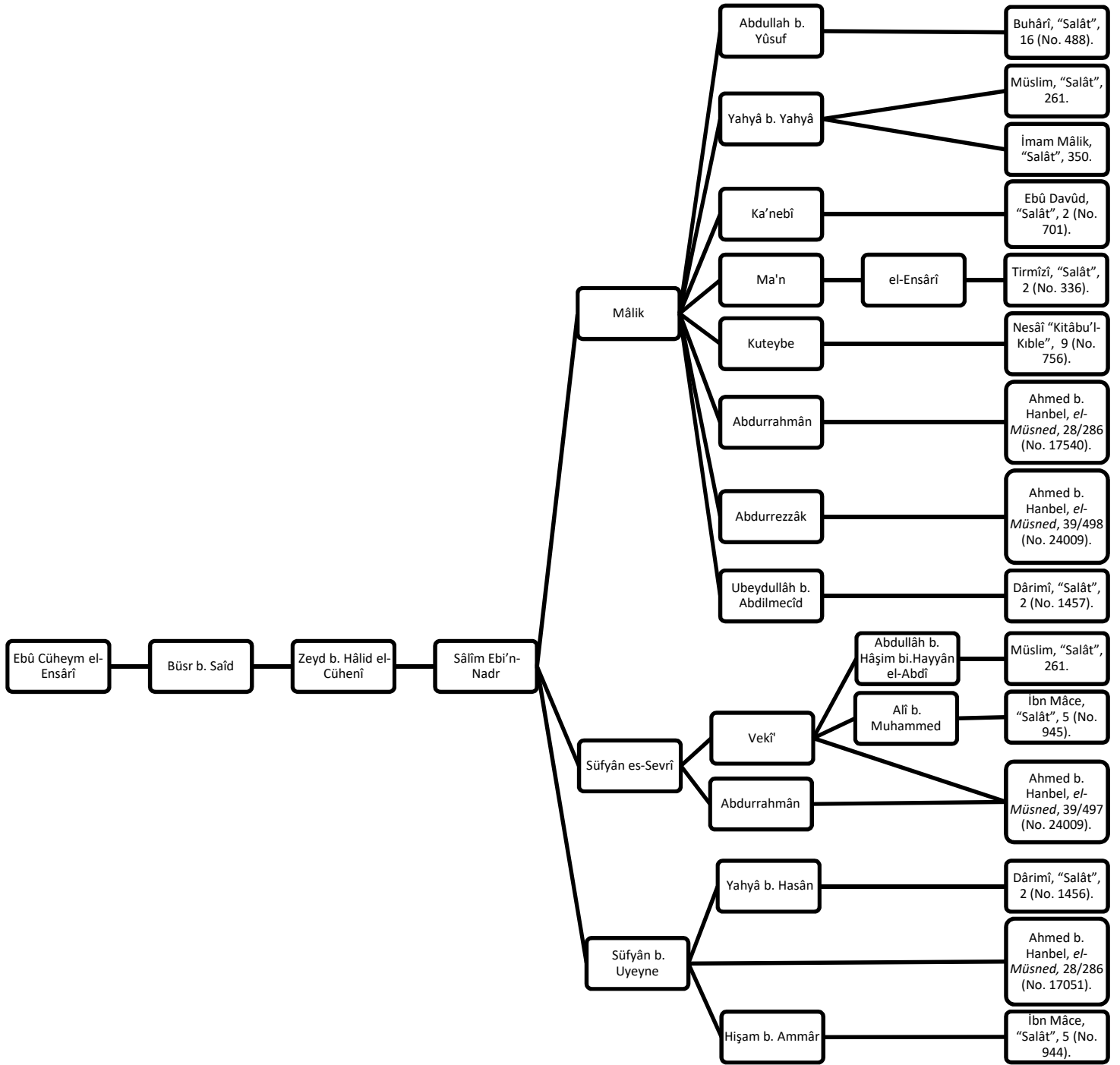
⁴⁸⁶İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 945).

⁴⁸⁷Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/497 (No. 24009).

⁴⁸⁸Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/286 (No. 17051).

⁴⁸⁹Dârimî, "Salât", 2 (No. 1456).

⁴⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, ty.), "Salât", 5 (No. 944).

Şema 2.4. Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyetinin senedi

2.2.1.1. Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyetinin sened analizi

Bu başlık altında Ebû Cüheym el-Ensârî tarikini Kütüb-i Tis'a müelliflerine göre alt başlıklara ayıracağız. Akabinde eserlerde farklı tariklerle aktarılmış olsa da rivâyetin bütün râvîlerini inceleyip değerlendirmeye tabi tutacağız. Râvînin sonraki eserlerde tekrarı durumunda ismini zikretmekle yetinip onun hakkındaki bilgi için bir önceki müellif başlığına referansta bulunacağız.

2.2.1.1.1. Buhârî tariki

Bu tarikin râvîlerinden olan Mâlik b. Enes hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Buhârî < Abdullah b. Yûsuf < Mâlik < Ebî'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

Ebû Cüheym Abdullah b. el-Hâris b. es-Sımme b. Amr en-Neccârî el-Hazrecî (ö. ?)

Cahiliyye döneminde Abdüşşems olan ismini Hz. Peygamber kendisine yazdığı bir mektupla Abdullah olarak değiştirmiştir.⁴⁹¹ Kaynaklarda Ebû Cüheym ve Ebû Cehm künyesi ile anılan Abdullah, Übey b. Ka'b'ın kız kardeşinin oğludur.⁴⁹² Babası Haris b. es-Sımme sahabenin büyüklerinden olup, Hz. Peygamberle birçok savaşa katılmış ve Bi'rimaüne'de şehit edilmiştir.⁴⁹³ Babası gibi Hz. Peygamberle sohbeti olmuştur.⁴⁹⁴ Kaynaklarda doğum ve ölüm tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Cüheym yalnızca Hz. Peygamber'den hadis aktarmıştır. Kendisinden rivâyet edenler ise: İbnü'l-Hadramî'nin azatlısı Büsr b. Saîd (ö. 100/718?), Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hanımı Meymûne'nin azatlısı olan Abdullah b. Yesâr, İbn Abbâs'ın azatlısı olan Umeyr (ö. 100/718?), Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Büsr b. Saîd'in kardeşi olan Müslim b. Saîd'tir.⁴⁹⁵

Ebû Cüheym'in rivâyet ettiği en meşhur hadis, sened zincirini incelediğimiz ve tahlilini yaptığımız namazın önünden geçilmesi ile ilgili olandır.⁴⁹⁶

⁴⁹¹İbn Hacer, *el-İsabe*, 4/44.

⁴⁹²İbn Abdülber, *el-İsti'ab*, 7/77, 78.

⁴⁹³İzzeddin İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994; 2/515).

⁴⁹⁴İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/355.

⁴⁹⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 33/209.

⁴⁹⁶İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/320; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. thk. 'Adil b. Yusuf el-'Azzâzî (Riyâd: Dâru'l Vatan li'n-Neşri, 1419/1998; 3/511).

Ebû Abdurrahman Zeyd b. Halid el-Cühenî el-Medenî (ö. 78/697)

Ebû Abdurrahman, Ebû Zür'a ve Ebû Talha künyeleri ile bilinen Zeyd b. Halid, Cüheyne kabilesinden olduğu için el-Cühenî nisbesiyle tanınmıştır. Medine'de ikamet etmesine istinaden de Medenî nisbesiyle anılmıştır. Hz. Peygamberle beraber Hudeybiye'ye katılmıştır. Mekke'nin fethinde de Cüheyne kabilesinin sancağını taşımıştır. H. 78 veya 68 yılında Kûfe'de veya Mısır'da vefat ettiği⁴⁹⁷ veya h. 78 yılında 85 yaşında iken Medine'de vefat ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır.⁴⁹⁸ İbn Sa'd onun Muaviye'nin hilafetinin son günlerinde vefat ettiğini aktarmıştır.⁴⁹⁹ Zehebî onun 85 yaşında iken h. 78 yılında vefat ettiğine dair rivâyeti esas almıştır.⁵⁰⁰ İbn Hacer de İbn Sa'd ve diğerlerinin görüşünü esas almıştır.⁵⁰¹

Hz. Peygamber başta olmak üzere, Ebu Talha el-Ensari (ö. 34/654-55) Osman b. Affân (ö. 35/656) ve Hz. Aişe (ö. 58/678) vasıtasıyla da rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/713), Büsr b. Saîd (ö. 100/718), Hâlid b. Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (ö. 100/718), Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732)'tir.⁵⁰²

Buhârî, Ebû Hatim er-Razî ve İbn Hibbân Hz. Peygamber ile sohbeti olduğunu aktarmışlardır.⁵⁰³

Büsr b. Sa'îd el-Hadremî el-Medenî (ö. 100/718)

Büsr b. Sa'îd, İbnü'l Hadremî'nin mevlasıdır. Medine'de ikamet etmesine istinaden Medenî nisbesiyle anılmıştır.⁵⁰⁴ 98 yaşında iken h. 100 yılında Medine'de vefat etmiştir.⁵⁰⁵

Osman b. Affân (ö. 35/656), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/674), Abdullah b. Üneys (ö. 54/674), Ebû Cüheyym b. el-Hâris b. es-Simme (ö. 50/670), Abdullah b. es-Sâidî (ö. 60/680), Ebû Hüreyre (ö. 59/679), Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693), Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (ö.

⁴⁹⁷İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/355.

⁴⁹⁸Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 3/189.

⁴⁹⁹İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/262.

⁵⁰⁰Zehebî, *el-Kâşif*, 1/416.

⁵⁰¹İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/564.

⁵⁰²Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 10/63.

⁵⁰³Buhârî, *Târihu'l Kebîr*, 3/384; İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/562; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/139.

⁵⁰⁴Buhârî, *Târihu'l Kebîr*, 2/123.

⁵⁰⁵Rabâî, *Târihu'l-mevlidi'l-'Ulemâ ve vefeyâtihim*, 1/238.

78/697), Ebû Kays Mevlâ Amr b. el-Âs (ö. 80/699), Ubeydullah b. Ebî Râfî (ö. 96/714)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713), Sâlim Ebi'n-Nadr (ö. 129/747), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) ve Ya'kûb b. Abdullah b. el-Eşca' (ö. 146/763)'dır.⁵⁰⁶

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Büsr b. Said'in, Ata' b. Yesar'dan daha iyi olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁷ Yahyâ b. Ma'in Büsr b. Sa'îd hakkında sika tabirini kullanmıştır. Ebû Hatim er-Razî onun hakkında "la yüs'el 'an mislihi"⁵⁰⁸ terimini kullanmıştır.⁵⁰⁹ İbn Sa'd onun zahid ve çok hadis rivâyet eden güvenilir râvîlerden olduğunu aktarmıştır.⁵¹⁰ İbn Hibbân ve 'İclî onu güvenilir râvîleri derledikleri eserlerine almıştır.⁵¹¹

Sonuç olarak Büsr b. Said'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebu'n Nadr Salim b. Ebi Ümeyye el-Kureşî (ö. 129/747)

Kaynaklarda Ebu'n Nadr künyesi ile geçen Sâlim b. Ebi Ümeyye, Kureyş kabilesinin Teym koluna mensub olan Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî'nin âzatlısıdır. Bu nedenle Teymî ve el-Kureşî nisbeleriyle anılmıştır.⁵¹² H. 129'da vefat etmiştir.⁵¹³

Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 86/705), Enes b. Mâlik (ö. 93/712), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/713), Büsr b. Saîd (ö. 100/718), Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725) ve İbn Ömer'in azatlısı Nafi' (ö. 117/735)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), Dahhâk b. Osmân el-Hizâmî (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Lehî'a (ö. 174/790), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)'dir.⁵¹⁴

⁵⁰⁶Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/72.

⁵⁰⁷Buhârî, *Târihu'l Kebîr*, 2/124.

⁵⁰⁸Güvenilirliği teslim edilmiş râvîler için kullanılan bir ıstılah. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/295.

⁵⁰⁹İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/423.

⁵¹⁰İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/277.

⁵¹¹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/78; 'İclî, *es-Sikât*, 1/245.

⁵¹²İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/506.

⁵¹³Rabâ'î, *Târihu'l-mevlidi'l-'Ulemâ ve vefeyâtihim*, 1/304.

⁵¹⁴Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 10/127.

İbn Ma'in Salim hakkında "sika" terimini kullanmıştır. Ebû Hatim er-Razî onun için "salih, sika, hasenü'l hadis" terimlerini kullanmıştır.⁵¹⁵ İbn Sa'd ve Ahmed b. Hanbel onun güvenilir olduğunu aktarmışlar.⁵¹⁶ İbn Hibbân ve 'İclî onu güvenilir râvîleri derledikleri eserlerinde zikretmişlerdir.⁵¹⁷

Sonuç olarak Ebu'n Nadr'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsî (ö. 218/833)

Ebu Muhammed künyesi ile bilinen Abdullah b. Yusuf Mısır'ın Tinnîs şehrinde ikamet etmesinden dolayı Tinnîsî nisbesiyle anılmıştır. Aslen Şam'lıdır.⁵¹⁸ H. 217 veya 218'de Mısır'da vefat etmiştir.⁵¹⁹

Muâviye b. Yahyâ el-Etrâblusî (ö. 168/784), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Bekr b. Mudarr (ö. 182/798), İsmâîl b. 'Uleyye (ö. 193/809), Velîd b. Müslim (ö. 195/811) ve Yahyâ b. Hamza el-Hadramî (ö. 213/828)'den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), Buhârî (ö. 256/870), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî (ö. 258/872), Muhammed b. İshâk es-Sâğânî (ö. 261/875) ve Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890)'dir.⁵²⁰

İbn Ma'in Muvatta' daki râvîler arasında Abdullah b. Yusuf ve Ka'nebi'den daha güvenilir hiç kimsenin bulunmadığını söylemiştir. Buhârî ise Şam ehlinen en güvenilir olan kişi olduğunu belirtmiştir.⁵²¹ Ebû Hatim er-Razî onun hakkında "sika" tabirini kullanmış, Mervân et-Tatarî'den daha güvenilir olduğunu aktarmıştır.⁵²² İbn Hibbân ve 'İclî onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.⁵²³

Sonuç olarak Abdullah b. Yusuf'un güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Buhârî tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

⁵¹⁵İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/179.

⁵¹⁶İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/506; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 2/492.

⁵¹⁷İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/407; 'İclî, *es-Sikât*, 2/67.

⁵¹⁸Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, 5/233.

⁵¹⁹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/336.

⁵²⁰Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/333.

⁵²¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/334.

⁵²²İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/205

⁵²³İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/349; 'İclî, *es-Sikât*, 2/67.

2.2.1.1.2. Müslim tariki

Bu tarihin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr, Mâlik b. Enes, Yahyâ b. Yahyâ hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Müslim <Yahyâ b. Yahyâ < Mâlik < Ebî'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

2. Tarik: Müslim < Abdullâh b. Hâşim b. Hayyân el-Abdî < Vekî' < Süfyân < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'îd b. Mesruk es-Sevrî (ö. 161/778)

H. 97'de Süleyman b. Abdülmelik'in hilafet zamanında Horasan'da doğmuştur. Temîm kabilesinin Sevr koluna mensup olduğu için Sevrî nisbesiyle anılmıştır. Kûfe'de ikamet etmiş ve oradaki bilgi birikimi ve ilmi gelenekten bolca istifade etmiştir. Başta Mekke, Medine, Şam ve Basra olmak üzere birçok bölgeye giderek oradaki ilim çevrelerinden yararlanmıştır. H. 161'de Basra'da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine cenaze namazını Abdurrahman b. Abdülmelik kıldırılmıştır. Basra halkında kalabalık bir halk kitlesi cenazesine iştirak etmiş ve defnetmiştir. Süfyan es-Sevrî, Hadîs İlmi ile ilgili: "Bu ilmi öğrenin! Onu öğrendikten sonra hafızanızda tutun ve muhafaza edin! Onu hafızanıza kazıdıktan sonra onunla amel edin! Amel ettikten sonra da onu yayın!" demiştir.⁵²⁴

Semmâk b. Harb (ö. 123/741), Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/747), Sâlim Ebi'n-Nadr (ö. 129/747), Amr b. Dînâr (ö. 126/743), Süleymân et-Teymî (ö. 143/760), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), Abdülmelik b. Abdulazîz b. Cüreyc (ö. 150/767), Dahhâk b. Osmân el-Hizâmî (ö. 153/770), Ma'mer b. Râşid (ö. 154/771) ve Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777) gibi birçok râvîden rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise: Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ebû Bekir el-Hanefî (ö. 200/816), Rûh b. Ubâde (ö. 205/820) ve Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) gibi birçok râvî rivâyette bulunmuştur.⁵²⁵

⁵²⁴Ibn Sa'd, *Tabakât*, 8/492-495.

⁵²⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/154.

Şu'be b. Haccac, kendi rivâyeti ile Süfyan es-Sevrî'nin rivâyeti arasındaki bir ihtilaf durumunda Süfyan'ın rivâyetinin daha sahih olduğunu aktarmıştır.⁵²⁶ Başka bir yerde ise, Süfyan'ın bir hadisi aktardığında o hadisi araştırdıktan sonra mutlaka Süfyan'ın aktardığı gibi olduğunu belirtmiştir.⁵²⁷ Yahya b. Sa'îd el-Kattân, hadiste Şu'be'den daha iyi biri olmadığını, kendi yanında hiç kimsenin onun derecesine ulaşamadığını belirtmiş, ancak bir konuda Süfyan'la ihtilaf ettiğinde Süfyan'ın görüşünü aldığını belirtmiştir.⁵²⁸ Yahyâ b. Ma'in ise Şu'be b. Haccac da dâhil olmak üzere Süfyan es-Sevrî'ye ihtilaf edilen konularda, onun görüşünün doğru olduğunu belirtmiştir.⁵²⁹ Ayrıca onun hakkında kendisine iktidâ edilecek bir imamdır⁵³⁰ ve kendi zamanında hiçbir şeyde onu geçebilen yoktur, hadiste müminlerin emiridir, diyerek kendisini övmüştür.⁵³¹ Ebû Hatim er-Razî onun hakkında “fakîh, hafız, zâhid, imam” terimlerini kullandıktan sonra hıfz açısından Şu'be'den daha üstün olduğunu belirtmiştir.⁵³² Nesâî de onun hakkında övgü dolu sözler kullanarak “imam” olarak nitelendirilmeye layık olduğunu belirtmiştir.⁵³³ Zehebî onun hakkında “imâm” terimini kullanmıştır. İbn Hacer ise “sika, hafız, fakih, abid, imam, hüccet” tabirlerini kullanmış ve bazen müdelles rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁵³⁴

Sonuç olarak Süfyan es-Sevrî'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Süfyan Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî (ö. 197/812)

Ebû Süfyan künyesi ile anılan Vekî b. el-Cerrah, aslen Nisabur'un bir köyüne mensuptur. H. 128 yılında İsfahan'da doğmuştur.⁵³⁵ Benî Ruâs kabilesine nisbetle Ruâsî, Kûfe'de ikamet ettiği için Kûfî, nisbeleriyle de bilinir. H. 197'de Hac dönüşü memleketi Kûfe'ye dönerken Mekke ile Kûfe arasında bulunan Feyd'de vefat etmiştir.⁵³⁶

Hişâm b. 'Urve (ö. 146/763), Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 153/770), Dâvûd b. Kays el-Ferrâ (ö. 160/777), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Süfyan es-Sevrî (ö.

⁵²⁶İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/223.

⁵²⁷Ahmed b. Hanbel, *el'İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 185.

⁵²⁸Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, 4/92.

⁵²⁹İbn Ma'in, *Târîh-u İbn-i Ma'in Rivâyetu'd Dûrî*, 3/364.

⁵³⁰İbn Ma'in, *Târîh-u İbn-i Ma'in Rivâyetu'd Dûrî*, 4/53.

⁵³¹İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/224, 225.

⁵³²İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/222.

⁵³³İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, 2/56.

⁵³⁴Zehebî, *el-Kâşif*, 1/449; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 394.

⁵³⁵Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 13/471-472.

⁵³⁶İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/517.

161/778), Süleymân b. el-Muğîre (ö. 165/782), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Cerîr b. Hâzîm (ö. 170/786?) ve Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/814), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbûrî (ö. 226/841), Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836), Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/854), Ahmed b. Ebî Şu'ayb el-Harrânî Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854?), oğlu Melîh b. Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 270/884?) ve Abdullah b. Haşîm b. Hayyan el-Abdî (ö. 255/869)'dir.⁵³⁷

Vekî', Süfyan es-Sevrî'den hadis yazmadığını, hadisi ezberlediğini, eve döndüğünde yazdığını söylemiştir.⁵³⁸ İbn Ma'în Abdurrahman b. Mehdi'nin Vekî'ten daha sağlam olduğunu savunanlara sert bir şekilde karşı çıkmış,⁵³⁹ Vekî'in Abdurrahman'dan ve Ebu Nuaym'dan daha sağlam olduğunu aktarmıştır.⁵⁴⁰ Ali b. el-Medînî ise onun hakkında Süfyan es-Sevrî'nin ashabından en iyi üç kişiden biri olduğunu söylemiştir. Ebû Hatim er-Razî onun hakkında sika tabirini kullanmış, İbn-i Davud el-Harîbî ve İbnü'l Mübârek'ten daha iyi bir hıfza sahip olduğunu aktarmıştır.⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel ise hıfz ve ilim konusunda ondan daha iyisini görmediğini belirtmiştir.⁵⁴² Ayrıca Abdurrahman b. Mehdi'nin Vekî'ten daha çok tashîf hatası yaptığını aktarmıştır. Bu nedenle İbn Mehdi'den daha iyi kavradığını belirtmiştir.⁵⁴³ İbn Hibbân ve 'İclî onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.⁵⁴⁴ İbn Sa'd ise onun hakkında "sika, me'mun, alim, rafî, hüccet" terimlerini kullanmıştır.⁵⁴⁵

Sonuç olarak Vekî' b. el-Cerrâh'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Haşîm b. Hayyan el-Abdî et-Tûsî (ö. 255/869)

Ebû Abdurrahman ve Ebû Muhammed künyeleri ile anılan Abdullah b. Haşîm, Tûs şehrinin Râzkân köyü doğumlu olduğu için et-Tûsî ve er-Râzkânî nisbeleriyle zikredilmiştir. Nisâbûr'da ikamet ettiğinden en-Nisaburi nisbesiyle de anılmıştır. En fazla Nisâbûr'da ikamet etmiş, h. 251'de Hac dönüşü Bağdat'ta da bulunmuştur. Kaynaklarda Bağdat'ta ikamet ettiğine dair rivâyetler hatalıdır. Abdullah b. Haşîm,

⁵³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/462.

⁵³⁸ İbn Ma'în, *Târîh-u İbn-i Ma'în Rivâyetu'd Dûrî*, 3/313.

⁵³⁹ A.mlf, *Târîh-u İbn-i Ma'în Rivâyetu'd Dûrî*, 3/548.

⁵⁴⁰ İbn Ma'în, *Târîh-u İbn-i Ma'în Rivâyetu'd Darimî*, 61.

⁵⁴¹ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/38-39.

⁵⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rîfetu'r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 1/152.

⁵⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rîfetu'r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 1/394.

⁵⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/568; 'İclî, *es-Sikât*, 2/341.

⁵⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/517.

önceleri ehl-i rey ekolünün görüşlerini benimsemiş daha sonra bunu terk edip hadisle meşgul olmuştur. Dönemin meşhur hadis hafızlarından kitabet yöntemiyle hadis yazmıştır. Hadis ile meşgul olduğu çevresinde de bilinmiş uzak şehirlerden kendisine hadis öğrenmek için gelenler olmuştur. H. 255, 258 veya 259'da vefat etmiştir.⁵⁴⁶

Ebû Muâviye ed-Darîr (ö. 195/811), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/813), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/814), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814), Abdullah b. Numeyr (ö. 199/815), Ebû Usâme Hammâd b. Usâme (ö. 201/817), Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî (ö. 207/822) ve Behz b. Esed (ö. 228/843)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Müslim (ö. 261/875), Ahmed b. Seleme en-Nîsâbü'rî (ö. 286/899), Mekkî b. Abdân (ö. 295/908), Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id el-Bağdâdî (ö. 319/931) ve İbrâhîm b. Ebî Tâlib (ö. 340/951)'dir.⁵⁴⁷

İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onun hakkında "müstakim'ul hadis" terimini kullanmıştır.⁵⁴⁸ Zehebî *el-Kâşif*'te onun hakkında "hafız" ve "sika" terimlerini kullanmıştır.⁵⁴⁹ İbn Hacer de onunla ilgili "sika" ve "sahibul hadis" tabirlerini kullanmıştır.⁵⁵⁰

Sonuç olarak Abdullah b. Haşim'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Müslim tarikiyle gelen rivâyetlerin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetlerin isnâdı sahîhtir.

2.2.1.1.3. Ebû Dâvûd tariki

Bu tarihin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr, Mâlik b. Enes ve Ka'nebî hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Ebû Dâvûd < Ka'nebî < Mâlik < Ebî'n-Nadr < Zeyd b. Halid el-Cühenî < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

Değerlendirme: Ebû Dâvûd tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

⁵⁴⁶Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 10/191.

⁵⁴⁷Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/237.

⁵⁴⁸İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/361.

⁵⁴⁹Zehebî, *el-Kâşif*, 1/604.

⁵⁵⁰İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 553.

2.2.1.1.4. Tirmizî tariki

Bu tarihin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr ve Mâlik b. Enes hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Tirmizî < el-Ensârî < Ma'n < Mâlik b. Enes < Ebî'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

Ebû Yahyâ Ma'n b. Îsâ b. Yahyâ b. Dînâr el-Kazzâz el-Eşcaî (ö. 198/814)

Ebû Yahyâ künyesi ile bilinen Ma'n Medine'de ikamet ettiği için Medenî, Beni Eşca'nın mevlası olduğu için Eşcaî nisbesiyle anılmıştır. Medine'de ipek dokumacılığı ve satışı ile meşgul olduğu için kendisine Kazzâz lakabı verilmiştir. H. 198 yılında Medine'de vefat etmiştir.⁵⁵¹ İmâm Mâlik'in özel olarak ilgilendiği en güvenilir talebelerinden olan râvî el-Muvatta'ı da rivâyet etmiştir.⁵⁵²

Münkedir b. Muhammed b. el-Münkedir (ö. 150/767), Hişâm b. Sa'd (ö. 161/778), İbrâhîm b. Tahmân (ö. 163/780), Muhammed b. Müslim et-Tâîfî (ö. 174/790), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve İbrâhîm b. Sa'd (ö. 183/799)'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), İshâk b. Îsâ b. et-Tıbbâ' (ö. 220/835), Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), Alî b. el-Medînî (ö. 234/848), Kuteybe b. Sa'id (ö. 240/854), bir görüşe göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl (ö. 243/857) ve İshak b. Musa el-Ensârî (ö. 244/858)'dir.⁵⁵³

İbn Ma'in, Ma'n b. İsa hakkında sika tabirini kullanmıştır.⁵⁵⁴ Ebû Hatim er-Razî Mâlik'in ashabından en sağlam ve en güvenilir kişi olduğunu belirtmiş, onu Abdullah b. Nafi' es-Sâîğ ve İbn-i Vehb'e tercih etmiştir.⁵⁵⁵ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiştir.⁵⁵⁶ İbn Sa'd da onun hakkında “sika sebt ve me'mun” tabirlerini kullanmıştır.⁵⁵⁷ Zehebî onun hakkında *imam* terimini kullanmıştır.⁵⁵⁸ İbn Hacer de onun Mâlik'in en sağlam râvîsi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁹

Sonuç olarak Ma'n b. İsa'nın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

⁵⁵¹İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/615.

⁵⁵²İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/278.

⁵⁵³Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/336.

⁵⁵⁴İbn Ma'in, *Suâlât'u İbnü'l Cüneyd li İbn-i Ma'in*, 382.

⁵⁵⁵İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/278.

⁵⁵⁶İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/181.

⁵⁵⁷İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/615.

⁵⁵⁸Zehebî, *el-Kâşif*, 2/284.

⁵⁵⁹İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 963.

Ebû Musa İshak b. Musa el-Medenî el-Ensârî el-Hatmî (ö. 244/858)

Ebû Mûsâ künyesi ile bilinen İshak b. Musa, Nisâbü'r'un kadılık görevini yürüttüğü için el-Kadî nisbesiyle anılmış, el-Hatmî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Dedesi Abdullah b. Yezîd sahabedendir. İshak b. Musa Kûfe ve Samerra'da ikamet etmiş, H. 244 yılında Hıms şehrinde vefat etmiştir.⁵⁶⁰

Velid b. Müslim (ö. 195/810), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Ma'n b. İsa el-Kazzâz (ö. 198/814) ve Ebû Damre Enes b. İyaz el-Leysî (ö. 200/815)'den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Müslim (ö. 261/875), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), İbn Mâce (ö. 273/887), Bakî b. Mahled el-Endülüsî (ö. 276/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890)'dir.⁵⁶¹

Ebû Hatim er-Razî ve Hatip el-Bağdâdî onun hakkında güvenilirlik ifade eden sözler kullanmıştır.⁵⁶² İbn Hibbân *es-Sikât*'ta onu zikretmiştir.⁵⁶³ Zehebî onun hakkında "hafız, sika, hüccet" terimlerini kullanmıştır. İbn Hacer de onunla ilgili "sika, mutkin" terimlerini kullanmıştır.⁵⁶⁴

Sonuç olarak İshak b. Musa el-Ensârî'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır. **Değerlendirme:** Tirmizî tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.2.1.1.5. Nesâî tariki

Bu tarikin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr, Mâlik b. Enes ve Kuteybe b. Saîd hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Nesâî < Kuteybe < Mâlik < Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî. **Değerlendirme:** Nesâî tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

⁵⁶⁰Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, 11/554.

⁵⁶¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/480.

⁵⁶²İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/235; Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 7/375.

⁵⁶³İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/116.

⁵⁶⁴Zehebî, *el-Kâşif*, 1/239; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 132; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/128.

2.2.1.1.6. İbn Mâce tariki

Bu tarikin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr, Süfyân es-Sevrî ve Vekî' b. el-Cerrâh hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

1. Tarik: İbn Mâce < Alî b. Muhammed < Vekî' < Süfyân < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cuheym el-Ensârî.

2. Tarik: İbn Mâce < Hişâm b. Ammâr < Süfyân b. Uyeyne < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Zeyd b. Hâlid el-Cühenî.

Ebû'l Hasan Ali b. Muhammed b. İshak et-Tenâfisî el-Kûfî (ö. 233/849)

Ebû'l Hasan künyesi ile anılan Ali b. Muhammed, Abdurrahman el-Kûfî et-Tenâfisî'nin oğludur. Kazvîn ve Re'y şehirlerinde ikamet etmiştir. H. 233'da vefat etmiştir.⁵⁶⁵ Ya'la b. 'Ubeyd (ö. 209/824)'in yeğeni olduğu da rivâyet edilmiştir.⁵⁶⁶

Ca'fer b. 'Avn (ö. 206/821), Hafs b. Ğıyâs (ö. 194/810), Ebû Usâme Hammâd b. Usâme (ö. 201/816), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Velîd b. Müslim (ö. 195/811), dayısı Ya'lâ b. 'Ubeyd et-Tanâfisî (ö. 209/824), Ebû Bekir b. 'Ayyâş (ö. 194/810) ve Ebû Muâviye ed-Darîr (ö. 195/811)'den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Zür'a 'Ubeydullah b. Abdülkerîm er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890)'dir.⁵⁶⁷

Ebû Hatim er-Razî onun hakkında "sika ve sadûk" tabirlerini kullanmış, fazilet ve salihlik açısından Ebu Bekir b. Ebi Şeybe'den daha iyi olduğunu belirtmiştir. Ancak İbn Ebi Şeybe'nin ondan daha çok hadis rivâyet ettiğini ve hadislerin anlaşılması ve aktarılması konusunda ise ondan daha üstün olduğunu aktarmıştır.⁵⁶⁸ İbn Hibbân es-Sikât'ta onu zikretmiştir.⁵⁶⁹ Zehebî Ebu Hatim'in kritiğini aktardıktan sonra onun için "sika" tabirini kullanmıştır. İbn Hacer de onu güvenilir bulmuştur.⁵⁷⁰

Sonuç olarak Ali b. Muhammed'in güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

⁵⁶⁵Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 11/459.

⁵⁶⁶Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, 6/295.

⁵⁶⁷Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/120.

⁵⁶⁸İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/202.

⁵⁶⁹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/467.

⁵⁷⁰Zehebî, *el-Kâşif*, 2/46; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 704.

Ebû Muhammed Süfyân b. ‘Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (ö. 198/814)

Ebû Muhammed künyesi ile bilinen Süfyan b. Uyeyne h. 107 yılında Kûfe’de doğmuştur. Hilâl b. Âmir b. Sa’saa oğullarına nisbetle el-Hilâlî, Mekke’de ikamet etmesinden dolayı da el-Mekkî nisbeleriyle anılmıştır. Kaynaklarda İbn-i Uyeyne ve Ebû Muhammed el-Hilâlî adlarıyla şöhret bulmuştur. Küçük yaşlardan itibaren hadis meclislerine katılan İbn Uyeyne, öncelikle yaşı ilerlemiş muhaddislerden faydalanmaya çalışarak onların rivâyetlerinin kaybolmasını önlemiştir. H. 198 Recep ayında 91 yaşında Mekke’de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Zühd sahibi ve fakir bir âlim olduğu ve hiç evlenmediği kayda geçen Süfyân b. Uyeyne’nin bir gözünün görmediği, seksen veya yetmiş kez haccettiği, her haccının sonunda yüce Allah’a son haccı olmaması için dua ettiği, öyle ki artık ömrünün sonlarına doğru bir daha Allah’tan haccetmeyi istemekten utandığı zikredilmiştir.⁵⁷¹

Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Abdullah b. Dînâr (ö. 127/745), Eyyûb b. Ebî Temîme es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Zeyd b. Eslem (ö. 136/753), Yezîd b. Keysân (ö. 136/753), Sâlim Ebi’n-Nadr (ö. 139/756), Sâlih b. Keysân (ö. 140/757), Humeyd b. Ebî Humeyd et-Tavîl (ö. 142/759), Mücâlid b. Saîd (ö. 144/761), Muhammed b. Aclân (ö. 148/765), Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770), Mâlik b. Miğvel (ö. 158/775), Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795)’ten rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Hocalarından Abdulmelik b. Cüreyc (ö. 150/757), hocalarından Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Vekî’ b. el-Cerrâh (ö. 197/812) – ondan önce vefat etmiştir –, Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/814), Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân (ö. 198/813), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi’î (ö. 204/820), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827), Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbü’rî (ö. 226/841), Yahyâ b. Ma’in (ö. 233/848), Alî b. Medînî (ö. 234/848), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/854), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) ve Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl (ö. 250/864)’dir.⁵⁷²

Ali b. el-Medînî İbn Şihab ez-Zührî’nin öğrencilerinden en güvenilir kişi olduğunu belirtmiştir.⁵⁷³ Ebû Hatim er-Razî onu “sika” ve “imâm” diye tarif etmiştir. İbn Şihab’ın ashabından en sağlam olanların Mâlik ve Süfyan olduğunu belirtmiş, ayrıca

⁵⁷¹İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/59.

⁵⁷²Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 11/177.

⁵⁷³Ahmed b. Hanbel, *el-’İlel ve Ma’rifetu’r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 2/349.

Amr b. Dinar'ın hadislerini de Şu'be'den daha iyi bildiğini aktarmıştır.⁵⁷⁴ Ahmed b. Hanbel fukahalardan Kur'an ve Sünneti ondan daha iyi bilen yoktur demiştir. O da Amr b. Dinar'ın hadislerini en iyi bilenin İbn Uyeyne olduğunu belirtmiş, İbn Ma'in'in ise onu bu konuda Süfyan es-Sevrî'den üstün tuttuğunu da belirtmiştir.⁵⁷⁵ İmam Şâfî eğer Mâlik ve Süfyan olmasaydı Hicâz'da ilmin kaybolacağını belirtmiştir. İlm-i âlet konusunda ondan daha iyi birini görmediğini de aktarmıştır.⁵⁷⁶ İbn Sa'd da onun çok rivâyeti bulunduğunu; "sikâ, sebt ve hüccet" olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁷ İbn Hibbân, 'İclî ve İbn Şahîn onu *es-Sikât* kitaplarında zikretmiştir.⁵⁷⁸ Yahyâ b. Said el-Kattan, Süfyan b. Uyeyne'nin mürsel rivâyetlerini hoş bir kokuya benzetmiştir.⁵⁷⁹ Zehebî onun hakkında "sika, sebt, hafız, imâm" terimlerini kullanmıştır.⁵⁸⁰ Tedlîsle itham edildiği rivâyetlerin güvenilir râvîlerden olduğunu belirtmiştir.⁵⁸¹ İbn Hacer ise onun hakkında "sika, hafız, fakîh, imâm, hüccet" terimlerini kullanmıştır.⁵⁸² Ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıfladığını, bu nedenle bazen tedlîs yaptığını fakat tedlîsin sikâ râvîlerden olduğunu belirtmiştir.⁵⁸³

Sonuç olarak Süfyan b. Uyeyne'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 245/859 [?])

H. 153 yılında doğduğu tahmin edilen Hişâm b. Ammar, Ebü'l Velîd künyesi ile bilinir. Uzun seneler boyunca Dımaşk'taki Ümeyye Camii'nde hatiplik yapmıştır. Bu nedenle Dımaşk'ın hatibi olarak anılmıştır. Ayrıca Kıraat alanında da İbn Amir'in meşhur talebelerinden ders almış kendisi de kıraat alanında dersler vermiştir. Bu nedenle Dımaşk'ın mukrii olarak da anılmıştır. İmam Mâlik gibi döneminin meşhur hadîs ulemasından ders aldığı, Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, gibi âlimler kendisinden rivâyet ettiği için de Dımaşk'ın muhaddisi ve fakihi gibi ifadelerle övgü almıştır. Râvî Dımaşk'ta ikamet etmiş ve h. 244 veya 245'te orada vefat etmiştir.⁵⁸⁴

⁵⁷⁴İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/227.

⁵⁷⁵Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 9/180.

⁵⁷⁶Hatip el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdat*, 9/178.

⁵⁷⁷İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/60.

⁵⁷⁸İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/403; 'İclî, *es-Sikât*, 631; İbn Şahîn, *es-Sikât*, 105.

⁵⁷⁹İbn Ebi Hatim, *el-Merasil*, 6.

⁵⁸⁰Zehebî, *Siyer-u A'lamin Nübelâ'*, 8/454.

⁵⁸¹Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 4/1110.

⁵⁸²İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 395.

⁵⁸³İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/59.

⁵⁸⁴Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 11/420.

Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798), Abdülazîz b. Muhammed ed-Dâreverdî (ö. 187/803), Velîd b. Müslim (ö. 195/811), Süfyân b. ‘Uyeyne (ö. 198/814) ve Ma’n b. Îsâ el-Kazzâz (ö. 198/814)’den rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Yahyâ b. Ma’in (ö. 233/848), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/878), İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Bakî b. Mahled el-Endülüsî (ö. 276/889), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Ya’kûb b. Süfyân el-Fârisî (ö. 277/890) ve Nesâî (ö. 303/915)’dir.⁵⁸⁵

İbn Ma’in Hişam b. Ammar hakkında *sika* tabirini kullanmıştır.⁵⁸⁶ Ebû Hatim er-Râzî onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmış, yaşlanınca değiştiğini, zira önceleri yazılı metinlerden rivâyet ettiğini, yaşlandıktan sonra bunu terkedip kendisine aktarılan hiçbir şeyi araştırıp incelemeyen rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁵⁸⁷ Nesâî onun hakkında “la be’sse bih” terimini kullanmıştır.⁵⁸⁸ İbn Hibbân *es-Sikât*’ta onu zikretmiştir.⁵⁸⁹ İclî ise onun hakkında “sadûk” ve “sika” tabirini kullanmıştır.⁵⁹⁰ Ebû Dâvûd ise Hişam’ın 400’den fazla aslı olmayan hadis rivâyet ettiğini ileri sürmüştür. Hadis rivâyetlerinden ücret aldığından dolayı hatta rivâyetlerinin seyrek veya sık yazılışına göre fiyatını değiştirdiği de iddia edilmiş, bu tavrından dolayı hadislerini rivâyet etmekten vazgeçenlerin olduğu aktarılmıştır.⁵⁹¹ İbn Hacer de onun hakkında “sadûk” tabirini kullanmış önceki rivâyetlerini daha sahih bulmuştur.⁵⁹²

Sonuç olarak Hişam b. Ammar’ın yaşlanınca değişmesi, ücret karşılığı rivâyet etmesi ve İbn Mâce’nin vefat (ö. 273/887) ve doğum tarihi (ö. 209/824) düşünüldüğünde yaşlılık halinde iken kendisinden rivâyet etmesi hususlarına istinaden güvenilir olmadığı kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: İbn Mâce tarikiyle gelen rivâyetlerden 1. Tarik’in sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirirdir. Ancak, 2. Tarik’te yer alan Hişam b. Ammar cerhe maruz kaldığından İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 944) rivâyeti isnâd açısından sahih değildir.

⁵⁸⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/242.

⁵⁸⁶İbn Ma’in, *Suâlât-u İbni'l Cüneyd li İbn-i Ma’in*, 397.

⁵⁸⁷İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/66.

⁵⁸⁸Nesâî, *Tesmiyetü's Şüüh*, 63.

⁵⁸⁹İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/233.

⁵⁹⁰İclî, *es-Sikât*, 2/332.

⁵⁹¹Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/249.

⁵⁹²İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1022.

2.2.1.1.7. İmam Mâlik tariki

Bu tarikin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr ve Mâlik b. Enes hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

İmam Mâlik < Ebi'n-Nadr (Ömer b. Ubeydullah'ın mevlası) < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

Değerlendirme: İmam Mâlik tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.2.1.1.8. Ahmed b. Hanbel tariki

Bu tarikin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr, Mâlik b. Enes, Abdurrahmân b. Mehdi, Abdurrezzâk b. Hemmâm, Vekî' b. el-Cerrâh ve Süfyân b. 'Uyeyne hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Abdurrahmân < Mâlik < Ebi'n-Nadr (Ömer b. Ubeydullah'ın mevlası) < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

2. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Abdurrezzâk < Mâlik < Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

3. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Vekî' ve Abdurrahmân < Süfyân < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

4. Tarik: Ahmed b. Hanbel < Süfyân b. Uyeyne < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saîd < Zeyd b. Hâlid el-Cühenî.

Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel tarikiyle gelen rivâyetlerin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetlerin isnâdı sahîhtir.

2.2.1.1.9. Dârimî tariki

Bu tarikin râvîleri olan Ebû Cüheym el-Ensârî, Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid el-Cühenî, Salim Ebi'n-Nadr, Mâlik b. Enes, 'Ubeydullah b. Abdülmecid ve Süfyân b. Uyeyne hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

1. Tarik: Dârimî < Ubeydullâh b. Abdülmecîd < Mâlik < Ebi'n-Nadr –Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer- < Büsr b. Saîd < Ebû Cüheym el-Ensârî.

2. Tarik: Dârimî < Yahyâ b. Hassân < İbn Uyeyne < Sâlim Ebi'n-Nadr < Büsr b. Saïd < Zeyd b. Hâlid el-Cühenî

Ebû Zekerriyya Yahya b. Hasân b. Hayyân et-Tinnîsî el-Bekrî (ö. 208/823)

Ebû Zekerriyya künyesi ile bilinen Yahya b. Hasân h. 144 yılında doğmuştur. Aslen Dımaşk'lı olduğu için ed-Dımaşkî, Tinnîs'te oturduğu için et-Tinnîsî nisbeleriyle de anılmıştır. H. 208 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁵⁹³

Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Süleymân b. Bilâl (ö. 172/788), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdulvâhid b. Ziyâd (ö. 195/811) ve Ebû Mu'âviye ed-Darîr (ö. 195/811)'den rivâyette bulunmuştur.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Sâlih el-Mısrî (ö. 248/862), Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869) ve Yûnus b. Abdûlâ'lâ es-Sadafi (ö. 264/878)'dir.⁵⁹⁴

Ebû Hatim er-Razî Yahya b. Hasân için "sâlihu'l hadîs" demiştir.⁵⁹⁵ Ahmed b. Hanbel onun hakkında "sikatün salihün" terimlerini kullanmıştır.⁵⁹⁶ İbn Hibbân, İbn Şahîn ve 'İclî onu güvenilir râvîleri yazdıkları kitaplarına almıştır.⁵⁹⁷ Zehebî onunla ilgili "sikatün imamün reisün" demiştir.⁵⁹⁸ İbn Hacer de onun hakkında "sika" tabirini kullanmıştır.⁵⁹⁹

Sonuç olarak Yahya b. Hasân'ın güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: Dârimî tarikiyle gelen rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîlerin tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.2.1.2. Ebû Cüheym tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi

Kütüb-i Tis'a'da yaptığımız tarama neticesinde namaz kılanın önünden geçmenin günahı ile ilgili hadîslerin;

- İmam Malik'in Muvatta'ında 1 tarik,
- Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 4 tarik,
- Darimi'nin Sünen'inde 2 tarik,

⁵⁹³Zehebî, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ'*, 10/128-129.

⁵⁹⁴Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/266.

⁵⁹⁵İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/135.

⁵⁹⁶Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl Rivâyet-u Abdillâh*, 3/253.

⁵⁹⁷İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/252; İbn Şahîn, *es-Sikât*, 262, 263; 'İclî, *es-Sikât*, 2/349.

⁵⁹⁸Zehebî, *el-Kâşif*, 2/363.

⁵⁹⁹İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1051.

- Buhârî'nin Sahîh'inde 1 tarik,
- Müslim'in Sahîh'inde 2 tarik,
- İbn Mâce'nin Sünen'inde 2 tarik,
- Ebû Dâvûd'un Sünen'inde 1 tarik,
- Tirmizî'nin Sünen'inde 1 tarik,
- Nesâî'nin Sünen'inde 1 tarik,

olmak üzere toplamda 15 tarikla geldiğini tespit ettik. Bu tariklerden 12 tanesi Ebû Cüheym el-Ensârî ve 3 tanesi Zeyd b. Halid el-Cühenî tarikiyle gelmiştir. Tarikleri birleştirerek hadisin isnad şemasını oluşturduk. Şemalarımızda bulunan toplam 23 râvîyi inceledik. Bu incelemeler sonucunda;

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/286 (No. 17051); Dârimî, “Salât”, 2 (No. 1456) ve İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 944) rivâyetleri, tahrîc ve tahlîlini yaptığımız diğer on iki rivâyetin aksine Süfyan b. Uyeyne tarafından Zeyd b. Halid el-Cühenî tarikiyle aktarılmıştır.

Ancak; Yahyâ b. Ma'în: Zeyd b. Halid el-Cühenî'nin Büsr b. Saîd'i Ebû Cüheym'e konu ile ilgili rivâyeti sorması için gönderdiğini belirtmiş ve bunun aksinin hatalı olduğunu belirtmiştir. İbn Abdilber ise söz konusu hatanın Süfyan b. Uyeyne'den kaynaklandığını, İbn Uyeyne'nin rivâyeti vehmederek maktûb naklettiğini belirtmiş, doğru olan rivâyetin İmam Malik'in rivâyeti olduğunu açıklamıştır. Zira Süfyan es-Sevrî ve diğer râvîler de bu konuda İmam Malik'e mutabık kalmışlardır.⁶⁰⁰

İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 944).’teki hadisin sened zincirinde bulunan Hişâm b. Ammar hakkında: Ebû Hatim, yaşlanınca değiştiğini, önceleri yazılı metinlerden rivâyet ederken, yaşlandıktan sonra bunu terkedip kendisine aktarılan hiçbir şeyi araştırıp incelemeden rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁶⁰¹ Ebû Dâvûd, onun 400’den fazla aslı olmayan hadis rivâyet ettiğini, hadis rivâyetlerinden ücret aldığı, hatta rivâyetlerinin seyrek veya sık yazılışına göre fiyatını değiştirdiği ve bu nedenlerle hadislerini rivâyet etmekten vazgeçenlerin olduğu aktarılmıştır.⁶⁰² İbn Hacer de onun önceki rivâyetlerini daha sahih bulmuştur.⁶⁰³

⁶⁰⁰Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân, *Müsned ed-Dârimî*,srh. Merzûk b. Heyyâs âli Merzûk ez-Zehrânî(b.y: y.y, 1442/2021), 3/281; İbn Abdilber, Ebu Amr b. Abdilber en-Nemeri el-Kurtubi, *et-Temhîd*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf vd. (London: Müessesetü'l Furkan li't-Türasi'l-İslamî, 1439/2017), 13/323-326.

⁶⁰¹İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/66.

⁶⁰²Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/249.

⁶⁰³İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1022.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/498 (No. 24009).’daki hadisın sened zincirinde bulunan Abdurrezzak b. Hemmâm hakkında; Ebû Hatim, “hadisleri yazılır ancak hadisleriyle ihticac edilmez,”⁶⁰⁴ Ahmed b. Hanbel de “ömrünün sonlarına doğru a’ma olduğunu, kitabında bulunmayan bazı rivâyetlerin gözlerini kaybettikten sonra ondan rivâyet edilmeye başlanmıştır,” demiştir.⁶⁰⁵ Ancak; söz konusu rivâyet aynı şekilde Abdurrezzak b. Hemmâm’ın *el-Musannef*’inde geçtiğinden dolayı rivâyetimiz açısından güvenilir kabul edilmiştir.⁶⁰⁶

Ayrıca Zeyd b. Halid el-Cühenî’ye nisbet edilen rivâyetlerin metinleri incelendiğinde; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/286 (No. 17051)’de geçen rivâyet metni, diğer rivâyetlerin aksine Hz. Peygamber’in sözü olarak aktarılan kısım eksik ve hatalıdır. Dârimî, “Salât”, 2 (No. 1456)’daki metinde kırk sayısıyla kastedilen zamanın yıl mı, ay mı yoksa gün mü? şüphesini aktaran râvî belirsiz iken; İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 944)’teki rivâyetinde bu cümlelerin Süfyân b. Uyeyne tarafından söylendiği rivâyet edilmiştir. Oysaki Ebû Cüheyym el-Ensârî tarikiyle gelen rivâyetler incelendiğinde bu cümleyi aktaran kişinin Sâlim Ebi’n-Nadr olduğu görülecektir.

Ebû Cüheyym el-Ensârî kanalıyla ferd olarak aktarılan rivâyetin tabi’în ve tebe’üt-tabî’în tabakasında birer râvî diğer tabakalarda ise râvî sayısı artarak nakledildiğini gördük. On beş tarikte gelen rivâyetin senedlerinde bulunan yirmi üç râvîden yalnızca bir tarikte bulunan bir râvî ile ilgili zabt kusuruna rastladık. On üç tarikte bulunan yirmi iki râvînin adalet ve zabt kusuruna rastlayamadık. Bu tariklerle gelen rivâyetlerin; Süfyân b. Uyeyne’nin Zeyd b. Halid el-Cühenî tarikleriyle maktûb olarak rivâyet ettikleri dışında senedlerinin sıhhatli olduğunu müşahade ettik. Genel olarak rivâyetlerin birbirinin mütâbîleri olduğunu gözlemledik. Bu itibarla, söz konusu rivâyetin senedinin sahîh olduğu kanaatine vardık. Sünen-i Kavîlî şeklinde Ebû Cüheyym el-Ensârî kanalıyla gelmesi sebebiyle merfû, senedinde kopukluk olmadığı için de muttasıl olduğu sonucuna vardık.

⁶⁰⁴İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 6/39.

⁶⁰⁵Zehebî, *Siyer-u A’lami’n-Nübelâ*, 9/568.

⁶⁰⁶Bkz. Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, 2/19, (No. 2323), 2/20, (No. 2320).

2.2.2. Ebû Hüreyre rivâyeti

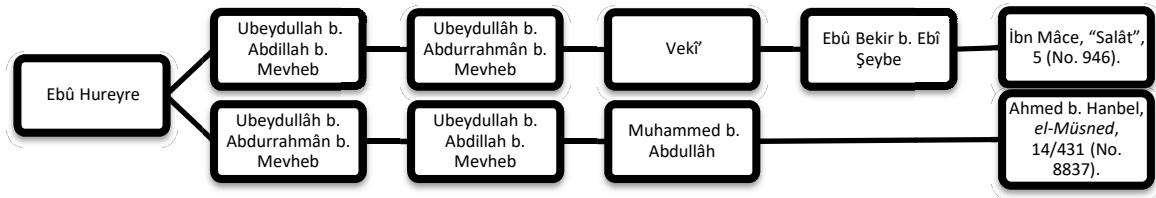
حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُوَهَّبٍ، عَنْ عَمِّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ يَعْلَمُ أَحَدُكُمْ مَا لَهُ فِي أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَخِيهِ، مُعْتَرِضًا فِي الصَّلَاةِ، كَانَ لَأَنْ يُقِيمَ مِائَةَ عَامٍ، خَيْرٌ لَهُ مِنَ الْخَطْوَةِ الَّتِي خَطَاَهَا.

İbn Mâce < Ebû Bekir b. Ebî Şeybe < Vekî' < Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb < Amcası < Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Nebî sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Her hangi biriniz (din) kardeşi namazdayken önünden aykırı geçmekte ne kadar günahı yüklendiğini bilse, yüz yıl yerinde durması, attığı adımdan, şüphesiz daha hayırlı olurdu."⁶⁰⁷

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ يَغْنِي أَبَا أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيَّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ يَغْنِي ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُوَهَّبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمِّي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُوَهَّبٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَوْ يَعْلَمُ أَحَدُكُمْ مَا لَهُ فِي أَنْ يَمْشِيَ بَيْنَ يَدَيْ أَخِيهِ مُعْتَرِضًا وَهُوَ يَنَاجِي رَبَّهُ، كَانَ لَأَنْ يَقِفَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ مِائَةَ عَامٍ، أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يَخْطُوَ."

Ahmed b. Hanbel < Muhammed b. Abdullâh –Ebâ Ahmed ez-Zebeyrî- < Ubeydullah –İbn Abdillâh b. Mevheb < Amcam (Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb) < Ebî Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûllah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Biriniz Rabbiyle konuşan (namaz kılan) kişinin önünden yürümenin vebâlini bilseydi orada yüz yıl boyunca durması kendisi için önünden geçmesinden daha iyi gelirdi."⁶⁰⁸

Rivâyetin tahrîcinden sonra sened şemasına yer verilecektir. Akabinde sened analiziyle devam edilecektir.

Şema 2.5. Ebû Hüreyre rivâyetinin senedi

⁶⁰⁷ İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 946).

⁶⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/431 (No. 8837).

2.2.2.1. Ebû Hüreyre rivâyetinin sened analizi

Bu başlık altında Ebû Hüreyre tarikini Kütüb-i Tis'a müelliflerine göre alt başlıklara ayıracağız. Akabinde eserlerde farklı tariklerle aktarılmış olsa da rivâyetin bütün râvîlerini inceleyip değerlendirmeye tabi tutacağız. Râvînin sonraki eserlerde tekrarı durumunda ismini zikretmekle yetinip onun hakkındaki bilgi için bir önceki müellif başlığına referansta bulunacağız.

2.2.2.1.1. İbn Mâce tariki

Bu başlık altında bulunan râvîlerden Vekî' hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

İbn Mâce < Ebû Bekir b. Ebî Şeybe < Vekî' < Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb < Amcası < Ebû Hureyre.

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678)

Yemen'de yaşayan Ezd kabilesinin Devs koluna mensup olan Ebû Hüreyre'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Ebû Hüreyre künyesi koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için verilmiştir. Yetim olarak büyüdüğü ve erken yaşta yetim kalması nedeniyle babasının adı tam olarak bilinmemektedir. H. 7 yılında Tufeyl b. Amr ed-Devsî vasıtasıyla kabilesinden 60-70 kişiyle birlikte Resûlullah ile görüşüp Medine'de müslüman olduğu bilinmektedir. Onun daha önce müslüman olmayıp Medine'ye İslamiyeti kabul etmek için geldiği de rivâyet edilmiştir. Medine'ye ulaştığı günden beri kendini tamamen İslam'a verdi ve Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu zamanlarda dünyevî hiçbir arzu için çabalamadı. Bazı kimselerin ganimetlerden daha çok pay almak için uğraştığı günlerde Hz. Peygamber'in, ona ganimet talebinde bulunup bulunmadığını sorması üzerine Allah'ın verdiği ilimden kendisine bir şeyler öğretmesini istemiştir. Bu nedenle Mescidi Nebevî'de bulunan Suffe'den hiç ayrılmazdı. (İbn Hacer, el-İşâbe, VII, 436-437). Hadis rivâyetinde muksirûn yedi sahabiden ilki olan Ebû Hureyre mükerrerleriyle beraber 5374 hadîs rivâyet etmiştir. Kendisine neden bu kadar fazla rivâyet ettiği sorulduğunda; ensarın malları ile, muhacirlerin de dışarıda ticaretle uğraştıkları vakitlerde Resûlullah'ın yanından ayrılmadığını, diğer sahabilerin duymadığı hadisleri duyduğunu,

onların bulunmadığı meclislerde durduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁹ H. 58 yılında 78 yaşında iken vefat etmiştir. H. 57 veya 59 yılında vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.⁶¹⁰ Zehebî ve İbn Hacer onun birkaç huffâz sahâbeden biri olduğunu belirtmişlerdir.⁶¹¹

Ebû Yahyâ Ubeydullah b. Abdullah b. Mevheb el-Kureşî et-Teymî (ö. [?])

Ebû Yahya künyesi ile anılan Ubeydullah b. Abdullah b. Mevheb hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Yahyâ b. Ubeydullah'ın babası olan râvînin Kureyş'in Teym kabilesine mensub olduğu ve Medine'de ikamet ettiği bilinmektedir. Doğum ve ölüm tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁶¹²

Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Ebû Hüreyre (ö. 57/676), 'Umare bint Abdurrahmân'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Kardeşinin oğlu Ubeydullah b. Abdurrahmân b. Abdullah b. Mevheb (ö. 170/786), Îsâ b. Abdî'l-A'lâ b. Ebî Fevra (ö. 184/800), oğlu Yahyâ b. Ubeydullah et-Teymî'dir.⁶¹³

Ahmed b. Hanbel, Ebû Yahyâ Ubeydullah b. Abdullah'ın münker rivâyet ettiğini, ne kendisinin ne de oğlunun hakkında bilgi bulunmadığını söylemiştir.⁶¹⁴ İbn Hibbân *es-Sikât*'ta, oğlu Yahyâ hakkında la şey' demiş, onun hakkında ise sika tabirini kullanmıştır. Münker rivâyetlerini oğlunun kendisinden rivâyet ettikleri ile sınırlandırmıştır.⁶¹⁵ İbn Hacer de oğlu Yahyâ'dan dolayı rivâyetlerinin münker olduğunu, oğlu hakkında la şey' terimini kendisi hakkında sika ve makbûl terimlerini kullanmıştır.⁶¹⁶

Sonuç olarak Ubeydullah b. Abdullah b. Mevheb hakkında kullanılan cerh ifadeleri oğlunun kendisinde rivâyet ettikleri ile sınırlı olduğundan râvînin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

⁶⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/230. Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/ 376-385. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 4/ 202-210. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 4/ 318-321.

⁶¹⁰ Hâlife b. Hayyât, *Târîh-u Hâlife b. Hayyât*, 225, 227; Raba'î, *Târîh-u Mevlidi'l-'ulemâ ve vefeyâtihim*, 1/162, 163, 165.

⁶¹¹ Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 2/560; Zehebî, *Siyer-u A'lamin Nübelâ*, 2/578; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1218; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/601;

⁶¹² İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/321; Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, 5/389.

⁶¹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/79.

⁶¹⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/682.

⁶¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/72.

⁶¹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 641; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/16.

Ebû Muhammed Ubeydullah b. Abdurrahman b. Mevheb el-Kureşî et-Teymî el-Medenî (ö. 154/772)

Ebû Muhammed künyesi ile bilinen Ubeydullah b. Abdurrahman, Kureyş kabilesinin Teym koluna mensuptur. H. 74 yılında doğduğu bilinmektedir. Medine'de ikamet etmesine istinaden Medenî nisbesiyle anılmıştır. Ubeydullah b. Abdullah'ın amcasıdır. H. 154 yılında vefat etmiştir.⁶¹⁷

Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Ali b. Hüseyin b. Ebî Tâlib (ö. 94/713), Ummare bt. Abdurrahman (ö. 98/716), el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk (ö. 106/724) ve amcası Ubeydullah b. Abdullah b. Mevheb (ö. 150/767)'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Füdeyk (ö. 186/802), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/813), Ebû Ahmed ez-Zübeyrî (ö. 203/818) ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836)'dir.⁶¹⁸

Yahya b. Ma'în bir yerde zayıf bir râvîden rivâyet ettiği için Ubeydullah b. Abdurrahman'ı eleştirmiş, başka bir yerde ise onun hakkında *sika* tabirini kullanmıştır. Ebû Hatim er-Razî ise hakkında sâlihu'l hadîs terimini kullanmıştır.⁶¹⁹ İbn Hacer: "Buhârî'nin; Süfyan b. Uyeyne'nin onu zayıf gördüğüne dair aktardığı bilgi hatalıdır. Zira Buhârî'nin Târihu'l Evsât'ında bu bilgi, Ubeydullâh b. Abdurrahmân hakkında değil; amcasının oğlu olan; Yahyâ b. 'Ubeydullâh b. Mevheb hakkında aktarılmıştır." demiştir. Ayrıca İbn Hacer tereddüt etmiş olmalı ki Ubeydullâh b. Abdurrahman adında iki ayrı kişi olabileceğini aktarmıştır.⁶²⁰ Nesâî onun için leyse bilekaviy demiştir.⁶²¹ İbn Hibbân, İbn Şâhîn ve 'İclî onu güvenilir râvîleri derledikleri kitaplarında zikretmiştir.⁶²² Zehebî güvenilir râvîler için ta'dîl lafızlarından olan sika veya sâlihu'l-hadîs olup hakkında cerh ifadeleri kullanılan râvîleri derlediği kitabında onu zikretmiştir.⁶²³

⁶¹⁷İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/568; Buhârî, *Târihu'l Kebîr*, 5/389; Hâlîfe b. Hayyât, *Târih-u Hâlîfe b. Hayyât*, 427.

⁶¹⁸Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/84.

⁶¹⁹İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/323.

⁶²⁰İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/16; Buhârî, *Târihu'l Evsât*, 2/4.

⁶²¹Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, 65.

⁶²²İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/19, 148. İbn Şâhîn, *es-Sikât*, 154, 165; 'İclî, *es-Sikât*, 2/111.

⁶²³Zehebî, *Men tüküllime fihi vehuve mevsikun*, 361.

Sonuç olarak Ubeydullah b. Abdurrahman b. Mevheb'in hakkında kullanılan cerh ifadeleri bir önceki râvîye ait olup ilgili râvînin başlığı altında gerekli açıklama yapılmıştır. Dolayısıyla râvînin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849)

Ebû Bekir künyesi ile bilinen Abdullah b. Muhammed'in H.159'da Kûfe'de doğduğuna dair rivâyetler vardır. Üçüncü dedesi Havstî diye anılmış, kendisi ise Beni Abs'in mevlasıdır. Kaynaklarda Ebû Bekir b. Ebi Şeybe adıyla meşhur olmuştur. Erken yaşta hadis rivâyeti ve ilim tahsiline başlamıştır. Genel olarak Kûfe'de ikamet eden İbn Ebî Şeybe, Re'y, Basra, Kûfe, Hicâz ve Bağdat gibi dönemin meşhur ilim merkezlerinde öğrenimine devam etmiştir. Aile etrafından çoğu kişi hadis tahsiliyle meşgul olmuş ancak ailedeki en meşhur kişi kendisi olmuştur. İbn Ebû Şeybe'nin olgunluk zamanları Abbasi halifesi Me'munla başlayan mihne dönemine rastlanmıştır. Bilahare başa geçen halife Mütevekkil, Mutezile ve Cehmiyye'nin izlerini silmek için ağabeyi ile beraber kendisini maaşa bağladığı İbn Ebû Şeybe'den destek almıştır. İbn Ebî Şeybe Mutezile ve Cehmiyye'nin görüşlerini reddeden mahiyetteki rivâyetler başta olmak üzere Bağdat'ta bulunan Rusâfe Mescidi'nde 30.000 kişiyi aşan kalabalığa ders vermiştir. Ayrıca Kûfe'de bir sütunun dibinde uzun yıllar boyunca ders verdiği de aktarılmıştır. İbn Ebî Şeybe hadis, sahabe sözleri ve tabiin fetvalarını senedleriyle beraber konularına göre taksim ettiği el-Musannef adıyla hacimli bir eser oluşturmuştur. Bu eserinde karşı olduğu Ebû Hanîfe'nin mezhep ve metoduna, kitabının sonuna koyduğu "Kitâbü'r-Red alâ Ebî Hanîfe" adlı başlığın altında eleştirilerini sıralamıştır. İbn Ebî Şeybe h. 235 veya 234'te Kûfe'de vefat etmiştir.⁶²⁴

Cerîr b. Abdurrahman (ö. 188/804), Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 193/809), İsmail b. 'Uleyye (ö. 193/809), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/813) ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814) 'dan rivâyet etmiştir.

Kendisinden rivâyet edenler ise: Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî (ö. 271/884), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903) ve Ebû Amr Yûsuf b. Ya'kûb en-Nîsâbûrî (ö. 304/916)'dir.⁶²⁵

⁶²⁴Zehabî, *Siyer-u A'lamin Nübelâ'*, 11/122; Hatip el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdât*, 10/66,71; Raba'î, *Târih-u Mevlidi'l-'ulemâ ve vefeyâtihim*, 1/372, 2/517.

⁶²⁵Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/34.

Ebû Hatim er-Razî onun hakkında sika tabirini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel kendisine yöneltilen soru üzerine, Yahyâ b. Ma'în'in ağabeyi Osman'ı İbn Ebî Şeybe'den daha güvenilir bulmasına katılmadığını aktarmış, İbn Ebi Şeybe'nin ağabeyinden daha iyi ve daha güvenilir olduğunu belirtmiştir. Başka bir yerde onun hakkında sadûk ve sika terimlerini kullanmıştır.⁶²⁶ İbn Hibbân ve İbn Şâhîn onu güvenilir râvîleri derledikleri kitaplarında zikretmişlerdir.⁶²⁷ Zehebî ve İbn Hacer onun hakkında güvenilirlik ifade eden sözler kullanmışlardır.⁶²⁸

Sonuç olarak İbn Ebî Şeybe'nin güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Değerlendirme: İbn Mâce tarikiyle aktarılan rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîleri tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.2.2.1.2. Ahmed b. Hanbel tariki

Bu başlık altında bulunan bütün râvîler hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Ahmed b. Hanbel < Muhammed b. Abdullâh –Ebâ Ahmed ez-Zebeyrî- < Ubeydullah –İbn Abdillâh b. Mevheb < Amcam (Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb) < Ebû Hureyre.

Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel tarikiyle aktarılan rivâyetin sened zincirinde bulunan râvîleri tümü güvenilirdir. Bu nedenle rivâyetin isnâdı sahîhtir.

2.2.2.2. Ebû Hüreyre tarikiyle gelen senedlerin değerlendirilmesi

Kütüb-i Tis'a'da yaptığımız tarama neticesinde “Namaz kılanın önünden geçmenin günâhlâdîsinin; Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 1 tarik ve İbn Mâce'nin Sünen'inde 1 tarik olmak üzere toplamda 2 tarikte geldiğini tespit ettik. Bu tarikleri birleştirerek hadisin isnad şemasını oluşturduk. Şemalarımızda bulunan 5 râvîyi inceledik. Bu incelemeler sonucunda;

İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 946)'da Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb < Amcası'ndan Ebû Hureyre'den aktarılan rivâyetin senedi İbn Hibbân'a göre sahihtir. Zira Ubeydullah b. Abdurrahmân, Ubeydullah b. Abdullah'ın yeğenidir. Rivâyet İbn

⁶²⁶İbn Ebî Hatim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/160; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle ve Ma'rifetu'r-ricâl 'an Ahmed Rivâyet-u Abdillâh*, 2/91, 3/40.

⁶²⁷İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/358; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, 133.

⁶²⁸Zehebî, *el-Kâşif*, 1/592; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/419; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 540.

Hibbân'ın Sahîhi'nde de bu şekilde geçmektedir.⁶²⁹ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/431 (No. 8837)'de Muhammed b. Abdullâh –Ebâ Ahmed ez-Zebeyrî- < Ubeydullah –İbn Abdillâh b. Mevheb < Amcam (Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb) < Ebû Hureyre şeklindeki sened hatalıdır.

Her iki rivâyetin sened zincirinde bulunan Ubeydullah b. Abdullah hakkında Ahmed b. Hanbel, münkerve mechûl demiştir.⁶³⁰ Ancak ilgili râvînin başlığı altında da değindiğimiz gibi oğlu Yahyâ'dan dolayı rivâyetlerinin münker olduğunu belirtmiştik. İbn Hibbân'ın da münker rivâyetlerini oğlu Yahyâ ile sınırlandırması,⁶³¹ söz konusu râvînin tabî'in tabakasından olması gibi hususlar göz önüne alındığında hadîsinin i'tibâr için alınabileceğini düşünmekteyiz. Rivâyet münker kabul edildiği takdirde; Sehavî'ye göre münker olan râvî sika râvîlere bir cümlede ihtilaf etmişse rivâyeti itibar için alınır.⁶³² Ebû Hüreyre kanalıyla gelen ferd rivâyetin bütün tariklerde ikişer râvî tarafından nakledildiğini gördük. Sonuç olarak sahîh kabul ettiğimiz bu rivâyetin Ebu Cüheym el-Ensârî kanalıyla gelen rivâyetlere i'tibâr için alınabileceği kanaatine vardık.

⁶²⁹ Moğoltây, *el-İ'lâm*, 5/423.

⁶³⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/682.

⁶³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/72.

⁶³² Sehavî, *Fethu'l-Muğis*, 2/128-130.

3. RİVÂYETLERİN MUHTEVÂ ANALİZİ

Birinci bölümde, namaz kılan kişinin önünden geçmeye çalışanla mücadele etmesi ve namaz kılanın önünden geçmenin günahı ile alakalı rivâyetlerin tahrîcini yaptık. Akabinde ilgili rivâyetlerin isnad değerlendirmesini yaparak sened yönünden sahih olduklarını gördük. Bu bölümde ise hadislerin metin inşasını yaparak metin bağlamında açıklamaya çalışacağız. Daha sonra metin tenkidi bölümünde rivâyetlerde geçen şeytân kelimesinin nasıl değerlendirildiğine yer vereceğiz. Son olarak şarihlerin bu hadislerle alakalı yorumlarına ve fakihlerin rivâyetlerden çıkardığı hükümlere yer vereceğiz.

3.1. Rivâyetlerin Metin İnşası

Hz. Peygamber'in ifade ettiği lafız ve sözcüklerle harfî harfine, hiçbir değişikliğe uğramadan, bütün tariklerinde aynı lafızlarla rivâyet edilmiş hiçbir hadis bulunmamaktadır. Bu nedenle, bir hadisin sadece bir-iki tarikini baz alarak, metin tenkidinin yapılması doğru değildir. Dolayısıyla bir hadisin metin inşasının yapılabilmesi için bütün tariklerinin toplanıp bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bir araya getirilen bütün tarikleri dikkate alarak, tek bir metin inşasına gayret edilmelidir.⁶³³

3.1.1. Namaz kılan kişinin,önünden geçmeye çalışanlamücadele etmesi rivâyetlerinin metin inşası

Ebû Said el-Hudrî nakliyle gelen rivâyetler Kütüb-i Tis'a'da yirmi iki tarikte gelmiştir. Aşağıdaki tabloda rivâyetin metin inşasını yapabilmek için bütün tariklerde yer alan lafızları otuz dokuz kelime öbeği ile ayırdık.

⁶³³ Kırbasoğlu, *Altenatif Hadis Metodolijisi*, 19.

Tablo 3.1. Rivâyetin lafızları

İmam Mâlik, "Salât", 349.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 17/484 (No. 11394).	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 17/401 (No. 11299).	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 18/41 (No. 11459).	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 18/151 (No. 11607).	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 18/385 (No. 11887).	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 18/100 (No. 11540).	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 18/303 (No. 11779).	Dârimî, "Salât", 2 (No. 1451).	Buhârî, "Salât", 16 (No. 487).	Buhârî, "Salât", 16 (No. 3100).	Müslim, "Salât", 259.	Müslim, "Salât", 258.	İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 954).	Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 700).	Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 697).	Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 698).	Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 699).	Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 719).	Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No. 720).	Nesâî "Kitâbu'l-Kible", 9 (No. 757).	Nesâî "Kitâbu'l-Kasâme", 45 (No. 4862).	Lafızlar
✓	✓	✓		✓				✓				✓			✓					✓	✓	إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ
									✓		✓		✓	✓		✓						إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ
			✓																			إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ
✓	✓	✓	✓									✓			✓					✓		يُصَلِّي
													✓			✓						فَلْيُصَلِّ
																					✓	فِي صَلَاةٍ
										✓												وَهُوَ يُصَلِّي
				✓					✓		✓			✓								إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ
													✓			✓						إِلَى سُرَّةٍ
													✓			✓						وَلْيَتَدَنَّ مِنْهَا
✓	✓	✓						✓				✓	✓		✓	✓						فَلَا يَدْعُ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ
																			✓			فَلَا يَدْعُ أَحَدًا أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ
			✓																			فَلَا يَتَرُكُ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ
				✓					✓		✓			✓								فَأَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَجْتَازَ بَيْنَ يَدَيْهِ
					✓																	أَنْ لَا تَتْرُكَ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ أُبْدِيَّتِنَا
						✓																إِذَا أَرَادَ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَكَ وَتَيْنِ سُرَّتِكَ أَحَدٌ
									✓													إِذَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَحَدِكُمْ شَيْءٌ
													✓									فَإِنْ جَاءَ أَحَدٌ يَمُرُّ
							✓										✓			✓		فَأَرَادَ إِنْسَانٌ يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ
✓	✓	✓										✓			✓	✓						مَنْ اسْتَظَاعَ مِنْكُمْ أَنْ لَا يَحُولَ
																					✓	وَلْيَتَدَرَّاهُ مَا اسْتَظَاعَ
																						فَيَتَدَرَّاهُ مَا اسْتَظَاعَ
																		✓	✓			وَأَذَرُوا مَا اسْتَظَعْتُمْ
							✓										✓					بَيْنَهُ وَتَيْنِ قِبَلَتِهِ أَحَدٌ
✓	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓				✓	✓	فَإِنْ أَمَى فَلْيَقَاتِلْهُ
✓	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓				✓	✓	فَلْيَقَاتِلْهُ
						✓																فَإِنْ أَمَى فَمَقَاتِلْهُ
					✓																	فَإِنْ أَمَى إِلَّا أَنْ نَدْفَعَهُ
						✓																فَإِنْ أَمَى فَادْفَعْهُ
										✓												فَإِنْ أَمَى فَلْيَمْنَعْهُ
				✓							✓			✓								فَلْيَدْفَعْ فِي نَحْرِهِ
									✓													فَلْيَدْفَعْهُ
										✓												فَلْيَمْنَعْهُ
						✓																فَارْزُدْهُ
							✓										✓					فَلْيَفْعَلْ
✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		✓				فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ
													✓						✓		✓	فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ
																		✓				لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ
					✓																	أَوْ نَحْوَ هَذَا

Rivâyetin metinleri incelendiğinde lafız farklılıklarının kastedilen anlamın bütünlüğüne ters düşmediği müşahade edilmektedir. Rivâyetlerdeki lafız farklılıkları birbirini destekler mahiyettedir. Ancak; söz konusu lafız farklılıklarının bazı rivâyetlerde anlamı daralttığı, bazılarında ise anlamı genişlettiği görülmektedir. Nitekim namazın önünden geçen varlıkla ilgili bazı rivâyetlerde “شَيْءٌ” ifadesi, çoğu rivâyette ise “أَحَدٌ” veya “إِنْسَانٌ” şeklinde ifade edilmiştir. Aynı şekilde “إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ” mutlak ifadeyle nakledilirken, yedi rivâyette “إِلَى سُرَّةِ”, “إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ”, veya “بَيْنَ سُرَّتِكَ” lafızları kullanılarak suture ile şartlandırılmış, suture ise “وَلَيْدُنْ مِنْهَا” ifadesi ile sınırlandırılmıştır. Namazın önünden geçen kişiyi engelleme için aktarılan “فَلْيَدْفَعْهُ” ifadesinin üç rivâyette “فَلْيَدْفَعْ فِي نَحْرِهِ” göğsüne dokunarak engellenmesi şeklinde anlamı daraltılmıştır. Diğer lafız farklılıkları ise mana ile rivâyetin bir sonucu olarak aynı anlama gelen kelime ve cümlelerle rivâyet edilmiştir.

Buhârî “Salât”, 16 (No:487). ; Müslim, “Salât”, 259’da geçen müttfeffkun aleyh rivâyeti esas alarak metin inşasını tamamlayacağız. Bu rivâyeti esas almamızın nedenleri:

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/303 (No. 11779)

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/385 (No. 11887)

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/41 (No. 11459)

Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 719)

Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 720)

Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 699)

Rivâyetlerinde cerh edilen râvîler bulunmaktadır. Müsned, 18/303 (No. 11779)’daki rivâyette aktarılan olayın kalabalık bir cemaat önünde vuku bulmasına rağmen tek râvî tarafından nakledilmesi, Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 699)’da ise musallînin kendisiyle kiblesi arasına girebilecek bir şeyi engellemesinin imkânsızlığı bu rivâyetlerin reddi için yeterlidir.

Ebû Zür’a er-Râzî ve Ebû Hatim er-Râzî Nesâî “Kitâbu’l-Kasâme”, 45 (No. 4862)’de nakledilen rivâyetin Abdülaziz ed-Dareverdî < Safvân b. Süleym < ‘Atâ b. Yesâr < Ebû Saîd el-Hudrî şeklindeki sened zincirine hatalı demişler, sahih olanın Mâlik < Zeyd b. Eslem < Abdurrahmân b. Ebi Sa’îd < Ebû Saîd el-Hudrî tariki olduğunu belirtmişlerdir.⁶³⁴

⁶³⁴İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-İlel*, thk. Sa’d b. Abdullah el-Humeyd ve Halid b. Abdurrahman el-Cerîsî, (Riyâd: Müessesetü’l Cerîsî li’t-Tevzî’i ve’l-İlân, 1427/2006.), 2/244-252.

Esas aldığımız rivâyet'in; olay örgüsü olarak Nesâî “Kitâbu'l-Kasâme”, 45 (No. 4862) ve Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 720).’de de geçtiği görülmektedir.

1-Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/100 (No. 11540).

2-Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/151 (No. 11607).

3-İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 954).

4-Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 698).

5-Ebû Dâvûd, “Salât”, 2 (No. 700) rivâyetleri ile beraber sûtire ile takyid edilmiş toplam yedi rivâyet bulunmaktadır. Ayrıca daha önce belirttiğimiz, mecrûh râvîler tarafından aktarılan rivâyetlerin mutlak anlam taşıması, sûtire ile sınırlandırılmaması da elimizi güçlendirmektedir.

Son olarak Hz. Peygamber’in sûtireye doğru namaz kılınmasını tavsiye ettiği çok fazla hadis bulunmaktadır. Bu hadislerin çoğunda kişinin sûtireye doğru namaz kılması, önünden geçen şeylerle meşgul olup namazını bozacak bir duruma gelmesini önlemeye yöneliktir. Sûtire ile ilgili söz konusu hadisler de rivâyetimizin metin inşası için kaynak sunmaktadır.⁶³⁵

Bu açıklamaları yaptıktan sonra Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle aktarılan rivâyetin metin inşası için esas aldığımız ortak rivâyet şudur:

“Ebû Saîd el-Hudrî bir Cuma günü, kendisini (gelip geçen) insanlardan setr edecek bir şeye/sûtireye doğru namaz kılarken, Ebû Muayt Oğulları’ndan bir genç önünden geçmek istedi. Ebû Saîd de onun göğsüne vurarak geçmesine mâni oldu. O genç etrafına bakındı, fakat onun önünden başka geçecek yer bulamadı. Bunun üzerine dönüp yine geçmeye çalıştı. Ebû Saîd, evvelkinden daha şiddetli sûtirete onu def etti. Bunun üzerine o genç Ebû Saîd’e sövdükten sonra (Medine vâlisi olan) Mervân’ın yanına gidip, Ebû Saîd’in bu muamelesini şikâyet etti. Arkasından Ebû Saîd de Mervân’ın yanına girdi. Mervân: «–Ey Ebû Saîd, şu kardeşinin oğlu ile ne alıp veremiyorsun?» dedi. O da şöyle dedi: «–Nebi sallallâhü aleyhi ve sellemden işittim, şöyle buyuruyorlardı: “İçinizden biri, kendisini gelip geçen insanlardan koruyacak bir sûtireye doğru namaza durup da biri önünden geçmeye kalkacak olursa onu engellesin; dinlemezse onunla mücadele etsin, çünkü o ancak bir şeytandır.”»⁶³⁶

⁶³⁵ Bkz. Buhârî “Salât”, 16 (No: 149, 185, 375, 420, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 489, 490, 491, 492, 493, 497, 599, 929, 930, 6903); Müslim, “Salât”, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273.

⁶³⁶ Buhârî “Salât”, 16 (No:487); Müslim, “Salât”, 259.

Abdullah b. Ömer tarikiyle gelen rivâyetlerde; Münkedirî'nin“.....Çünkü Uzzâ onunla beraberdir.”⁶³⁷ şeklindeki eklemesi dışında lafız farklılıkları bulunmamaktadır. Bu nedenle metin inşası için tablo oluşturma cihetine gidilmemiştir. Bu itibarla; metnimiz şu şekilde olacaktır:

“Biriniz namaz kılarsa önünden hiçbir kimseyi geçirmesin! Dinlemezse onunla mücadele etsin! Çünkü onunla beraber dostu şeytân vardır.”.⁶³⁸

Ümmü Seleme tarikiyle gelen iki rivâyetimizde de metin ve sened olarak farklılık bulunmamaktadır.

Nebî sallallâhü aleyhi ve sellem Ümmü Seleme'nin odasında namaz kılıyordu. Abdullâh veya Ömer b. Ebî Seleme, Onun önünden geçmek istedi. Nebî eliyle şöyle işâret etti. Çocuk da geri döndü. Ümmü Seleme'nin kızı (Onun önünden) geçmek istedi. Nebî eliyle şöylece işâret etti. Buna rağmen Zeyneb (Onun önünden) geçti. Rasûlullâh Sallallâhü aleyhi ve sellem namazı bitirince: “Onlar daha baskın çıkıyor.” buyurdu.⁶³⁹

Sahabeden Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle gelen, ferd-i mutlak olduğunu zannettiğimiz rivâyetin başka tariklerle aktarılıp-aktarılmadığını araştırdık. Araştırmamız neticesinde i'tibar için rivâyetin farklı tariklerle de aktarıldığını müşahade ettik. Bulduğumuz bütün tarikleri tahrîc ettik. Tahrîc ettiğimiz ve metin tenkidini yaptığımız rivâyetlerden Buhârî ve Müslim'in ortak rivâyet ettiği hadisi⁶⁴⁰ temel hadis olarak tercih ettik. Temel hadis olarak tercih etme gerekçelerini metin inşası bölümünde detaylı olarak anlattık. Geriye kalan yirmi rivâyetin tercih ettiğimiz temel hadis için şahid ve mütabi' nitelikli rivâyetler olduğu kanaatine vardık.

Ayrıca Abdullah b. Ömer tarikiyle gelen rivâyetleri incelediğimizde, birtakım farklılıklar hariç; lafız ve mana yönünden asıl hadisimize mutabık kaldığını gördük. Dolayısıyla Abdullah b. Ömer tarikiyle gelen rivâyetlerin tümü de asıl rivâyetimiz için şahid nitelikli rivâyetlerdir. Hadisimizin delil olması için takviye edici niteliktedir. İtimad edilmesi açısından değerini yükseltmektedir.

Ümmü Seleme tarikiyle gelen rivâyetler de farklı bir sahabe tarafından farklı bir metin ve senedle aktarıldığı için mana yönünden şahid li'l-i'tibar hükmündedir. Konumuzun dayanak noktasını oluşturan hadisimize takviye edicidir.

⁶³⁷ İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 955).

⁶³⁸ Müslim, “Salât”, 260; İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 955); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/416 (No. 5585).

⁶³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/143 (No. 26523); İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 948).

⁶⁴⁰ Buhârî “Salât”, 16 (No:487); Müslim, “Salât”, 259.

Sonuç olarak; Şahid veya mütabî nitelikli rivâyetler zayıf râvîler tarafından nakledilse dahi, ferd zannedilen hadis için takviye olur. Böylece ferd hadisin amel değeri yükselir ve kendisine itimad edilir. İmam Şâfiî,⁶⁴¹ İbn Hacer,⁶⁴² İbnu's-Salah,⁶⁴³ İbn Hibbân, Nevevî, Sehâvî ve Irâkî gibi⁶⁴⁴ âlimler başta olmak üzere, cumhûr-u ulemanın görüşü bu yöndedir.

Temel hadîs olarak tercih ettiğimiz rivâyetin⁶⁴⁵ Kütüb-i Tis'a müelliflerince; Ebu Said el-Hudrî kanalıyla 22; Abdullah b. Ömer kanalıyla 4; Ümmü Seleme kanalıyla 2 tarikle nakledildiğini tespit ettik. Üç sahâbi tarafından aynı manaya gelen lafızlarla rivâyet edilmesi, rivâyetimizi meşhûr hadis kategorisine taşımıştır. Ayrıca söz konusu hadîsi, Ebû Saîd el-Hudrî'den; tabiîn tabakasında bulunan 'Atâ b. Yesâr, 'Atâ b. Zeyd el-Leysî, Ebi'l-Veddâk, Abdurrahmân b. Ebî Saîd ve Ebû Salih es-Semmân; tebeu't-tâbiîn tabakasında beş râvî ve diğer tabakada râvî sayısı artarak nakledilmiştir.

Abdullah b. Ömer'den de nakledilen rivâyetin her tabakasında râvîlerin artması, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere diğer Kütüb-i Tis'a müelliflerince ittifakla rivâyet edilmesi ve 26 tarikle gelen rivâyetlerin asıl rivâyetimiz için mütabi ve şahid nitelikli olması hususları göz önünde bulundurularak hadisin sahih olduğu kanaatine varılmıştır.

Rivâyetle musallî hükmünde olan Ebû Saîd el-Hudrî bir sûtreye doğru namaz kılmıştır. Sûtreye doğru namaz kılmasının amacı, dikkatinin namaz dışındaki bir şeyle dağılmaması içindir. Bu da rivâyetle geçen "kendisini gelip geçen insanlardan koruyacak bir sûtreye doğru" ibaresinden anlaşılmaktadır. Musallî'nin önünden geçmeye çalışan genç, rivâyetten anlaşıldığı üzere, Ebû Saîd el-Hudrî ile sûtresi arasından geçmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Ebû Saîd el-Hudrî tarafından engellenmiştir. Ardından genç tekrar geçmeye çalışınca ilkinden daha şiddetli bir sûrette def edilmiştir. Dolayısıyla namazın önünden geçen kişinin engellenmesi hükmünün, musallî ile sûtresi arasından geçmeye hamledilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Zira İbn Hacer bu konuda vârid olan mutlak anlamlı rivâyetlerin; sûtreye ile sınırlandırılmış rivâyetlere hamledilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴⁶

İmam Şâfiî de *İhtilâfu'l-Hadîs*'inde konuyla ilgili birbiriyle ihtilaflı olan rivâyetleri değerlendirmiş ve şöyle demiştir:

⁶⁴¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 71.

⁶⁴² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 75.

⁶⁴³ İbnu's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, 83.

⁶⁴⁴ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 1/256-258.

⁶⁴⁵ Buhârî "Salât", 16 (No:487); Müslim, "Salât", 259.

⁶⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/583.

“İbn Abbas, Allah Resûlû'nün arkasında namaz kılan saflardan birinin önünden bir merkep üzerinde geçmiştir ve bunu ona hiç kimse yadırgamamıştır. Allah en doğrusunu bilir ya, bu durum, Resûlullah'ın çölde (önüne çizgi çekerek) set çekilmesini emretmesinin tercihe bağlı olduğunu gösterir. “Sizden biri bir sütreye doğru namaz kılacaksa, ona yaklaşsın ki şeytan onun namazını bölmesin.”⁶⁴⁷” sözü de, onun önünden geçen şeylerle meşgul olup namazını bozacak bir duruma gelmesini önlemeye yöneliktir. Bu, kişinin önünden geçen şeyler sebebiyle namazının bozulabileceğine işaret eder. Peygamber'in bu konuda şiddetli davranması da muhtemelen, sahâbîlerin bu konuda namazlarının önünden geçeni engellememeleri sebebiyledir. Allah en doğrusunu bilir. Peygamber Efendimiz'in, “Biriniz bir engele (sütreye) yönelmeden namaz kılar, önünden geçerken size bir vebal yoktur”⁶⁴⁸ buyurması, önünden geçmenin namazı bozmadığını gösterir. Eğer gerçekten namazı bozuyor olsaydı, bir Müslümanın diğer bir Müslümanın namazını bozmasına izin verilmezdi. Aynı anlam, insanların tavaf hâlinde iken Resûlullah'ın önünden geçmelerinde ve İbn Abbas'ın, Mina'da namaz kılan bir kişinin önünden geçmesine rağmen ona karşı çıkılmamasında da vardır. Bu durum, önüne bir engel koyan kimsenin önünden geçmenin mekruh olduğunu, fakat herhangi bir engel koymayanın önünden geçmenin mekruh olmadığını gösterir. Resûlullah'ın, önüne engel koymuş kimse hakkında “Önünden biri geçerse onunla mücadele etsin” sözünden kasıt da, onu engellemesidir. Bir kimse şöyle diyebilir: “Köpek ve eşeğin önünden geçmesi, namazı bozar diye bir rivâyet var.” Bu durumda şöyle denir: Eğer bu hadis, “Kadın, köpek ve eşek namazı bozar” şeklindeki tek bir rivâyete dayanıyorsa ve diğer sahih hadislerle çelişiyorsa, bu rivâyet ya zayıftır ya da diğerleri ondan daha sağlamdır. Ayrıca Kur'ân'ın zahirine göre de (bu rivâyet) bırakılmalıdır. Ancak bu hadis neshedilmişse (hükümü kaldırılmışsa) durum farklıdır; fakat neshedildiğini bilmiyorsak ve hangisinin sonra geldiğini de tespit edemiyorsak, o zaman daha sağlam olanı esas alırız. Çünkü biz biliyoruz ki, Peygamber Efendimiz, Hz. Âişe kendisi ile kible arasında olduğu hâlde namaz kılmıştır. Aynı şekilde, Ümmü Gülsüm'ün kızı Ümâme'yi namazda taşıyıp secdeye yere bırakmış, kıyama kalktığında ise tekrar kucağına almıştır. Eğer bunlar namazı bozacak olsaydı, Resûlullah bunlardan hiçbirini yapmazdı. Ayrıca, Resûlullah zaman zaman önüne bir engel koymadan da namaz kılmıştır. Bu rivâyetlerin her biri, o tek hadise aykırıdır. O hadis bazı yönlerden sahih görünse bile, bu deliller karşısında hüküm verilemez. Peki, Kur'ân'da bu meseleye işaret eden bir delil var mı? Evet: “Hiçbir günahkâr, bir başkasının günahını yüklenmez” (En'âm 164 vb.) âyetiyle Allah, bir kişinin amelinin başka bir kişinin amelini geçersiz kılamayacağını bildirmiştir. Herkesin gayreti ve sorumluluğu

⁶⁴⁷ Ebû Dâvûd, “*Salât*”, 233.

⁶⁴⁸ Ebû Dâvûd, “*Salât*”, 110.

kendisinedir. Hal böyleyken, bir kişinin geçmesinin başka birinin namazını bozması caiz olamaz.”⁶⁴⁹

Neticede; musallî, gelip geçen varlıklardan korunmak için sûtreye doğru namaz kılmalı ve ona yakın durmalıdır. Terki evlâ olmakla beraber, sûtreye doğru namaz kılmayan kişinin önünden geçmekte bir sakınca yoktur. Önüne bir sûtreye koyan kişi ile sûtresi arasından geçmek mekruhtur. Sûtreye doğru namaz kılmakta olan kişi, Hz. Peygamber’in tavsiyesine uyarak kendisi ile sûtresi arasından geçmek isteyen kişiye engel olmalıdır. Zira bu kişi engellenmediği takdirde, namaz kılmakta olan kişinin kalbinde, en az vesvese oluşmasına sebep olarak namazına zarar vermektedir. Bundan daha fazla bir zarara neden olması da mümkündür.

3.1.2. Namaz kılanın önünden geçmenin günahı rivâyetlerinin metin inşası

Namaz kılanın önünden geçmenin günahına dair Ebû Cüheyym el-Ensârî nakliyle gelen rivâyetlerin Kütüb-i Tis’a’da 15 tarikibulunmaktadır. Müslim, “Salât”, 261’de geçen rivâyetin mana ile rivâyet şeklinde iki tariki bulunduğundantekrardan kaçınmak için tabloda bir rivâyetin kelime tahlili ile iktifa ettik. Aşağıdaki tabloda rivâyeti yirmi altı kelime öbeği ile ayırdık.

⁶⁴⁹ Şafiî, Muhammed b. İdris eş-Şafiî, *İhtilâfu'l-Hadîs*, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 100, 101.

Tablo 3.2. Rivâyetin lafızları

İmam Mâlik, "Salât", 350.	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 39/497 (No. 24009)	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 39/498 (No. 24009)	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 29/83 (No. 17540)	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 28/286 (No. 17051)	Dârimî, "Salât", 2 (No. 1456).	Dârimî, "Salât", 2 (No. 1457).	Buhârî, "Salât", 16 (No. 488).	Müslim, "Salât", 261.	İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 944).	İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 945).	Ebü Dâvûd, "Salât", 2 (No. 701).	Tirmîzî, es-Sünen, "Salât", 2 (No. 336).	Nesâî, Sünen, "Kitâbu'l-Kible", 9 (No. 756).	Lafızlar
✓	✓		✓			✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	لَوْ يَعْلَمُ
✓			✓			✓	✓	✓			✓	✓	✓	الْمَاءُ
	✓									✓				أَحَدُكُمْ
✓			✓			✓	✓	✓			✓	✓	✓	بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي
	✓													فِي أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ الرَّجُلِ وَهُوَ يُصَلِّي
										✓				أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ أَخِيهِ وَهُوَ يُصَلِّي
✓			✓			✓	✓	✓			✓	✓	✓	مَاذَا عَلَيْهِ
	✓									✓				مَا لَهُ
						✓								فِي ذَلِكَ
✓			✓			✓	✓	✓			✓	✓	✓	لَكَ أَنْ يَقِفَ
	✓									✓				كَانَ لِأَنْ يَقِفَ
		✓		✓	✓				✓					لِأَنْ يَقُومَ
					✓									أَحَدُكُمْ
		✓												فِي مَقَامِهِ
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	أَرْبَعِينَ
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	خَيْرًا لَهُ مِنْ
	✓									✓				ذَلِكَ
✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ
✓			✓	✓		✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	هـ
		✓			✓									الْمُصَلِّي
		✓		✓	✓									مِنْ يَوْمٍ أَوْ شَهْرٍ أَوْ سَنَةٍ
✓	✓		✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	أَوْ يَوْمًا
✓	✓		✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	أَوْ شَهْرًا
✓			✓			✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	أَوْ سَنَةً
	✓									✓				أَوْ عَامًا
									✓					أَوْ صَبَاحًا، أَوْ سَاعَةً

Tablo incelendiğinde lafız farklılıklarının metinlerde kastedilen anlamın bütünlüğüne ters düşmediği görülmektedir. Binaenaleyh “عَامًا” kelimesi bazı rivâyetlerde eş anlamlısı olan “سَنَةً” kelimesi ile; “يَقُومَ” kelimesi ise “يَقِفَ” kelimesi yerine kullanılmıştır. Ayrıca İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 944)’te diğer rivâyetlerden ziyade olarak “أَوْ صَبَاحًا، أَوْ سَاعَةً” ifadesi de nakledilmiştir. Ancak; şüphe üzerine yapılan bu ziyade reddedilmesini gerektirecek bir nedendir. Çünkü şüphenin fazlalığı zayıflık alametidir. Sonuç olarak rivâyetleri karşılaştırdığımızda bir rivâyet dışında, genel mefhuma etki edecek bir çelişki, istisna, tahsis veya takyid bulunmamaktadır. Bu itibarla, rivâyetimizin metin inşası şu şekilde olacaktır:

Zeyd b. Halid Büsr b. Saîd’i namaz kılanın önünden geçen kimse hakkında Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellemden ne işittiğini haber vermesi için Ebû Cuheym’e gönderdi. Ebû Cuheym de şöyle dedi: Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Namaz kılanın önünden geçen kimse, üzerine ne kadar günâh aldığını bilseydi, onun önünden geçmektense kırk (zaman yerinde) durmayı daha hayırlı bulurdu.”

Râvî Mâlik b. Enes: Râvî Ebu'n-Nadr: Kırk gün mü, yâhud ay mı, yâhud yıl mı dedi, bilemiyorum, dedi.⁶⁵⁰

Ebû Hüreyre tarikiyle nakledilen şahid nitelikli iki rivâyetin metinleri şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُوَهَّبٍ، عَنْ عَمِّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ يَعْلَمُ أَحَدُكُمْ مَا لَهُ فِي أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَخِيهِ، مُعْتَرِضًا فِي الصَّلَاةِ، كَانَ لَأَنْ يُقِيمَ مِائَةَ عَامٍ، خَيْرٌ لَهُ مِنَ الْخَطْوَةِ الَّتِي خَطَاَهَا.

İbn Mâce < Ebû Bekir b. Ebî Şeybe < Vekî’ < Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb < Amcası < Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Nebî sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her hangi biriniz (din) kardeşi namazdayken önünden aykırı geçmekte ne kadar günahı yüklendiğini bilse, yüz yıl yerinde durması, attığı adımdan, şüphesiz daha hayırlı olurdu.”⁶⁵¹

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي أَبَا أَحْمَدَ الرَّبِيعِيَّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُوَهَّبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمِّي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُوَهَّبٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَوْ يَعْلَمُ أَحَدُكُمْ مَا لَهُ فِي أَنْ يَمْسِيَ بَيْنَ يَدَيْ أَخِيهِ مُعْتَرِضًا وَهُوَ يُنَاجِي رَبَّهُ، كَانَ لَأَنْ يَقِفَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ مِائَةَ عَامٍ، أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يَخْطُوَ ".

⁶⁵⁰ Buhârî, “Salât”, 16 (No. 488); Müslim, “Salât”, 261.

⁶⁵¹ İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 946).

Ahmed b. Hanbel < Muhammed b. Abdullâh –Ebâ Ahmed ez-Zebeyrî- < Ubeydullah –İbn Abdillâh b. Mevheb < Amcam (Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Mevheb) < Ebî Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûllah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Biriniz Rabbiyle konuşan (namaz kılan) kişinin önünden yürümenin vebâlini bilseydi orada yüz yıl boyunca durması kendisi için önünden geçmesinden daha iyi gelirdi."⁶⁵²

Ebû Cüheym el-Ensârî tarikiyle tahrîc ettiğimiz ve metin tenkidini yaptığımız rivâyetlerden İbn Mâce, "Salât", 5 (No. 944)'te diğer rivâyetlerden ziyade olarak "أَوْ سَاعَةً صَبَاحًا" ifadesi dışında diğer rivâyetlerde herhangi bir çelişki anlam kayması tespit edemedik. Ziyade lafız bulunan bu rivâyet de dâhil olmak üzere on beş tarikle gelen rivâyetlerin tümünün mütabî' nitelikli rivâyetler olduğu kanaatine vardık.

Ayrıca Ebû Hüreyre tarikiyle nakledilen iki rivâyeti incelediğimizde, namaz kılan kişinin önünden geçmektense "مِائَةَ عَامٍ" "yüz yıl" durması lafzı hariç; diğer lafızların mana yönünden asıl hadisimizin metnine mutabık kaldığını gördük. Dolayısıyla Ebû Hüreyre tarikiyle gelen rivâyetler de asıl rivâyetimiz için şahid nitelikli rivâyetlerdir. Hadisimizin delil olması için takviye edici niteliktedir. İtimad edilmesi açısından değerini yükseltmektedir..

Sonuç olarak; hadisimizin Kütüb-i Tis'a müelliflerince; Ebu Cüheym el-Ensârî kanalıyla 15; Ebû Hüreyre kanalıyla 2 tarikle nakledildiğini tespit ettik. İki sahabi tarafından aynı manaya gelen lafızlarla rivâyet edilmesinden dolayı aziz hadis kategorisine yükselmektedir. Ayrıca Ebu Cüheym el-Ensârî'den; sahabeden Zeyd b. Halid el-Cühenî ve tabîinden Büsr b. Saîd tarafından, dört ve beşinci tabakada râvî sayısı artarak nakledilmiştir. Kütüb-i Tis'a müelliflerince ittifakla rivâyet edilmesi, rivâyetlerin mütabî ve şahid nitelikli olması hususları da göz önünde bulundurularak hadisin sahih olduğu kanaatine vardık.

3.2. Rivâyetlerin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi

Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivâyete ya da bir hadisin metnine bakarak ona ait olup olmadığına karar vermeye metin tenkidi yöntemi denilir. Hadislerin veya rivâyetlerin sahihini sakiminden ayırmak için kullanılan bu yöntem, İslam'ın ilk

⁶⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/431 (No. 8837).

dönemlerine kadar dayanmaktadır. İlk kez ve en fazla bu yöntemi etkin bir şekilde kullanan müminlerin annesi Hz. Aişe'dir. Ayrıca Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas gibi fakih olan sahabeler de bu yöntemi kullanmışlardır. Birbirlerini; vehim, yanlış, unutmama, eksik işitme, yanlış duyma, yanlış yorumlama, doğru ifade edememe, kastı anlayamama ve iyi belleyememe gibi yönlerden eleştirmişlerdir.⁶⁵³

Dolayısıyla bir hadisin kaynaklarda sahîh bir senedle geçtiğinin tespit edilmesi metin tenkidine geçmek için yeterli görülmemiştir. Zira çeşitli hadis kaynaklarında yer alıp hepsi aynı lafızlarla rivâyet edilmiş neredeyse hiçbir hadis yoktur. Bilakis hadisler, lafızları birbirinden farklı olan çeşitli tarîklerden rivâyet edilmişlerdir. Hal böyle iken, hangi hadis olursa olsun, öncelikle diğer tarîkleri incelenip lafız farklılıkları tesbit edilmeli daha sonra da metin tenkidi yapılmalıdır. Çünkü sadece belirli bir kaynaktan geçen hadisin lafızları esas alındığında metin tenkidi açısından problemli olduğu kanaatine varılırken, aynı hadisin diğer lafızları incelendiğinde metin tenkidine gerek olmadığı sonucu çıkabilir veya bu durumun tersi de olabilir.”⁶⁵⁴

3.2.1. Rivâyetlerde geçen şeytân kelimesi

Bu başlık altında hadiste geçen “...dinlemezse onunla dövüşsün, çünkü o ancak bir şeytandır.”İfadesinin hangi anlamda anlaşılması gerektiği, “şeytân” kelimesinin tarihçesi, ayet ve hadislerde kullanımı ile ilgili bilgi verilecektir. Akabinde rivâyetimizde geçtiği şekliyle ne anlama geldiğine değinilecek şarihlerin yorumlarına yer verilecektir. Neticede rivâyetlerde namazın önünden geçmeye çalışan kişi hakkında kullanılan şeytân ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde bir kanaat oluşacaktır.

Şeytan kelimesi, İbranice düşman anlamına gelen haşatan deyiminden gelmiş, farklı mitolojilerde kötücül varlık vasfıyla yer almıştır. Ancak Hristiyan-Yahudi-İslam geleneğinde oldukça önemsenmiştir. İbranicede haşatan veya aşatan, iftiracı, hasım, kötü ruh ve gücün karşılığı olurken, şeytan kavramı da Satan ve İblis kelimelerinin Türkçe'deki karşılığıdır. Kötü ruhun, Tanrının ve Tanrıyı sevip ona kulluk edecek olan herkesin büyük düşmanı, karanlığın prensinin, baştan çıkaranın, kişileştirilmiş şekli ve

⁶⁵³ Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 337.

⁶⁵⁴ M. Hayri Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolijisi*, Ankara 2015, 192.

sembolik ifadesidir. Kutsal Metinlerde yer alan bilgiler çerçevesinde şeytanın, Tanrının karşısında yer alıp onun iradesine bağlı kalarak kötülüğü gerçekleştirdiğine inanılır.⁶⁵⁵

Câhiliye döneminde şeytan kavramı mevcûd ve yaygındır. Şairler beyitlerinde şeytan kelimesini muhtelif anlamlarda yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Örneğin, Halef el-Ganevî (ö. 610) bir beyitinde: “وقد من الخذواء عليهم - وشيطان اذ يدعوهم ويثوب” “Şeytan (diye anılan İbn Hakem b. Celheme) onları çağırıp mükâfatlandığında, onlara büyük çapta lütufta bulunmuştur.”diyerek İbn Hakem b. Celheme’yi sevmediği için şeytân diye tarif etmiştir. Ayrıca Araplar, kan damarları kesilmeden boğazlanan hayvanı “şeytan yarması” şeklinde nitelendirmişlerdir. Hz. Ömer’in, bindiği atın huysuzlaşıp sıçraması üzerine attan inip etrafındakilere: “Beni ancak bir şeytana bindirdiniz.” demesi de bir başka örnektir. Cahiliye döneminde Araplar, bazı olağanüstü varlıkların varlığına inanıyor ve hayatlarının onların etkisinde kalabileceğini düşünüyorlardı. Cin adını verdikleri bu varlıkların, onlara göre iyi ve kötü huylu olanları vardı. İyi huylularına “melek” kötü huylularına “şeytan” adını veriyorlardı. Bu varlıklardan korktukları için onların olağanüstü güçlerine sığınarak Allah’a ortak koşuyorlardı.⁶⁵⁶

Arapça’da Şeytan kelimesi, nun harfini kök olarak kabul edenlere göre uzak ve uzaklaşmak anlamlarına gelir. Şeytan kelimesinin yaygın bir kullanımı vardır. Cin, insan ve hayvanlardan her asi ve inatçı yaratık için şeytân kelimesi kullanılmıştır. Buna göre şeytan gibi olması ve onun yaptığı şeyi yapmasından dolayı “adam şeytanlaştı” denilmiştir. Aynı şekilde fiziksel görünüş ve etik ilkeleri çerçevesinde bütün çirkinlikler şeytan kelimesinin türevleriyle nitelendirilmiştir. Şeytân kelimesinin öfkesinden yanıp tutuşmak anlamına gelen “şeyt” kökünden türediğini ileri sürenler de vardır. Ancak; genel kullanıma bakıldığında ilk görüş daha isabetli görünmektedir.⁶⁵⁷

Kur’an-ı Kerim’in yetmiş sekiz ayetinde toplam seksen sekiz defa şeytan kelimesi, on bir ayette ise iblîs kelimesi yer almaktadır. Meleklerden Âdem’e secde etmelerinin istendiğine dair dokuz ayette iblîs, insanlara düşmanlık ederek onları çeşitli hile ve desiselerle kandırdığı bildirilen ayetlerde ise şeytân kelimesi geçmektedir. Allah’a itaat açısından şeytanın zıttı melektir. Dolayısıyla Kur’an ve hadislerde hayır ve şer çerçevesinde bütünüyle iyiliğin, hayrın ve güzelliğin temsilcisi olarak melekler; bütünüyle kötülüğün, şerrin ve çirkinliğin temsilcisi olarak şeytan kelimesi geçmektedir.

⁶⁵⁵ Elif Bulat, *Din Eğitimi Açısından Kur’an’da Şeytan Kavramı*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006; 5.

⁶⁵⁶ Nurettin Şentürk, *Hadislere Göre Şeytan*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015; 27.

⁶⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ştn” md.

Ayet ve hadislerde insandan sâdır olabilecek her türlü eylemde şeytanın aldatıcı ve özendirici etkisine dikkat çekilmektedir. Kötülük işlemeye teşvik ettiği gibi Allah’a yaklaştıracak bir hayrı işlemeye engel olmaya çalışmakta veya yerine getirmeye çalıştığı ibadeti bozmaya gayret göstermektedir.⁶⁵⁸

Kur’an’da şeytân ve iblisten bahseden ayetlerde; değerleri tahrip edip, insan ile yaratıcısı olan Allah arasındaki diyalogu zedelemesi, doğru ve güzelden uzaklaştırması parçalar halinde verilmiştir. Bu eylemlerinin tümünde, aldatma ve çarpık gösterme konusunda ustalığı dikkat çekmektedir. Kur’an insanla şeytan arasındaki düşmanlığı Adem’in yaratılmasını kıskanması sonucu secde emrine karşı çıkmasına kadar uzun bir geçmişe dayandırmaktadır. Allah, insanlığın dünyadaki yaşamı başlarken şeytanın düşman olduğunu hatırlatıp ona karşı dikkatli olmalarını öğütlemiş ve iki varlık arasındaki düşmanlığın kıyamete kadar süreceğini bildirmiştir. Özel anlamda şeytan kavramı iblise işaret eder. Ancak, Kur’an’ın ortaya koyduğu insanların mutluluğunu hedefleyen davranışlar hariç, insanları inkâra, isyana ve sonunda hüsrana uğratacak işlere yönelten insandan veya cinden olsun her türlü güç şeytan kavramı içine girmektedir.⁶⁵⁹

Kur’an-ı Kerim’deki “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.” (En’am, 6/112.).Ayetinde geçen şeytan ifadesi, İblîs’in zürriyeti, küfür ve isyanda aşırı giden insanlardan ve cinlerden şeytanlar, insanları ve cinleri saptırmak üzere onlardan ayrılmayan şeytanlar şeklinde tefsir edilmiştir.⁶⁶⁰

Hadis eselerinin birçok kitap ve bab başlığı altında, şeytandan bahseden rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetlerde insanın yatmasından kalkmasına, yemesinden içmesine, ibadet ve sosyal ilişkilerine varıncaya kadar her alanda telkin ederek ve vesvese vererek insanın dünyasına müdahale etmeye çalışmaktadır. Bu rivâyetlerin çoğunda temsîli anlatımlar yer almaktadır.⁶⁶¹

Resûllah sav’in yaşadığı toplumda insan mizacına ters olan, insanları tiksindirip nefrete sevk ettiren davranışlar sergileyenler, faydasız ve boş işlerle meşgul olanlar ve ele avuca sığmaz kurnaz kişiler şeytan diye tasvîr ediliyordu. Örneğin: Ebû Hureyre (ra) Rasûlullâh’dan (sa) şöyle nakletmektedir: “Rasûlullâh (sa) bir güvercinin peşine düşüp

⁶⁵⁸ İlyas Çelebi, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/99-101.

⁶⁵⁹ İsmail Bulut, *Kur’an’da Şeytan Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998; 66.

⁶⁶⁰ İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzi, *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tîb, (Suudi Arabistan: Mektebet-u Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/1998), 4/371.

⁶⁶¹ Şentürk, *Hadislere Göre Şeytan*, 33.

onunla eğlenen bir adamı görünce ona şöyle dedi: “Bir şeytan diğer bir şeytanın peşine düşmüş!”⁶⁶² Dolayısıyla Râsullah topluma hitap ederken o toplumun var olan üslubunu konuşmalarına yansıtmıştır.⁶⁶³

Birtakım hadislerde ise Rasûlullâh’ın (sav) birtakım hayvanların bazı karakteristik özelliklerini şeytana benzettiği veya onunla irtibatlandırdığı görülmektedir. İlgili hadislerde Rasûlullâh’ın (sa) ya doğrudan ya da dolaylı olarak hayvanlar hakkında şeytan kelimesini kullandığı görülmektedir. Bu hadisler incelendiğinde: haşereler, mikroplar, yataklarına herhangi bir maddeyi getirip insanın hanımıyla geçimsiz bir duruma düşmesine sebep olan birtakım zararlı yaratıklara, saldırgan ve kindar bir hayvan olan deveye,⁶⁶⁴ cahiliye araplarınca da o dönemde uğursuz sayılan siyah renkli köpek,⁶⁶⁵ yılan,⁶⁶⁶ kertenkele,⁶⁶⁷ eşek,⁶⁶⁸ vb. hayvanlara “şeytan” dediği görülmektedir. Bu tasvirlerle asıl itibarıyla hayvanların kendilerine değil de daha çok zararlı yönlerine şeytan sıfatını vermiş ve böylece mü’minleri uyarma konusunda etkili olmaya çalışmıştır. Çünkü edebi sanatın âzâmi derecede dile yansıtıldığı bir toplumda bu tasvîrlerle yoğun olarak karşılaşmak olağan bir durumdur.⁶⁶⁹

Birçok hadiste şeytanın, abdest, namaz, hac, oruç gibi ibadetlerin ifa edilmesini engellemek için çaba sarfetmesinden bahsedilmektedir. İbadetin ifa edildiği esnada ise gaflete düşürerek ve vesvese vererek ibadetten hâsıl olacak sevabı eksiltmesine değinilmektedir. İbadetler konusunda ise şeytan ile ilgili ele alınan hadislerin en çok namaz ibadeti üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Konu ile ilgili hadislerde Rasûlullâh (sa) bireyin namaz kılarken, şeytanın yapabileceği türlü desiselerden bahsetmektedir. Bu desiseleri gerçekleştirirken unutma, vesvese ve tembellik gibi insana has eylemler üzerinden gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Rasûlullâh (sa) bu eylemlerle ilgili temsiller getirerek kişinin namazda şeytana karşı her an tayakkuz halinde olması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁶⁷⁰

Şeytan kelimesi ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra rivâyetimizde geçtiği şekliyle ne ifade ettiğine bakalım.

⁶⁶² Ebû Dâvûd, “Edeb” 65; İbn Mâce “Edeb” 44.

⁶⁶³ Şentürk, *Hadislere Göre Şeytan*, 48.

⁶⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 24.

⁶⁶⁵ Müslim, “Salât”, 113.

⁶⁶⁶ Müslim, “Selâm”, 125–127.

⁶⁶⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 8.

⁶⁶⁸ Buhârî, “Bed’u’l-Halk”, 11.

⁶⁶⁹ Şentürk, *Hadislere Göre Şeytan*, 84.

⁶⁷⁰ Şentürk, *Hadislere Göre Şeytan*, 42, 54.

İbn Hacer, “o ancak bir şeytandır.” ifadesini şöyle açıklamıştır: onun yaptığı bu iş şeytanın işidir. Çünkü şeytanın işi ibadet eden kişinin dikkatini dağıtmak ve huşu’ içerisindeki halini bozmaktır. İsyankâr bir insana atıfta bulunmak için “şeytan” terimini kullanmak caiz ve yaygındır. Allah-u Te’âla Kur’an’da şöyle buyurur “insanlardan ve cinlerden şeytanlar”⁶⁷¹ İbn Battâl der ki bu hadîs şeytân kelimesinin dinde karışıklık çıkaran biri için kullanılmasına izin verir. Şeytan kelimesinin geçen kişi için kullanımı, bu kelimenin çağrıştırdığı anlam itibariyle mecâzidir. Çünkü kişinin namazın önünden geçmesi, şeytan olarak anılması için bir illet değildir. Şeytân kelimesi, ancak cinler için gerçek anlamda kullanılır. Kimi rivâyetlerde şeytan onunla beraberdir, onunla birlikte arkadaşı vardır, şeklinde geçmektedir. Bu nedenle; geçme eylemini kendisine yaptırmaya iten şeytandır, kendisiyle beraber şeytan vardır ibareleriyle de yorumlanmıştır.⁶⁷²

Nevevî ise bu işe yönlendirenin şeytan olması, şeytanın hayır işlemekten ve sünnetten uzak olması gibi nedenlerden dolayı yaptığı işin şeytanın işi olduğunu, bir diğer rivâyette ise onunla beraber yoldaşı şeytan vardır şeklinde aktarıldığını belirtmiştir.⁶⁷³

3.3. Rivâyetlerin Şerhi

Hadiste ilk şarih Hz. Peygamber s.a.v.’dir. O, bazen soru şeklinde bazen de ashabının kendisine yönelttiği sorulara verdiği cevaplarla, anlaşılmayan konuları açıklamıştır. Ebû Hüreyre’den nakledilen bir hadiste, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ümmetimin hepsi cennete girecektir, yüz çeviren müstesna!” Orada bulunanlar “Ey Allah’ın Resûlü, yüz çeviren kim?” diye sorunca, Hz. Peygamber, “Bana itaat eden cennete girer. Bana isyan eden yüz çevirmiş demektir.” buyurarak⁶⁷⁴ muhatapları tarafından anlaşılmayan ifadeyi açıklamıştır. Aynı şekilde sahabe, tabiin ve sonraki İslam uleması da hadisleri şerh etmişlerdir. Kur’an’ı tefsir ettikleri gibi hadislerin de doğru anlaşılması için bir şerh edebiyatı oluşturmuşlardır. Biz de kritiğini yaptığımız rivâyetlerin doğru bir şekilde anlaşılması için gerekli gördüğümüz şerh kitaplarına başvuracağız.

⁶⁷¹ En’am, 6/112.

⁶⁷² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 1/584.

⁶⁷³ Nevevî, *Minhâc*, 4/224.

⁶⁷⁴ Buhârî, “İ’tisâm”, 2 (No. 6851).

3.3.1. Namaz kılan kişinin, önünden geçmeye çalışılan mücadele etmesi rivâyetlerinin şerhi

Konumuzu oluşturan rivâyetten çıkarılan: musallînin önünden geçeni engellemesi; secde mahalli ile mi sınırlıdır? Yoksa engelleme için herhangi bir sınır bulunmamakta mıdır? Engellemek vacip midir, yoksa sünnet midir? Engelleme hükmü bütün mekânlarda geçerli midir, yoksa belirli bir mekânda namaz kılınmasına mı bağlıdır? Geçmekte ısrar eden kişi nasıl engellenmesi gerektiği ile ilgili konular açıklanmaya çalışılacaktır.

Buhârî'nin fikhî bâb başlıklarında olduğu için konuyla ilgili rivâyetleri, “Musallî önünden geçeni engeller” başlığında değerlendirmiştir.

İbn Hacer; Abdullah b. Ömer'in; önünden geçen Amr b. Dinar'ı tahiyyatta iken engellediğini, kabede de aynı şekilde davrandığını, önünden geçmek isteyenlere mübalağalı bir şekilde engel olmaya çalıştığını belirtmiştir. Hükmün kabede uygulanması hususunda cumhur çok farklı görüşler öne sürmüştür.⁶⁷⁵

‘Aynî de Buhârî'nin tercümesinde yer alan, Abdullah b. Ömer ile Amr b. Dinâr arasında geçen engelleme hususunun yaşandığı mekânın, âlimler tarafından ihtilafli bir şekilde nakledildiğini söylemiştir. Kimi âlimlere göre “فِي الْكَعْبَةِ” şeklinde aktarılan tercüme, diğer bazılarına göre kabe dışında yaşanmış ve rivâyetin aslı “فِي الرَّكْعَةِ” şeklindedir. Aynî kendi görüşünü şöyle açıklamıştır. Abdullah b. Ömer kabede ve kabe dışında herhangi bir mekânda namaz kıldığında önünden geçeni engellemiştir. Zira kabeyi istisna tutanlar, orada izdiham ve kalabalığın yaşanmasını öne sürüyorlar. Oysaki kabe dışındaki bir yerde de izdiham ve kalabalık oluşabilir. Bu nedenle belirli bir mekân ile sınırlı tutulmamıştır.⁶⁷⁶

Ebû Saîd tarikiyle aktarılan rivâyette kendisi ile genç arasında cereyan eden olayı anlatan lafızlar râvî Süleymân b. el-Muğîre'ye aittir. Yûnus b. ‘Ubeyd'in rivâyetinde ise musallînin, önünden geçeni engellemesi sûtreye doğru namaz kılmasına bağlanmamıştır. İbn Hacer, mutlak anlamda; musallînin sûtreye edinmeden önünden geçeni engellemesi ile ilgili rivâyetlerin mukayyed rivâyetlere hamledilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü sûtresiz namaz kılan kişi, sûtreyi terk ettiği için bu davranışıyla

⁶⁷⁵İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l Bâri bi Şerhi'l Buhârî*, thk. Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb, (Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, 1380-1390/1960-1970), 1/582.

⁶⁷⁶‘Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-‘aynî, *‘Umdetü'l-Kârî Şerh-u Sahihî'l-Buhârî*, thk. Muhammed Münir Abduh Ağa vd. (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-‘Arabî ve Dâru'l-Fikr, t.y.), 4/289.

kusurludur. Bunun delili; Abdurrezzâk'ın Ma'mer'den rivâyet ettiği, sûtreye doğru namaz kılan ile sûtresiz namaz kılan kişinin birbirinden farklı olmasıdır. Sûtreden uzak bir şekilde veya geçiş güzergâhlarında namaz kılan kişi de sûtresiz kılan kişi gibi kusurludur ve önünden geçeni engellemesine hak sahibi değildir. Böyle durumlarda musallînin önünden geçmekte de bir beis yoktur. Fakat evlâ olan böyle bir durumda musallînin önünden geçmemektir.

Ebû Said'in önünden geçmek isteyen gencin kim olduğu hususu tartışmalıdır. Bu konuda farklı görüşler aktarılmıştır. "O genç etrafına bakındı fakat onun önünden başka geçecek bir yer bulamadı. Bunun üzerine dönüp yine geçmeye çalıştı..."İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve İbni'r-Rifa'a'ya ihtilaf eden Rafii bu ibareye dayanarak geçecek bir yer olmasa da önünden geçen kişiyi defetmenin meşruiyetini savunmuştur. Mervân'ın: "Ey Ebû Saîd, şu kardeşinin oğlu ile ne alıp veremiyorsun?"sözü iman kardeşliğini vurgulamaktadır. Yoksa genç ile Ebû Saîd arasında akrabalık bağı bulunmamaktadır.⁶⁷⁷

"O da şöyle buyurdu: «-Nebi sallallâhü aleyhi ve sellemden işittim, şöyle buyuruyorlardı: "İçinizden biri, kendisini gelip geçen insanlardan koruyacak bir sûtreye doğru namaza durup da biri önünden geçmeye davranacak olursa onu engellesin;"

Bedreddîn el-'Aynî, hadisten çıkarılan hükümlerin on kısımda değerlendirilebileceğini belirtmiştir.

Birinci hüküm: namaz kılarken sûtreye edinmektir. Sûtreye de on bölümde incelenir.

Birincisi, sûtreye ile ilgili vacip, müstehab, caiz şeklinde üç görüş aktarılmıştır. 'Aynî, bu görüşlerden müstehab olanı tercih etmiştir.

İkincisi, musallînin önünden geçilecek yerin mekrûh olan miktarıdır. Bu yerin sınırı, İmam Malik'e göre secde mahalli, iki veya üç saf tutabilecek kadar mesafe, Şâfiî ve Hanbel'e göre üç zira' (1.5 metreden biraz fazla), beş zira' ve kırk zira' şeklinde görüşler aktarılmıştır.

Üçüncüsü, çölde veya vahada sûtreye edinerek namaz kılmanın müstehab oluşudur.

Dördüncüsü, sûtrenin dikey büyüklüğüdür. 'Aynî bunun da bir zira' olduğunu söylemiştir.

Beşincisi, sûtrenin en az bir parmak kalınlığında olmasıdır. Daha ince olursa fark edilmeme ihtimali vardır.

⁶⁷⁷İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/583.

Altıncısı, s treye yakın durulması, ondan uzaklaşılmamasıdır.

Yedincisi, musallînin s treye k bleye yöneldiği gibi y nelmemesidir. S treyi sağa veya sola meyilli bir şekilde tutmasıdır.

Sekizincisi, imamın s tresi, kendisine tabi olanların sütresidir.

Dokuzuncusu, s trenin dik bırakılmasıdır. Hat çizmek veya s treyi eğik bırakmak/yere sererek yaymak doğru değildir. S trenin dik bırakılma imkanı yoksa dikey olarak yere yatırılmalıdır. Yatay olarak yere yatırılması karşıdan görülmez. Eğer yere hat çizilecekse de k bleye doğru dikey çizilmelidir.

Onuncusu, sütre gasp edilmiş mal ise ‘Ayn ’ye göre muteberdir. Ahmed b. Hanbel namazı bozacağını söylemiştir.

İkinci hüküm: engellemektir. ‘Ayn , buradaki emrin mendub olduğunu söylemiştir. Nevevî’nin engelleme ile ilgili hükmü emir sığasıyla anlayıp vacip demesine karşı çıkmıştır. Zahir ler’in dışında kalan hiçbir  limin buradaki engelleme hükmünü vacip kabul etmediğini belirtmiştir. İbn Battâl da engelleme hükmünün sütre ile namaz kılma şartına bağlı olduğunu söylemiştir.

   nc  hüküm: geçen kişiyi engellemek için s treye doğru yürümektir. Yürümenin şartı ise, namaz kıldığı yeri daha önce belirtilen sınırını ge memektir. Namaz kıldığı yerde ulaşabildiği kadarıyla önünden geçeni engellemek caiz ve mübahtır. Ancak; musallînin önünden bir kişi geçip gitmişe, ş f  , M lik ve Hanbel lere göre onu tutup geri döndürmez. Çünkü geçme eylemi tekrar ettirilm  olacaktır. Engelleme ise göğsüne dokunma, ima veya işaret ile yapılır. Namazı bozacak kadar aşırılığa kaçınılmamalıdır. Eğer geçen kişi uzak ise işaret, ima veya tesbih çekerek onu engellemeye çalışır. Uzak olan kişiyi engellemek için s treye doğru yürümek ve aynı zamanda işaret veya tesbih çekmek namazı bozmaktadır. İki fiili bir arada yapmamalıdır. Engellemenin fayda etmeyeceği durumlarda işaretle yetinir. Eğer kedi vb. küçük hayvanlar geçerse işaretle veya tesbih çekerek, yahut Malikilere göre ayağıyla engellemeye çalışır.

Dördüncü hüküm: onunla savaşmak, mücadele etmektir. Cumh r-u Ulemaya göre buradaki lafızdan maksad musallînin önünden geçecek olan kişiyi engelleyerek onu durmaya zorlamaktır. Bunu yaparken de mübalağaya kaçmamalı ve amel-i kesire girecek davranışlardan kaçınmalıdır.

Beşinci hüküm: geçen kişinin şeytana benzetilmesidir. Buradaki benzetme, kalbi Allah ile meşgul olan birinin bu durumunun bozulması sebebiyledir.

Altıncı hüküm: dinde karışıklık çıkaran biri için şeytan kelimesinin kullanılmasının caiz olduğudur.

Yedinci hüküm: şeytan kelimesinin namazın önünden geçen kişi hakkında mecazi olarak kullanılmasıdır. Zira namazın önünden geçti diye kişi şeytan olmaz.

Sekizinci hüküm: en kötünün en kolayla engelenebileceğidir. Zira namaz gibi kutsal bir ibadetle meşgul olan ve huşu' içerisinde bolca sevap kazanacak olan birinin önünden geçip onun bu durumunu bozmak, namazın sevabından mahrum bırakmak kötü bir eylemdir. Bu kötü eylem ise el işaret, tesbîh vb. basit ve kolay bir hareketle engellenir.

Dokuzuncu hüküm: musallînin önünden geçen kişi ile çekişmesini hakime taşımamak ve düşmanlık etmemesidir. Çünkü: zarara zararlar karşılık vermek, zararın misli ile izalesi yoktur. Ayrıca zarar-ı eşedd zarar-ı ehaf ile izale olunur.

Onuncu hüküm: adil bir kimsenin rivâyetinin, o bundan faydalansa bile makbul olduğudur.⁶⁷⁸

İbn Hacer, “önünden, yakınından” ifadesini tarif için hadiste “arasında” anlamına gelen “بَيْنَ” ve iki el anlamına gelen “يَدَيِ” kelimelerinin kullanılmasının çoğu işin ellerle yapılmasından dolayı olduğunu söylemiştir. Hadiste bu izafenin kullanılması musallînin yakınından geçilmesi tabirini karşılamak içindir. Bu mesafenin ise ihtilaflı olduğunu belirtmiştir. Secde mahalli, üç zira' veya taş atımı kadar bir mesafe olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır.⁶⁷⁹

Önünden geçeni defetmenin şekli ile ilgili: eliyle göğsüne dokunma, işaretle veya ince bir engelleme ile yapılacağını, hadiste geçen “eğer direktirse onunla mücadele etsin” ifadesini de ikinci kez defetmeyi birincisinden daha fazla müteessir kılması şeklinde yorumlamıştır. İmam Şâfiî'den nakledilen görüş de bu şekildedir. Hadiste “فَلْيُقَاتِلْهُ” lafzını hakiki anlamda “onunla savaşsın” şeklinde açıklayan ve bunun üzerine birtakım hükümler bina eden bazı Şâfiî ulemaya karşı çıkmış, İbnü'l Arabî'nin, burdaki maksadın müdafaa etmek şeklinde yorumladığını aktarmıştır. Müdafaanın namazda amel-i kesire girecek derecede mübalağa içermemesi de elzemdır. Zira amel-i kesir namazı bozmaktadır.⁶⁸⁰

Şemseddin el-Kirmânî, “فَلْيُقَاتِلْهُ” ibaresinden maksadın, musallînin önünden geçilmesinin zorla engellenmesidir, demiştir. Mekruh hükmünün mübalağalı bir şekilde

⁶⁷⁸ ‘Aynî, ‘Umdetü'l-Kârî, 4/292.

⁶⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/582-586.

⁶⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/583.

ifade edilmesi için bu ibare kullanılmıştır. Hadisin zahirinden geçen kişiyi engellemenin vacib olduğu zannı çıkmaktadır. Ancak; alimler bu hadisi diğer hadislerle değerlendirmiş, ve buradaki hükmün mendub olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla âlimlerin ittifakıyla namazın önünden geçmek mekruh, geçen kişiyi engellemek ise mendubtur.⁶⁸¹

Nevevî, konumuzla ilgili rivâyete değinmeden önce, sütün miktarı, sütün olacak şeylerle ilgili rivâyetleri açıklamıştır. Daha sonra sütün mendub olduğunu, namaz kılan kişinin, sütün ötesindeki şeylerle dikkatini dağıtmaması ve huşu' ile namaz kılması gibi hikmetleri barındırdığını belirtmiştir. Namazın önünden geçen kişiyi engellemenin de sütün gibi mendub olduğunu aktarmıştır. Zira âlimlerden bu konu ile ilgili vacip hükmünü çıkaran kimse olmadığını belirtmiştir. Ayrıca engelleme eyleminin de namazın ruhuna aykırı bir davranışla olmaması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁸²

İmam Malik, namaz kılanın önünden geçilmesi caiz olsaydı, engellenmezdi demiştir. Süfyân es-Sevrî, namaz kılarken önünden böbürlenerek yürüyen kişiyi engellediğini, zayıf biri geçtiğinde ise ona dokunmadığını aktarmıştır. İbn Abdilber'e göre, İbn-i Abbas ve Ebu Said'in hadisleri birlikte değerlendirildiğinde musallînin önünden geçeni engellemesi, münferid veya imam olarak namaz kılması/kıldırması şartına bağlanmıştır. Bu nedenle; cemaatle namaz kılanlar/imama tabi olanlar önünden geçeni engellemez çünkü imamın sütresi cemaatin sütresidir. Âlimler bu konuda ittifak etmişlerdir.⁶⁸³

Ancak; bununla birlikte Abdullah b. Ömer namaz kıldıklarında, geçiş güzergâhı ile saf arasında uzun bir mesafe olsa da kadınların önünden geçilmesinin mekruh olduğunu belirtmiştir. Kadınlar mescidin son safında yer alır ve mescidin giriş ve çıkışını kullanmak için geçecek başka bir yer bulunmasa da konu ile ilgili hüküm aynıdır. Bu hüküm yalnızca kadınlara hastır.⁶⁸⁴

Azimâbâdî, konu ile ilgili rivâyetleri değerlendirirken, İbn Kayyım el-Cevziyye, İbn Hibbân ve diğer âlimlerin de; musallînin, önünden geçeni engellemesini, sütün

⁶⁸¹ Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâî fî Şerh-i Sahihî'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâr-u İhyâi't Tûrasi'l Arabî, 1401/1981), 4/162.

⁶⁸² Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerh'u Sahihî Müslim b. Haccâc*, (Beyrut: Dâr-u İhyâi't Tûrasi'l Arabî, 1392/1973), 4/223.

⁶⁸³ İbn Abdilber, *et-Temhid*, 3/286.

⁶⁸⁴ Zürkânî, Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf ez-Zürkânî el-Mısırî el-Ezherî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Muvatta'*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd, (Kahire: Mektebetu's-Sekafiyyeti'd-Diniyye, 1424/2003), 1/535.

edinerek namaz kılmasına bağlamıştır. Dolayısıyla sütresiz namaz kılanın, önünden geçeni engellememesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁸⁵

3.3.2. Namaz kılanın önünden geçmenin günahı rivâyetlerinin şerhi

Bu başlık altında ise rivâyetimizde yer alan: namaz kılanın önünden geçmenin günahı ve kırk zaman beklemenin daha hayırlı olacağı ifadelerinin açıklamalarına değinilecektir.

İbn Hacer, “مَاذَا عَلَيْهِ” (ne yüklendiğini) ibaresini “مَاذَا عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ” (ne kadar günah yüklendiğini) şeklinde rivâyet edenlerin hata yaptığını belirtmiştir. Zira “günah” ibaresi Buhârî’nin hadise yazdığı haşiyedir. Rivâyet eden kişi bu haşiyeyi hadisten sanmıştır. İbn Hacer hadisin şerhine devamla, namaz kılanın önünden geçen kişi bunun günahını bilseydi, kırk zaman beklemeyi tercih ederdi de bu günaha yeltenmezdi demiştir. Kırk sayısı, günahın miktarını belirtmek için değil, teksîr veya mübalağa anlamını ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla rivâyette sene, ay, gün, sabah veya saat mi olduğu hususu önemsizdir. Hadiste “لَوْ” (eğer) ibaresinin kullanımı nehiy hükmünü belirtmek için değil, tehdit ve sakındırma içindir.⁶⁸⁶

İbn Hacer hadisten çıkarılacak hükümleri şöyle açıklamıştır:

“Hadisten çıkarılan ilk çıkarım: İbn Battal’a göre buradaki günahın, namazın önünden geçmenin nehyedilmiş olduğunu bilen kişi için olduğudur. Hadiste geçen “eğer bilseydi” ibaresi buna delalet eder. İbn Hacer bu çıkarımın yalnızca bu hadisten elde edilmesinin zor olduğunu söylemiştir. Fakat diğer hadislerle beraber değerlendirilirse mümkündür. İkinci çıkarım: Hadisteki hüküm zahiri anlamda geçen kişi içindir. Namazın önünde duran veya oturan kişi için herhangi bir sakınca görülmemektedir. Ancak; eğer namazın önünden geçmekten maksad musallîyi rahatsızlık vermek/meşgul etmek ise, oturan veya duran kişi de geçen kişi gibidir. Üçüncü çıkarım: Hadisin zahiri; namazın önünden geçen kişiyi engelleme hususunda, imam, münferid ve cemaatle namaz kılan kişi ayrımı yapmamaktadır. Çünkü sütte musallî için konulur. Geçen kişi için konulmaz. Ancak; Malikiler cemaatle namaz kılan kişiyi istisna etmiştir. Sütreyi imam ve münferid olarak namaz kılan kişiye has kılmışlardır. Dördüncü çıkarım: Hadisin zahiri anlamı, mutlak anlamda namazın önünden geçen kişiyi engellemektir. Eğer namazın önünden geçmek dışında bir yol bulunmasa da namazın bitmesi beklenir.

⁶⁸⁵ ‘Azimâbâdî, Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-hak b. Emîr Alî ed-Diyânûvî el-Âzimâbâdî, ‘Avnû’l-ma’bûd Şerh-u Sünen-i Ebi Davûd, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1410/1989), 2/277.

⁶⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 1/584-586.

Zira Ebu Said el-Hudrî hadisinde o, önünden geçeni ilk engellediğinde, geçmek isteyen kişi etrafına bakınmış ancak geçecek başka bir yol bulamamış, ikinci kez geçmeye davranmıştır. Ancak İmamül Haremeyn el-Cüveynî ve Gazalî, geçecek başka bir yol bulunmadığında; musallinin önünden geçeni engelleme hakkının olmadığına dair hüküm bina etmişlerdir. Rafîi ve İbn Rif'a da onları takip etmiştir. Ayrıca cuma namazından sonra; bu olayın yaşanma ihtimali daha yüksektir. Çünkü cumadan sonra kalabalık ve izdiham oluşur. Bu durumda da Ebu Said el-Hudrî kusurlu görülemez. Beşinci çıkarım: Dahhâk b. Osman tarikiyle gelen rivâyette musallî yerine musallâ kelimesi tercih edilmiştir. Buna istinaden musallînin insanların yolu üzerinde namaz kılması kusur kabul edilmiştir. Eğer kelime musallâ olarak kabul edilirse, musallî ve sütresinin arasından geçmek anlamı taşır. İbn Hacer'e göre bu yorum daha açıktır.”⁶⁸⁷

Şemseddin el-Kirmânî, hadiste geçen kırk sayısının hikmetini gerçek anlamda şari'nin bildiğini belirtmiştir. Ancak şuna delalet etme ihtimali de vardır: İnsanın kemale erme mertebelerinin çoğu kırkla olur. İnsan kırk günde nutfe olur. Kırk günde kan pıhtısı halini alır. Üçüncü kırk günde ise et parçası haline gelir. İnsan aklı da kırk yılda kemale erer. Ayrıca kırk sayısı dört ve ondan meydana gelir. On sayısı ise bütün sayıların aslıdır. Çünkü on sayısından yüzler ve binler elde edilir. Bir şeyin çokluğunu belirtmek için sayı on ile çarpılır. Kirmânî, Ebu Hüreyre kanalıyla gelen “Her hangi biriniz (din) kardeşi namazdayken önünden aykırı geçmekte ne kadar günahı yüklendiğini bilse, yüz yıl yerinde durması, attığı adımdan, şüphesiz daha hayırlı olurdu.”⁶⁸⁸ rivâyeti, Ebû Cüheym tarikiyle gelen rivâyetteki zaman kavramının da “kırk yıl”olduğuna delalet eder, demiştir. Kirmânî hadiste geçen günahın keyfiyeti hususunda İbn Battal'ın görüşünü savunmuştur. İbn Battal'a göre günah, namazın önünden geçilmesinin nehyedildiğini bilen kişiye yazılır. Nehyedildiğini bilmeyen kişiye günah yoktur.⁶⁸⁹

Bedreddin el-'Aynî, Kirmânî'nin yalnızca kırk sayısı ile gelen rivâyeti esas almasını tenkit etmiştir. Zira Ebu Hüreyre kanalıyla gelen “yüz yıl beklemesi geçmesinden daha hayırlıdır.” rivâyetini göz ardı etmiştir. Buradaki kırk sayısı belirli bir sayıyı belirtmek için kullanılmamıştır. Geçme eyleminin büyüklüğünü ifade etmek için mübalağa anlamındadır. Yüz sayısı ile rivâyet edilen hadis, kırk sayısının hikmetini açıklamaya engel değildir. Kırk sayısının hikmeti nasıl yorumlanmışsa aynı şekilde yüz sayısının hikmeti de araştırılıp yorumlanmalıdır. 'Aynî, neden mübalağa ifade etmek

⁶⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/584-586.

⁶⁸⁸ İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 946).

⁶⁸⁹ Kirmânî, *Kevâkibü'd-Derârî*, 4/163.

için elli, altmış... sayılarını değil de kırk sayısını söylenmiştir? Şeklinde bir soru sorulsa; bu sorunun cevabı Kirmânî'nin açıkladığıdır, demiştir. Kırk sayısının hikmeti Kirmanî tarafından açıklanmışsa; yüz sayısının hikmeti nedir? diye sorulacak olursa: Ben derim ki yüz sayısı onlar ile binler arasında orta noktada durmaktadır. İşlerin en hayırlısı ise orta olandır. 'Aynî buradaki günahkâr olma hususunda ise İbn Battal ve Kirmânî'ye mutabık kalmıştır.⁶⁹⁰

Nevevî'ye göre musallî ile sütresinin arasından geçmek tahrîm ifade eder. Eğer musallî kusurlu davranıp sütresinden uzaksa veya sütresiz namaz kılsa bu durumda önünden geçmek mekrûh olur. Ancak; kusurlu davrandığı için önünden geçeni engellemez.⁶⁹¹

Azimâbâdî, İbn Hibbân'ın Hz. Peygamber sav'ın tavaf alanında sütresiz kıldığı bir namazla ilgili rivâyeti delil getirerek, sütresiz namaz kılan kişinin önünden geçmenin mübah olduğunu belirtmiştir.⁶⁹²

Moğoltay, Mâlikîfukahânın, musallînin önünden geçmeyi dört kısımda değerlendirdiğini aktarmıştır:

“Birnicisi, kişinin geçebileceği geniş bir alan varken, musallî ile sütresi arasından geçer ve engellenmezse; geçen kişi günahkâr olur. İkincisi, insanların geçip gittiği bir yerde sütresiz ya da sütreden uzak namaz kılar da önünden geçilmesi kaçınılmaz olursa musallî günahkâr olur. Üçüncüsü, musallî sütresiz veya sütreden uzak namaz kılar da geniş bir alan bulunmasına rağmen önünden biri geçerse ikisi de günahkâr olur. Dördüncüsü, kişinin geçebileceği bir alan yoksa musallî ve sütresi arasından geçerse ikisine de günâh yoktur.”⁶⁹³

Musallînin önünden geçeni engellemesinin nedeni namazına hâlel getireceğinden dolayı mı, yoksa geçmek isteyenin günaha girmesini engellemek amacıyla mıdır?

İbn Hacer'e göre geçmek isteyen kişinin günaha girmesini engellemek içindir. Zira önünden bir şeyin geçmesiyle musallînin namazı bozulmaz.⁶⁹⁴

Zürkânî'ye göre ise musallînin namazıyla meşgul olması, başkasına sirayet edecek bir günâhı engellemesinden evlâdır. Abdullah b. Mes'ud'tan, nakledilen:

⁶⁹⁰ 'Aynî, 'Umdetü'l-Kârî, 4/294.

⁶⁹¹ Nevevî, Minhâc, 4/217.

⁶⁹² 'Azimâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-hak b. Emîr Alî ed-Diyânûvî el-Âzimâbâdî, 'Avnû'l-ma'bûd Şerh-u Sünen-i Ebi Davûd, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1989), 2/277.

⁶⁹³ Moğoltay, Alaeddîn Moğoltay b. Kılıç, el-İ'lâm bi Sünnetihi Aleyhi's-Selâm Şerh-u Sünen-i İbn Mâce'te'l-İmam, thk. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-'Ayneyn, (Mısır: Dâr-u İbn-i Abbâs, 1427/2007), 5/424.

⁶⁹⁴ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, 1/584.

“Musallînin önünden geçen kişi namazının yarısını bozmuştur.” Hz. Ömer’den nakledilen: “Musallî önünden geçen namazının sevâbından ne kadar eksilttiğini bilseydi, sütresiz namaz kılmazdı.” Bu iki rivâyetin mevkuf olduğu sabitse merfu’ hükmündedir. Çünkü bu rivâyetlerin kendi görüşleriyle söylenebilecek ihtimalleri bulunmadığından, namazın önünden geçen kişinin engellenmesi, geçen kişiye taalluk eden bir vebâli/günâhı gidermek için değil, musallînin namazına hâlel getireceğinden dolaydır.⁶⁹⁵

Kanaatimizce İbn Hacer’in görüşü daha isabetli görülmektedir. Nitekim meşhûr fıkıh kaynağımız Mecelle’de de geçtiği üzere “def’i mefâsîd celbi menâfiden evlâdır.” (Mecelle m.30).

3.4. Rivâyetlerin Fıkıh İlminde Kullanımı

Bu başlık altında konumuzla alakalı rivâyetleri günümüze kadar sünnî müslüman dünyada “dört mezhep” diye meşhur olan ve sırasıyla Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 170/795), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)’e nisbet edilerek anılan Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin yaklaşımlarını ele alacağız.

3.4.1. Hanefî mezhebi

Kâsânî namaz kılan kişinin önünden geçmenin hükmü ve geçiş mesafesinin Hanefî fakihler tarafından nasıl değerlendirildiğini şöyle açıklamıştır:

“Namaz kılmakta olan kimsenin önünden geçmek, mekruhtur. Zira Nebiyy-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştur: “Eğer kişi, namaz kılanın önünden geçmekle üzerine ne kadar vebal yükleneceğini bilseydi, kırk (gün, ay yahut yıl) ayakta beklemesi, onun için namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlı olurdu.” Hadîs-i şerîfte zaman tayini yapılmamış, gün, ay veya yıl şeklinde bir tahdîde gidilmemiştir. Kitaplarda geçiş mesafesinin miktarı da beyan olunmamıştır. Bu hususta meşâyih arasında ihtilâf vâki olmuştur: Bazıları, bu mesafenin secde mahallî kadar olduğunu söylemiş, bir kısmı iki saf kadar demiş, diğer bir kısmı da huşû üzere namaz kılan bir kimsenin nazarına

⁶⁹⁵ Zürkânî, Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf ez-Zürkânî el-Mısırî el-Ezherî, *Şerhu’z-Zürkânî ale’l-Muvatta’*, thk. Taha Abdurrauf Sa’d, (Kahire: Mektebetu’s-Sekafiyyeti’d-Diniyye, 1424/2003), 1/535.

ilişecek kadar mesafede olmasını esas almıştır. Bu mesafenin ötesinde geçişin mekruh olmayacağı ve bunun en sahîh görüş olduğu ifade olunmuştur.”⁶⁹⁶

Hanefî âlimlerin çoğu Kâsânî’nin aksine namaz kılanın önünden geçmeyi, ayakların bulunduğu yerden secde mahalline kadar olan mesafe ile sınırlandırmışlardır. Dolayısıyla geçen kişinin günahkâr olması durumu bu bağlamda değerlendirilmiştir:

“Dürri’l-Muhtâr’da da tercih edilen görüş (secde mahalli) budur. Bu, kendisinden sonra gelen kayıtlarla birlikte sadece günah içindir; yoksa fesat (yani namazın bozulması) mutlak olarak söz konusu değildir. (Onun “en sahîh olan görüş” demesi) Şemsü’l-Eimme, Kâdîhan, el-Hidâye sahibi tarafından tercih edilmiştir, el-Muhît’te müstehsan görülmüş, ez-Zeylâi tarafından da sahîh kabul edilmiştir.”⁶⁹⁷

İbn Abidîn buna karşıt olan ve daha önce aktardığımız Kâsânî gibi Hanefî fakihlerinin bir kısmı tarafından kabul edilen diğer görüşe de değinmiş ve vardığı sonucu şöyle aktarmıştır:

“Buna karşıt olan görüş ise et-Temürtâşî, Bedâi’ sahibi (el-Kâsânî) tarafından sahîh kabul edilmiştir; Fahrü’l-İslâm tarafından tercih edilmiş, en-Nihâye ve el-Feth’te de güçlü bulunmuştur. O da şudur: Eğer huşû içerisinde kılsa, yani gözünü secde yerine dikmişse, bu durumda bakışının düşeceği kadar olan mesafedir. el-‘Înâye’de birinci görüş ikinciye döndürülmüş, “secde yeri”nden maksadın ona yakın olan yer olduğu şeklinde tevil edilmiştir. el-Baḥr’da ise buna muhalefet edilmiş ve birinci görüş sahîh kabul edilmiştir. (Onun “kıble duvarına kadar” demesi) Yani eğer sütresi yoksa, ayaklarının bulunduğu yerden kıble duvarına kadar olan mesafedir. Eğer bir sütre varsa, ileride açıklanacağı üzere, onun arkasından geçmek zarar vermez. (Onun “bir evde” demesi) Görünüşe göre ev büyük olsa bile hüküm aynıdır. Kuhistânî’ye göre: Bu durumda (küçük mescit hükmüne) ev ve hane de dâhil edilmelidir. (Onun “küçük mescit” demesi) Altmış arşından daha küçük olan yerdir; kırk arşın da denmiştir, el-Cevâhir’de işaret edildiği üzere bu tercih edilmiştir. Kuhistânî’nin “zira tek bir mekân gibidir” demesi, yani onda iki saf kadar bir mesafenin cemaatin ardına geçmeyi engellememesi açısından tek bir yer hükmünde sayması gibidir. Büyük mescitte ise bu bir engel kabul edilmiştir. O hâlde burada da musallî ile kıble duvarı arasında kalan her yer tek bir mekân kabul edilir. Büyük mescit ve sahra bunun dışındadır. Eğer onlar da bu şekilde kabul edilseydi, yoldan geçenler için zorluk meydana gelirdi. Bu yüzden

⁶⁹⁶ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübîl-‘İlmiyye vd.1327/1328-1909-1910), 1/217.

⁶⁹⁷ İbn ‘Abidîn, Muhammed Emin İbn ‘Abidîn, *Haşiyet-u Reddî’l-Muhtâr ale’d-Durri’l-Muhtâr: Şerh-u Tenvîri’l-Ebsâr*, (Mısır: Şirket-u Mektebet-i ve Matba’at-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1386/1966),1/634.

sadece secde yerine kadar olan kısımla yetinilmiştir. Bu konuda vardığım sonuç budur.⁶⁹⁸

İbn Abidîn, namaz kılan kişinin önünden geçmenin günah kabul edilmesinin, geçen kişinin namaz kılanla hangi oranda hizalandığını belirtmiş ve bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Tüm uzuvların değil, bazı uzuvların hizalanması bile geçerlidir. Özellikle geçen kişinin başı, namaz kılanın ayak hizasından geçiyorsa bu, mekruh sayılır. Bu konuda iki görüş vardır. Birincisi Bazı âlimlere göre tüm organlar hizalanmazsa mekruh sayılmaz. İkincisi diğer bazı âlimlere göre sadece bazı organların hizalanması bile yeterlidir; bu görüş daha sahih olarak kabul edilmiştir. Musallî, önünden geçen kişinin boyundan yüksek olan balkon gibi bir yerde namaz kılsa bu durumda geçmek mekrûh değildir. Ancak; karyola, kanepeler gibi eşyaların üzerinde namaz kılsa ve geçen kişinin bir azası mesela başı dahi musallînin ayakları hizasına gelirse mekrûhtur. Binaenaleyh binek hayvanın üzerinde iken namaz kılanın önünden geçmek de mekrûh olur.”⁶⁹⁹

Hanefî fıkıhçılar, Mâlikîfukahânın ortaya attığı, musallî ve önünden geçen kişi arasında günahkârlık hükmüyle ilgili görüşe mutabık kalmışlardır:

“Birincisi, kişinin geçebileceği geniş bir alan varken, musallî ile sütresi arasından geçer ve musallî tarafından engellenmezse; geçen kişi günahkâr olur. İkincisi, insanların geçip gittiği bir yerde sütresiz ya da sütreden uzak namaz kılar da önünden geçilmesi kaçınılmaz olursa musallî günahkâr olur. Bunun örneği: cemaat namaza durduğunda, mescidin kapısında birinin namaz kılmasıdır. Bu durumda dışarıdan gelen kişi onun önünden geçecektir. Üçüncüsü, musallî sütresiz veya sütreden uzak namaz kılar da geçilebilecek bir alan bulunmasına rağmen önünden biri geçerse ikisi de günahkâr olur. Çünkü namaz kılan kişi geçmeye yol vermiştir. Geçen kişi de bunu yapmama imkânına sahip olduğu halde geçmeyi tercih etmiştir. Bunun örneği: bir kimsenin umûmî yola karşı namaza durmasıdır. Nitekim umûmî yola karşı namaz kılmak mekruhtur. Yoldan geçen kişi ise durmakla emrolunmuştur. Geçen kişinin zaruriyeti yoksa başka bir yol bulamasa bile durmalıdır. Eğer namaz kılanın arkasından, sütresinin ardından veya önünden çok uzak bir yerden geçerse bir beis yoktur. Dördüncüsü, kişinin geçebileceği bir alan yoksa musallî ve sütresi arasından geçerse dahi ikisine de günâh yoktur. Kâbe'nin içinde, Makam-ı İbrahim'in arkasında ve tavaf yerlerinin etrafında namaz kılanların önünden geçmekte bir sakınca yoktur. Bunun delili İmam Ahmed ve Ebû Dâvûd'un Muttalip b. Ebî Vedâa'dan rivâyet ettikleri bu hadistir: Muttalip: «”Ben Peygamber (s.a.v.)i beni sehim kapısının bulunduğu tarafta namaz kılariken gördüm.

⁶⁹⁸İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/634

⁶⁹⁹A.mlf, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/634

İnsanlar önünden geçiyorlardı. Aralarında sütrede yoktu.” demiştir. Bu hadis tavaf edenlere hamledilmiştir. Çünkü tavaf da bir namazdır. Sanki önlerinde namaz kılanların safı varmış gibi olur.”⁷⁰⁰

İbn Abidîn mescidte boş safları doldurmayıp son safta duran birinin üzerinden veya önünden geçmekte bir sakınca olmadığını belirtmiştir:

“Çünkü böyle yapan kişi kendi hürmetini yitirmiştir. İbn Abbâs (r.a.)’dan rivâyet edilen şu hadis buna delâlet eder: «Rasûlullah (s.a.v.): Bir kimse bir safta boş yer görürse onu bizzat doldursun. Bunu yapmaz da önünden biri geçerse boynunun üzerinden adımlayıp gitsin. Zira onun hürmeti yoktur.» hadiste boynunun üzerinden adım atmaktan maksadın ensesine basmak olmadığını belirtmiştir. Çünkü ensesine basmak o kimsenin ölümüne neden olabilir ve caiz değildir.”⁷⁰¹

“Büyük dere, büyük havuz sütre sayılmadığı için musallî onları sütre edinerek namaz kılamaz. Eğer bu şekilde namaz kılsa, musallînin secde mahalli veya ona yakın bir yerden geçmemek kâfidir. Bir kimse namaz kılanın önünden geçmek isterse, elinde bir şey varsa onu koyar sonra geçer ve o şeyi alır. İki kişi geçmek isterse bir namaz kılanın önünde durup bekler. Diğer kişi geçer. Daha sonra duran kişi de geçer. Binek hayvanın üzerinde musallînin önünden geçen kişi günahkâr olur. İnip hayvanı sütre yaparsa günahkâr olmaz. İki kişi aynı hizâda namaz kılanın önünden geçerlerse musallî tarafında olan günahkâr olur. Bununla birlikte nerede olursa olsun musallînin sütreyi terk etmesi mekruhtur. Ancak; bu kerâhet, tenzihîdir. Bu hükmün delili şu iki hadisin birlikte değerlendirilmesi neticesinde orta çıkmaktadır. İlk hadis: «Biriniz namaz kıldığı vakit bir sütreye karşı kılsın. Kimseyi önünden geçirmesin!» İkincisi: Ebû Dâvûd'un Fazıl ile Abbas'tan rivâyet ettiği hadistir. Bu hadiste: «Biz peygamber (s.a.v.) bizim bir çölümüzde ovada namaz kılarken gördük. Önünde sütre yoktu.» denilmektedir. Ayrıca; İmam Ahmed'in rivâyet ettiği bir hadisde: «İbn Abbâs ovada namaz kıldı. Önünde bir şey yoktu.» denilmiştir. Binaenaleyh önünden geçen kimse ve yol bulunmazsa sütreyi terk etmek caizdir. Bir kimsenin elbisesini yayararak veya kitap gibi bir şeyi önüne koyarak namaz kılması da söz konusu hükümlerin icrâsı için kâfidir.”⁷⁰²

Hanefî ulemaya göre musallînin, önünden geçen kişiyi def etmesi ruhsattır. Azimet ise o kimseye dokunmamaktır. Bu hususta Kâsânî şu açıklamaları yapmıştır:

“Namaz kılmakta olan kimseye, geçmek isteyen kişiyi engellemesi, yani ona mâni olması gerekir. Ta ki bu geçiş, onun huşû'una hâlel getirmesin. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet olunan bir hadîs-i şerîfte Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Hiçbir şeyin geçişi namazı bozmaz; ancak gücünüz yettiğince engel olunuz.” Şayet biri

⁷⁰⁰ İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/635.

⁷⁰¹ İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr* 1/636.

⁷⁰² İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr* 1/636.

geçecek olursa, namaz fâsîd olmaz. İster geçen kişi erkek olsun ister kadın. Ancak uygun olan, bu kişiyi tesbih, işaret veya elbisesinin ucundan tutmak sûretiyle engellemektir. Fakat bu engelleme, yürümek veya şiddetli bir müdahale ile olmamalıdır ki namaz bozulmasın. Bazı kimseler şöyle demiştir: Şayet işaretle durdurulmazsa, ona karşı fiilî müdahalede bulunmak câiz olur. Zira Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen bir hadîste gelmiştir ki: O namaz kılmakta iken İbn Mervân önünden geçmek istemiş, Ebû Saîd ona işaret etmişse de durmamıştır. Nihayet yanına geldiğinde, Ebû Saîd onu göğsünden öyle bir itmiştir ki düşüp oturmuş, ardından babasına gidip şikâyetle bulunmuştur. Babası kendisine “Niçin oğlumu vurdun?” deyince, Ebû Saîd “Ben senin oğlunu değil, bir şeytanı vurdum.” demiştir. Babası, “Oğluma şeytan demekle neyi kastettin?” deyince, “Zira Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: ‘Sizden biri namaz kılmakta iken biri önünden geçmek isterse, onu engellesin. Şayet geçmekte ısrar ederse, onunla mücadele etsin. Zira o, bir şeytandır.’” demiştir. Lâkin bizim için delil, Resûlullah'ın (sav) “Namazda meşgûliyet vardır” buyruğudur. Bundan murad, namazın fiilleridir. Zira mücadele, namaz fiillerinden değildir; dolayısıyla onunla meşgul olmak câiz olmaz. Bazı meşâyih de şöyle demiştir: Engellemek bir ruhsattır; fazîletli olan ise engellememektir. Çünkü engellemek de namaz fiillerinden değildir. İmamü'l-Hüdâ Şeyh Ebû Mansûr'un Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre de fazîletli olan, engellemenin terkidir. Hadîsteki engelleme emri ise, bir ruhsata delâlet eder. Tıpkı siyah yılan ve akrebin öldürülmesi hakkındaki emir gibi. Ancak namaz kılanla geçmek isteyen kişi arasında bir engel, meselâ bir sütun vb. mevcut ise, onun gerisinden geçmekte beis yoktur. Çölde namaz kılacak kimsenin önüne en az bir arşın boyunda bir çubuk dikmesi veya herhangi bir şey koyması müstehabdır. Böylece engellemeye ihtiyaç kalmaz. Zira Nebiyy-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizden biri çölde namaz kıldığında önüne bir sûtire koysun.” Rivayet olunmuştur ki “Bir mızrak, Resûlullah (sav) ile birlikte taşınır ve çölde önüne dikilerek kendisi ona yönelerek namaz kılardı.” Hatta Avn b. Cuhayfe babasından şöyle rivayet etmiştir: “Resûlullah (sav) kırmızı deri bir çadırda bulunduğu esnâda, Bilâl (r.a) mızrağı çıkararak onu dikti ve Resûlullah (sav) dışarı çıkıp ona yönelerek namaz kıldı. İnsanlar ise onun gerisinden geçmekteydiler.” Bu sütünin asgarî miktarı, boyca bir arşın olmakla beraber, enine değil; kalınlığı ise bir parmak kadar olması gerektiği söylenmiştir. Zira Abdullah b. Mes'ûd “Sûtire olarak bir ok yeterlidir.” demiştir. Bu da maksadın, geçişi engellemek olduğunu göstermektedir. Daha küçük nesneler, uzaktan bakanın gözünde görünmez ve böylece geçiş engellenmiş olmaz.”⁷⁰³

⁷⁰³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 1/217.

İbn Abidîn de musallînin önünden geçeni engellemesi hususunda şunları söylemiştir:

“Def etmek ise: tesbîh, aşikâr okumak veya işaretle olur. Kadın el çırpıp, erkek tesbîh eder. Aşikâr okunmayan namazlarda izin verilen miktarda bir iki kelimeyi aşikâr okumak yeterlidir. İşaret ise el, baş veya gözle yapılır. Bundan fazlası yapılmaz. Yani elbisesinden çekilmez, acıtacak şekilde vurulmaz. Sütire olmayıp biri önünden geçerse yahut sütre ile onun arasından geçerse bu şekilde onu def eder. Bunun nedeni geçen kişinin günahkâr olmasıdır. Kavgâ ve çarpışmaya asla izin verilmez. Ayrıca; İmamın sütresi bütün cemaate kâfidir. İmamın sütresi varsa, kible ile sütre arasından bir kimsenin geçmesi mekrûh değildir. Bu hüküm mesbûk için de geçerlidir. Vele ki imam namazını bitirdikten sonra kalan rek’atlarda tek kalsın. Burada namazın başladığı vakte itibar edilir. Çünkü namaz başladığı vakit imamın sütresi ile sütreli idi. Önünden geçen kimse ve yol bulunmazsa sütreyi terk etmek mekruh değildir. Ancak evlâ olan bu halde dahi sütre kullanmaktır. Çünkü sütrenin bir maksadı da ötesindeki şeylere bakmamak ve hayalini sütre ile sınırlandırıp kendini toparlamaktır.”⁷⁰⁴

Hanefî fukahası engelleme konusunda mukatele yapıp yapılmayacağına dair Şâfiî fukahânın görüşüne aykırı olduklarını yazmıştır. Çünkü Hanefî fukahaya göre önünden geçen kişiye müdahale bir ruhsattır; azimet ise ona hiç dokunmamaktır. Ruhsat olan bu hüküm, selamete sınırlı olur. Hatta kimi Hanefî fakihler “işaret etmekten fazlası yapılmaz” demiştir. Bununla da ruhsatın sadece işaret etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Mukatelenin ise aslında hiç izin verilmemiş bir şey olduğunu açıkça söylemişlerdir. “Onunla savaşınsın, çünkü o şeytandır” hadîsindeki emrin ise:

“Abdullah b. Abbâs -radiyallahu anhumâ-'dan rivayet edilen: "Dişi bir merkebe binerek geldim. Ben o zaman ergenlik çağına yaklaşmışım. Rasûlullah (sav) Minâ'da (önünde sütre yerine geçecek) bir duvar olmadan insanlara namaz kıldırıyordu. Saffin birinin önünden (eşekle) geçtim ve indikten sonra otlasın diye onu salıverdim. Kendim de safa girdim. Bunu kimse kötü karşılamadı.”⁷⁰⁵

hadîsiyle mensuh olduğunu belirtmişlerdir. Zeylaî'nin, Serahsî'den naklettiğine göre mukatele emri, namazda amel (hareket) başlangıçta mubah iken verilmiştir. Dolayısıyla Hanefî mezhebine göre mukateleyle izin verilmediğine göre, öldürmek bir cinayet sayılır ve bunun gereği olan diyet veya kısas gerekir.⁷⁰⁶ Hanefî âlimlerin burada söz ettikleri nesih ilişkisi İbn Abbâs'ın hadiste de belirttiği üzere ergenlik çağına yaklaşmış olması, Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde İbn Abbas'ın 13-14 yaşlarında olmasıdır.

⁷⁰⁴ İbn ‘Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/638.

⁷⁰⁵ Buhârî, “Salât”, 12 (No. 471); Müslim, “Salât”, 504.

⁷⁰⁶ İbn ‘Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/638.

Dolayısıyla İbn Abbâs söz konusu hadisi Hz. Peygamber (sav) vefat etmeden kısa süre önce rivâyet ettiğinden bu hadisin Ebû Said'in hadisini neshettiğini savunmuşlardır. Ancak; Ebû Said'in hadisinde kendisi ile genç arasında cereyan eden olay dönemin hükümdarı I. Mervân'a intikal etmiştir. Farklı tariklerle gelen başka rivâyetlerde söz konusu gencin Mervân'ın oğlu olduğu söylene de; genç ile Ebû Said arasında cereyan eden olayın Mervân'a intikal etmiş olduğu kısım ortaktır. Ebû Abdilmelik Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Ümevî (ö. 65/685)'nin yani Mervân'ın vefat tarihi ve 684-685 yıllarında halifelik makamında olduğu göz önünde bulundurulacak olursa iki rivâyet arasında nesih ilişkisinin vaki' olduğu düşünülemez. Ayrıca İmam Şâfiî; İbn Abbas'ın Allah Resûlü'nün arkasında namaz kılan saflardan birinin önünden bir merkep üzerinde geçtiği rivâyeti, insanların tavaf hâlinde iken Resûlullah'ın önünden geçtiği rivâyeti ve İbn Abbas'ın, Mina'da namaz kılan bir kişinin önünden geçmesine rağmen ona karşı çıkmamasını değerlendirmiş, Resûlullah'ın, önüne engel koymuş kimse hakkında "Önünden biri geçerse onunla mücadele etsin" sözünden kastın da, onu engellemesidir." demiştir. Rivâyetler arasındaki nesih ilişkisine dair de açıklama yapmış ve hangisinin neshedildiğinin bilinmediğini belirtmiştir.⁷⁰⁷

Sonuç olarak; Hanefî mezhebine göre namaz kılan kişinin önünden geçmek tenzîhen mekruhtur. Fakat bu mekruhluk geçiş mesafesine ve geçişin kaçınılmaz olup olmamasına göre değişir. Geçiş mesafesi konusunda Hanefî âlimlerin genel kanaati secde mahalli kadar bir mesafedir. Bu mesafenin ötesinden geçmenin ise mekruh olmayacağı yönündedir. Namaz kılan kişi, gücü yettiği ölçüde önünden geçmek isteyen kişiyi engellemeye çalışmalıdır; ancak bu engelleme namazı bozacak ölçüde fiziksel bir müdahale olmamalıdır. Tercih edilen engelleme yöntemi erkeğin tesbih çekmesi, kadının el çırpması, âşık okunmayan namazlarda bir iki kelime âşık okumak, göz, baş ve el ile işaret yapmaktır. Ayrıca sütre kullanmak sünnettir ve musallînin önünden geçişe engel olması için yeterlidir; sütre bulunmadığı durumda geçişin günah olup olmadığı, şartlara göre değişir. Geçişin kaçınılmaz olduğu durumlarda musallî sorumlu sayılırken, başka yerlerden geçiş imkânı varken musallînin önünden geçen kişi sorumlu tutulmuştur. Geçen kişinin namaz kılanla kısmen hizalanması bile geçişin mekruh olmasına yeterlidir. Önünden geçeni def etmek ruhsattır, azimet ise engellemektir. Bu nedenle musallînin, önünden geçmeye çalışanı şiddetle engeller ve bu durum onun herhangi bir zarar görmesine neden olursa zararı tazminle yükümlüdür.

⁷⁰⁷ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 100, 101.

3.4.2. Mâlikîmezhebi

Mâlikîfıkıh kitaplarında musallînin, önünden geçmeye çalışan kişi bahsine geçilmeden önce sütreden bahsedilmiştir. Bu konuda namaz kılan kişinin, önünden birinin geçmesinden korkması halinde sütre edinmesinin önemi vurgulanmıştır. Ancak; kişi, önünden birinin geçmesinden çekinsin veya çekinmesin sütre edinmek müstehab kabul edilmiştir.⁷⁰⁸

Mâlikîfukaha, Abdullah b. Abbas'ın safların arasından geçtiği hadisi⁷⁰⁹ delil kabul ederek cemaatle kılınan namazda imama tabi olanların önünden geçmek veya safların arasından geçmekte bir sakınca olmadığını belirtmişlerdir. Aynı şekilde kadınların safının önünden geçmenin hükmü de aynıdır. Me'mûm kadın veya erkek olabilir. Çünkü imamın sütresi me'mûmun sütresidir.⁷¹⁰

Ayrıca sütre konusu imam ve münferid olarak namaz kılan kişiye has kılınmıştır. Zira Mâlikîmezhebinin genel görüşü imamın sütresinin cemaatin de sütresi veya imamın cemaat için sütre olduğudur. Bu konuda İmam Malik'in görüşü; imamın sütre olduğudur. Bu durumda imam ile ilk saf arasından geçilmesi yasak, ilk saf dışındaki saflar arasından geçmek ise caiz olur. Abdülvehhâb'ın görüşüne göre ise, imamın sütresi cemaat için sütre olduğundan, imam ile ilk saf arasında geçmek de caizdir. Çünkü ilk safa ait sütre, imamın sütresidir; imamın kendisi değildir. Dolayısıyla imam, ilk saf ile kendi sütresi arasında bir engel teşkil eder. Aynı şekilde, diğer safların arasından geçmek de mutlak olarak caiz olur. Bu konuda tercih edilen görüş, İmam Mâlik'in görüşüdür.⁷¹¹

Mâlikîfakih Desûkî hangi durumlarda sütre edinileceğini şöyle açıklamıştır:

“Eğer musallî önünden bir geçişten korkarsa; isterse bu geçiş akıllı olmayan bir hayvan (örneğin bir kedi) tarafından yapılsın, hüküm aynıdır. Şayet şüphe ederse, bu geçişten emin olunması veya zannedilmesi hâlinde değil, sadece şüphe edilmesi durumunda dahi geçerlidir. Eğer böyle bir korku yoksa yani önünden bir geçiş endişesi yoksa sütre koyması gerekmez. Mesela kimsenin geçmeyeceği bir çölde veya yüksek bir yerde namaz kılıyorlarsa ve geçiş daha aşağıdan oluyorsa, bu durumda sütre gerekmez.

⁷⁰⁸ Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî 'alâ Şerhi'l-Kebîr*, nşr. Dâru'l-Fikr, (b.y: y.y, trs), 1/245.

⁷⁰⁹ Buhârî, “Salât”, 16 (No. 471).

⁷¹⁰ Ibn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Asım en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed 'Atâ ve Muhammed Ali Muavvaz, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/273-274.

⁷¹¹ Desûkî, *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Kebîr*, 1/245.

Mâlik, el-Müdevvene’de şöyle demiştir: “Namaz kılan kişi, önünden bir şeyin geçmesinden emin olduğu bir yerde kılsın, aksi hâlde önüne bir sütte koysun.”⁷¹²

Desûkî, hangi şeylerin sütte sayılıp sayılmayacağını da özetle şöyle ifade etmiştir:

“Sütte, temiz, necis olmayan, sabit (hareket etmeyen), tek taş gibi olmayan, kırbaç gibi olmayan, namaz kılanı meşgul etmeyen bir şey olmalıdır. Miktarı ise bir mızrak kalınlığında ve bir zira uzunluğunda olmalı bu ölçülerin altı geçerli sayılmaz. (Sütte olarak) binek hayvanı olmaz. Çünkü bunların artıkları necistir, mesela katırlar gibi. Veya kaçması, sarsılması korkusu vardır. Ya da her iki sebep birden bulunur. Bu durumda temiz ya da sabit ya da her ikisi olmayan şeyler sütte sayılmaz. Ama sütte olacak hayvan temizse ve bağlanmak suretiyle sabit hale getirilmişse sütte olabilir. Tek bir taş olmaz. Başka bir nesne bulunması hâlinde onunla yetinmeyip taşla yetinmek, putperestlere benzemek korkusundan dolayı mekruhtur. Eğer başka bir şey bulamazsa taşı sağına veya soluna koyar. Karşısına koymaz. Genel olarak birden fazla taşla sütte yapmak caizdir. Toprağa çizgi çizmek (sütte sayılmaz). Bu çizgi doğudan batıya ya da kibleden arka tarafa doğru olabilir. Aynı şekilde çukur, su birikintisi, ateş ve benzeri şeyler de sütte sayılmaz. Namaz kılanı meşgul eden şeyler de uygun değildir; mesela uyuyan biri, ilim halkaları ya da konuşulan her türlü halka. Sessiz olanlar ise bu hükme dâhil değildir. Kâfirle, eşcinsel fiil işlediği bilinen biriyle ya da doğrudan yüz yüze gelen biriyle sütte yapmak mekruhtur. Kadınla sütte yapmak da mekruhtur, eğer mahrem değilse. Mahremle sütte konusunda iki görüş vardır: kerahet vardır veya caizdir. Tercih edilen ise İbnü’l-Arabî’nin görüşüdür: Namaz kılan kişi sütte koysun ya da koymasın, sadece kıyam, rükû ve secde için gereken kadar bir alana hakkı vardır.”⁷¹³

İbn Abdilber ise namazın önünden geçiş ve bu hükmün nasıl uygulanacağı hususlarıyla ilgili şunları söylemiştir:

“İmam ve münferid olarak namaz kılanın yakınından geçmek mekruhtur. Bundan daha şiddetlisi ise namaz kılan kişi ile sütresinin arasından geçmektir. İmam ve münferid sütte ile namaz kıldıklarında sütrenin arkasından geçmekte bir sakınca yoktur. Dolayısıyla sütrenin arkasından geçen kişiyi engellemezler. İmam ve münferid olarak namaz kılanlar, önlerinden geçeni engellerken namazlarını bozacak derecede amel-i kesirle iştiğal etmemelidirler. Âlimlerin icma’ıyla amel-i kesir namazı bozar. Aynı şekilde musallînin önünden biri geçmişse, onu geri döndürmek için ona doğru yürümez. Bu şekilde yaptığı takdirde geçişi tekrarlamış olacaktır. Secdede iken önünden geçeni engellemez. Musallînin namaz kıldığı yerin uzağından biri geçerse, onu işaretle

⁷¹²Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-kebir*, 1/245.

⁷¹³Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-kebir*, 1/246.

engellemeye çalışır. Engellemek için ona doğru yürümez. Böyle yaptığı takdirde önünden geçenin işlediği fiilden daha şiddetli bir şey yapmış olacaktır. Ancak; bu, namazı bozmaz. Namazın önünden geçeni engellemek, cumhûr-u ulemaya göre vacip değildir. Musallî için sünnetle belirlenmiş mübah bir hükümdür. Mekrûh hükmüne taalluk eden bütün deliller ise geçen kişi içindir. Bu konu ile ilgili aktarılan, namaz kılan kişinin önünden geçmenin ne kadar günah olduğu gibi diğer rivâyetler, bu fiilin mekrûh olduğunu belirtmekten öte bir şey değildir. İşlenen fiilin günâhının büyüklüğünü ifade etmek için aktarılmıştır.”⁷¹⁴

Desûkî Mâlikîfukahânın ortaya attığı musallî ile önünden geçmeye çalışan kişi arasında oluşabilecek senaryoları şöyle açıklamıştır:

“Eğer bir kişi Mescid-i Haram’da namaz kılan birinin önünden geçerse, bu durumda o kişi bir sûtire koymuş olsa bile önünden geçmek haram değildir. Aynı şekilde, saflar arasındaki boşlukları doldurmak isteyen biri namaz kılan kişinin de önünden geçebilir. Aynı hüküm, kanama gibi zaruri bir sebeple önünden geçmek zorunda kalan kişi hakkında da geçerlidir. Bu durumda, ister Mescid-i Haram’da olsun ister başka bir mescitte, önünden geçilen kimse önüne bir sûtire koymuş olsa dahi, bu kişiler için önünden geçmenin günahı yoktur. “Kasıtlı olarak insanların geçeceği yerde namaz kılan kişi günaha girer” hükmü bazılarına göre problemli görülmüştür. Çünkü önünden geçmek namaz kılan kişinin fiili değildir ve o kişi herhangi bir farzı da terk etmemiştir. Öyleyse başkasının fiiliyle nasıl günaha girer? Buna şöyle cevap verilmiştir: Her ne kadar geçmek başka birinin fiili olsa da, namaz kılan kişinin görevi günaha giden yolu kapatmaktır (yani önüne bir sûtire koymaktır). Bunu yapmadığı için günaha girmiş olur. “İkisi de günahkâr olabilir” hükmü, şu durumda geçerlidir: Namaz kılan kişi önüne bir sûtire koymazsa ve geçen kişinin başka bir alternatif yolu varsa (yani başka bir yerden geçme imkânı bulunuyorsa), her ikisi de günaha girer. İkisi de günahkâr olmayabilir hükmü ise şu durumda olur: Namaz kılan kişi önüne bir sûtire koyar ve geçen kişinin başka bir yerden geçme imkânı olmazsa, her ikisi de günah işlemiş sayılmaz. “Sadece biri günahkâr olabilir” şu iki durumda olur: Eğer namaz kılan kişi önüne sûtire koymaksızın insanların geçeceği bir yere geçerse ve geçen kişinin geçebileceği başka bir yer yoksa bu durumda sadece namaz kılan günaha girer. Eğer namaz kılan kişi önüne bir sûtire koymuşsa ve geçen kişinin geçebileceği başka bir yol varsa, bu durumda sadece geçen kişi günahkâr olur.”⁷¹⁵

Mâlikîfakihler musallî ile önünden geçmeye çalışan arasında zarara neden olabilecek hususları şöyle açıklamıştır:

⁷¹⁴Ibn Abdilber, *el-İstizkâr*, 2/273-275.

⁷¹⁵Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-kebir*, 1/247.

“Namaz kılanın, önünden geçen kişiyi hafifçe itmesi caizdir. Ancak bu itme çok olursa namazı bozar. Eğer bu itmeyi yaparken bir şey zarar görürse, mesela elbisesi yırtılır ya da malı düşerse, muteber görüşe göre tazmin gerekir. Eğer bu itme meşru ise ve buna rağmen zarar meydana gelirse, mesela birini itip düşürerek ölümüne sebep olursa, muteber görüşe göre diyeti failin akilesi (erkek akrabaları) öder. Çünkü bu, genel anlamda izinli bir eylemdir ve bu durumda hata sayılır. Bazılarına göre bu öldürme hederdir. Bazılarına göre diyet failin malından ödenir.”⁷¹⁶

Sonuç olarak, Mâlikîmezhebine göre, musallînin, önünden geçişten korkması hâlinde sütredinmesi müstehaptır. Sütredinmek, imam ve münferid namaz kılan için geçerli olup, cemaatin sütresi imamdır. İmam sütredin olduğu için ilk safın arasından geçmek caiz değildir. Diğer saflar arasından geçmekte sakınca yoktur. Bazı Mâlikîfakihlere göre, imam ile ilk saf arasından geçmek de caizdir. Sütredin; sabit, temiz, dikkati dağıtmayan, bir zira yüksekliğinde ve mızrak kalınlığında olmalı; taş, hayvan, uyuyan kimse gibi dikkat dağıtan ya da necis şeyler sütredin kabul edilmez. İmam ve münferidin sütresinin önünden veya secde mahallinden geçmek mekruhtur. Namaz kılan kişi, önünden geçeni engellemeye çalışabilir; fakat bu engelleme amel-i kesirle olmamalı, secde hâlindeyken yapılmamalı, gerektiğinde sadece işaretle yapılmalıdır. Önünden geçen kişiyi itmek caizdir; ancak bu itme izin verilmeyen ölçüde ise ve zarara yol açarsa tazmin etmek gerekir. Ölüm gibi sonuçlarda diyet, akileye veya failin malına bağlı olarak değişir.

3.4.3. Şâfiîmezhebi

Gazzâlî, musallînin önünden geçen kişiyi engellemesi konusuyla ilgili hadisi namazda ameli kesirin miktarı konusunda değerlendirmiş ve hadisten çıkarılan hükümleri şöyle açıklamıştır:

“Bu hadis, az miktarda fiil (hareket) ile müdahalenin caiz olduğunu göstermektedir. Ancak bu müdahale farz değildir; önünden geçmek de haram değildir, fakat mekruhtur. Hadisteki şiddetli ifadeler, sadece bu mekruhluk halini vurgulamak içindir. Namaz kılan kimse, birinin önünden geçmesini engellemek için kendisine bir sütredin alanı belirlemelidir. Bunun için önüne bir duvar, sütun almalı; ya da seccade sermeli; yahut, saflar arası mesafe kadar uzaklığa bir çubuk (sütredin) dikebilir. Bu gibi bir alamet (işaret), geçişi engelleyici olur. Eğer namaz kılan kimse, bu işareti (sütreyi) koymada eksiklik yaparsa ve bir kimse önünden geçmek isterse, namaz kılan onu engelleyebilir mi? Bu

⁷¹⁶ Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-kebîr*, 1/246.

durumda iki görüş vardır: Biri, musallinin suture koymadaki kusuruna dayanır, bu durumda geçene müdahale edemez denir. Diğeri ise, hadisin genel ifadesine bakarak engel olabilir, denir. Ancak, eğer geçmek isteyen kimse için başka bir yol yoksa o zaman namaz kılan kimse onu o anlık engellemez. “Az fiilin sınırı nedir?” diye sorulursa, cevap olarak deriz ki: En fazla kabul edilen şey, bu fiil gören kişiye namazdan çıkmış gibi gelmeyecek kadar az olmalıdır. Bu ise net bir ölçü vermez. Nitekim Kâdı Ebû Ya‘lâ el-Kaffâl, namazda aritmetik hesap için parmak oynatmak, tespih çevirmek, kaşıntıya karşı hareket gibi konularda tereddüt etmiştir. Fiillerin türleri çoktur; bu noktada mükellef kişi kendi içtihiyâyla hareket etmelidir.”⁷¹⁷

Nevevî ise Gazzâlî’ye ihtilaf etmiş ve namaz kılan kişi ile suture arasından geçilmesinin hükmünü şöyle açıklamıştır:

“Bir kişi sutureye doğru namaz kılırsa, başkasının onunla suture arasından geçmesi haram olur; ancak suture arkasından geçmek haram değildir. Gazzâlî, bunun mekruh ama haram olmadığını söylese de doğru ve sahih olan görüş, bunun haram olduğudur. Bu görüşe, muhakkik âlimler kesin olarak katılmış ve şu hadisi delil getirmişlerdir: Ebû’l-Cüheym el-Ensârî (radıyallâhu anh) şöyle demiştir: Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) buyurdu: “Namaz kılanın önünden geçen kimse, başına gelecek günahı bilseydi, kırk (saat mi, gün mü, yıl mı) beklemesi onun için geçmesinden daha hayırlı olurdu.” (Buhârî ve Müslim rivayet etti.) Hafız Abdulkâdir er-Ruhâvî’nin el-Arbâin adlı eserinde geçen bir rivayette ise: “Namaz kılanın önünden geçen kişi, üzerine olacak günahı bilseydi...” şeklindedir. Ebû Saîd el-Hudrî (radıyallâhu anh) şöyle demiştir: Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “Sizden biri, insanlardan korunmak için bir şeye doğru namaz kıldığında, biri önünden geçmek isterse onu engellesin. Eğer geçmekte ısrar ederse onunla mücadele etsin; çünkü o ancak bir şeytandır.” (Buhârî ve Müslim) Bizim âlimlerimiz şöyle demiştir: Ebû Saîd’in bu hadisi gereğince, namaz kılanın önünden geçmek isteyen kişiyi engellemesi müstehaptır. İbn Ömer (ra) şöyle rivayet eder: Resûlullah (sav) buyurdu: “Sizden biri namaz kılarken kimsenin önünden geçmesine izin vermesin. Eğer geçmeye kalkışırsa onunla mücadele etsin. Çünkü onunla birlikte bir ‘karîn’ (şeytan) vardır.” (Müslim) Namaz kılan kişi, geçmeye çalışanı saldırgana karşı koyar gibi engeller; önce en hafif yöntemle, sonra gerekirse daha kuvvetli şekilde ve ihtiyaca göre arttırarak. Hatta bu durum geçene zarar verir ve ölümüne sebep olursa, tıpkı bir saldırganda olduğu gibi sorumluluk doğmaz.”⁷¹⁸

⁷¹⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Vasît fi’l-Mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim-Muhammed Muhammed Tamir, (Mısır: Dâru’l-Kahire, 1417/1996), 2/181-184.

⁷¹⁸ Nevevî, Ebû Zekerriyya Muhyiddîn b. Şerîf en-Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzebe*, nşr. Kahire: İdareü’t-Tibâ’ati’l-Müniriyyeti, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1344/1347-1925/1928), 3/249.

Kanaatimizce Gazzâlî'nin görüşü daha isabetli görülmektedir. Zira Nevevî, konuyu namaz kılarken sûtreye yönelmeyi daha merkezî bir konuma alarak yorumlamıştır. İmam Şâfiî Peygamber (sav)'in bu konuda şiddetli davranmasının sahâbîlerin bu konuda namazlarının önünden geçeni engellememelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bağlamda Şâfiî, Resûlullah (sav)'in zaman zaman önüne bir engel koymadan da namaz kıldığını belirtmiştir. Hangi rivâyetin nesh olduğunun bilinmediğini de söylemiştir. Ayrıca Şâfiî'ye göre önüne bir engel koyan kimsenin önünden geçmek mekruh olup, Resûlullah'ın, önüne engel koymuş kimse hakkında “Önünden biri geçerse onunla mücadele etsin” sözünden kasıt, önünden geçeni engellemesidir.”⁷¹⁹ Ebû Cüheym el-Ensârî rivâyeti ise namazın önünden geçilmesinin mekrûh olduğunun mübalağalı bir şekilde ifadesidir. Rivâyetlerdeki mukâtele emri ise mendubluk ifade eder. Vücûb veya haramlık ifade etmez.⁷²⁰ Netice itibariyle namazı edâ etmekte olan biri, önünden geçmeye çalışan kişiyi durdurmak amacıyla şiddetli bir şekilde mücadeleye girmemelidir. Zira Hz. Peygamber (sav) Ümmü Gülsüm'ün kızı Ümâme'yi namazda taşıyıp secdeye yere bırakmış, Hz. Âişe kendisi ile kible arasında olduğu halde namaz kılmıştır.

Rafî'î, yere çizgi çekmenin sûtreye sayılmayacağını belirtmiştir. Ona göre sûtreye yüksekliği olan bir nesne olmalıdır. Cumhur her ne kadar çizgi çekmenin sûtreye sayılacağını belirtmiş olsa da, onlar çizgi çekmeyi sadece herhangi bir cisim bulunmadığı durumda müstehap görmüşlerdir. Musallînin bu durumda önünden geçeni engellememesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü sûtrenin şer'î maksadı, musallînin huşu'unu bozmamak namaz dışındaki bir şeyin kendisini oyalamamasıdır. Böylece sûtreye belirgin bir nesne olduğunda namaz dışındaki bir kimse musallînin dikkatini dağıtmamak için temkinli davranacaktır. Oysa çizginin geçecek kişi tarafından görülmesi zordur.⁷²¹

Rafî'î, Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserine yazdığı şerhte çizgi çekmek ve seccade sermek arasındaki bağlantıyı şöyle açıklamıştır:

“Bu hususta iki yönlü açıklama yapılabilir: Birincisi, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Ebû Hureyre (ra) rivayetinin sonunda şöyle buyurmuştur: “Sonra önünden geçen şey ona zarar vermez.” Yani bu hüküm, daha önce zikredilen alâmetlerin –ki bunlardan biri de yere çizgi çekmektir– arkasından geçiş için geçerlidir. İkincisi, namaz

⁷¹⁹ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, 100, 101.

⁷²⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 4/292.

⁷²¹ Rafî'î, Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim Ebu'l-Kasım er-Rafî'î el-Kazvîni, *el-'Azîz Şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Avaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1417/1997), 2/57.

kılan kimsenin önüne sütte veya benzeri bir engel koymasının amacı, onun namaz sınırının belli olmasıdır. Böylece kişi kendi namaz alanında hareketlerini rahatça gerçekleştirebilir; başkaları da bu alana girip onu sıkıştırmaz ve ibadetine engel olmaz. İkinci meseleye (yani yere çizgi çekmenin yeterli olmayacağına dair görüşe) gelince, eğer müellifler (İmamü'l-Haremeyn ve diğerleri) sütte olabilecek bir şey bulmanın imkânsızlığını kastetmiş olsalardı, yere çizgi çekmeyi, seccade sermekle aynı seviyede görürlerdi. Nitekim din âlimleri, sütte olacak somut bir cisim bulunamadığında yere çizgi çekmeyi müstehap görmüş ve bunu, seccade sermekle eşdeğer tutmuşlardır. Bunu “et-Tehzîb” sahibi ve başkaları açıkça ifade etmişlerdir. Ancak bu iki müellif, seccade sermeyi doğrudan bir çubuğun dikilmesiyle eşdeğer saymışlardır. Bunun delili ise, eserin iki farklı yerinde geçen açık ifadelerden anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, ne burada ne de “el-Vasît” adlı eserde, böyle bir tevil (çizgi çekmenin seccade sermeyle eşit olduğu yönünde) anlamına gelebilecek herhangi bir ifade yer almamaktadır. Aksine, açıkça çizginin hiçbir şekilde geçerli olmadığı belirtilmiştir. Yine, şu ifade: “Eğer namaz kılan kişi önüne bir çubuk dikmemişse, ya da bir duvar veya bir işaret yönelmemişse...” –buradaki “işaret”ten maksat, seccade sermektir. Bu ifadelerin bağlamından anlaşılabileceği üzere, “ya da bir işaret” ifadesi, seçenek sunma (tahyîr) anlamında değil, sıralama ve tertip anlamında kullanılmıştır. Aynı durum “ya da dikkat çeken bir seccade” ifadesi için de geçerlidir. “Geçen kimse başka bir geçit bulamazsa, hiçbir hâlükârda itilmez.” ifadesine gelince, bunu da İmamü'l-Haremeyn nakletmiştir. Ona göre, eğer geçiş için başka bir yol varsa, o hâlde önünden geçmek yasaktır ve geçeni engellemek (def) meşrudur. Ancak başka bir yol bulunmaz ve kalabalık da söz konusu olursa, bu durumda geçişte bir sakınca yoktur ve engellemek meşru sayılmaz. Ancak bu görüş problemli görülmüştür. Zira Buhârî, Sahîh’inde Ebû Sâlih es-Semmân’dan şu olayı rivayet etmiştir: “Ebû Saîd el-Hudrî’yi (ra) bir Cuma günü sütteye yönelerek namaz kılarken gördüm. Genç bir adam önünden geçmek istedi. Ebû Saîd (ra), onun göğsüne doğru itti. Genç, etrafa baktı ama başka geçit bulamadı. Sonra tekrar geçmek istedi, bu kez Ebû Saîd onu daha da şiddetli itti. Kendisine bu davranışı sorulunca, biraz önce zikrettiğimiz hadisi nakletti.” Birçok klasik kaynakta, bu engellenenin yalnızca başka bir yol bulunduğu durumda geçerli olduğuna dair herhangi bir kayıt yer almaz. Velhâsıl, geçişin mutlak anlamda yasak olduğu ve önünden geçen kişinin engellenebileceği kanaati, hadislerin zahirine ve selef uygulamasına daha yakındır. Allah en doğrusunu bilir.”⁷²²

Kanaatimiz, seccade sermenin çizgi çekmeden daha belirgin olduğu yönündedir. Çünkü birinci görüş; İmamü'l-Haremeyn gibi bazı Şâfiî âlimlerin, sadece çizgi

⁷²² Rafi’î, *el-‘Azîz Şerhu’l-Vecîz*, 2/58.

çekmenin yeterli olmadığını, mutlaka belirgin bir nesne (sütire) gerektiğini savunmaktadır. Seccade de sadece namaz için serilen bir nesnedir ve çizgiden çok daha belirgindir. İkinci görüş ise; birçok âlim çizgi çekmenin de geçerli olduğunu, hatta önünden geçeni engelleme hakkı verdiğini belirtmişlerdir. Bu görüşe göre de seccade sermek çizgi çekmekten daha belirgin olduğu için seccade üzerinde namaz kılan önünden geçeni engelleme hususunda daha yetkindir. Ayrıca seccadenin uzunluğunun musallînin secde mahalline kadar olması da sütire olması için muteber görünmektedir. Netice olarak günümüzde seccadenin daha yaygın bir şekilde kullanılması, insanların çöl, ova ve vahalardan çok şehirlerde yaşaması gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda seccadenin sütire için yeterli olacağıdır. Seccade bulunmayan cami ve mescit gibi yerlerde ise secde mahalli sınır kabul edilir.

Rafî'î sütrenin mesafesi ve namazın önünden geçmeye çalışan kişinin engellenmesi hususlarında ise şu açıklamaları yapmıştır:

“Bir kimsenin namazı sütreye doğru kılması ve kendisi ile sütresinin arasında üç zira’dan fazla mesafe bırakmaması müstehabtır. Böyle yaptığı takdirde kendisi ile sütresinin arasından geçilmesi mekruh olur. Şâfiî Ulemanın çoğuna göre buradaki mekruh hükmü tenzihîdir. Ferrâ el-Begâvî’nin et-Tehzîb adlı kitabında da geçen sahih görüşe göre, sütreye doğru namaz kılmayan önünden geçeni engellemez. Çünkü sütresiz namaz kılan kusurludur ve ihmalkâr davranmıştır. Bu konuyla ilgili aktarılan sahih rivâyetlerde “sütreye doğru namaz kılsa” şartı vardır. Mutlak rivâyetler ise mukayyed rivâyetlere hamledilir. Eğer sütreye uzak durursa, sütreye doğru namaz kılmamış gibi muamele görür. Önünden geçeni engelleyemez. İlk safta boşluk varsa, ikinci safta bulunanların önünden geçip o boşluğu doldurmakta da sakınca yoktur. Çünkü ikinci saftakiler o boşluğu doldurmadıkları için kusurludur. Nevevî’ye göre geçilecek başka bir yol bulunmadığı zaman musallînin namazı bitene kadar beklenir. Ancak; Şâfiî Mezhebinde kabul edilen görüşe göre, musallînin önünden geçmek dışında bir yol bulunmazsa, onun önünden geçmek caizdir. Musallî bu durumda da önünden geçeni engellemez. Ebû Said tarikiyle gelen hadisin zahirine muhalif olan bu görüş, çoğu kitapta yer almaktadır. Dolayısıyla namazın önünden geçeni engellemek, fakihler tarafından alternatif bir geçiş yolu bulunmasına hamledilmiştir.”⁷²³

Sonuç olarak, Nevevî’ye göre sütire ile musallî arasından geçilmesi haram iken İmam Şâfiî ve Gazzâlî’ye göre mekrûhtur. Mezhebin âlimlerinin çoğuna göre mekrûh hükmü tenzihîdir. Sütreye yönelmeden kılınan namazda musallînin önünden geçeni engelleme hakkı yoktur. Geçiş için başka yol bulunmadığında, musallînin önünden

⁷²³ Rafî'î, *el-‘Azîz Şerhu’l-Vecîz*, 58.

geçmek câizdir ve musallînin engellemesi meşru değildir. Hadislerde geçen 'mücadele' ifadesi vücûb değil, mendûb oluşa delalet eder. Dolayısıyla bu engelleme şiddet içermemelidir. Sütrenin amacı, musallînin huşû'unu korumak ve dış etkenlerin dikkat dağıtmasını önlemektir. Cuma gibi cemaatle kılınan namazlarda, boşluğu doldurmak için ön safa geçmek meşrudur ve geçmeye çalışan kişi engellenmemelidir. Günümüzde seccade, belirginliği ve yaygın kullanımı dolayısıyla sütte olarak yeterli kabul edilmelidir. Çünkü Gazzâlî ve Nevevî seccade sermeyi, bir ağaç dalı veya sopa dikmekle eşdeğer saymışlardır. Çöl gibi yerlerde ise yüksekliği ve hacmi bulunan herhangi bir nesne bulunmadığı zaman çizgi çekmekle yetinilebilir.

3.4.4. Hanbelî mezhebi

İbn Kudâme'ye göre; Hz. Peygamber sav metaî alanında namaz kıldığı esnada önünden insanların geçtiğine dair rivâyetler, Mekke'de namaz kılan birinin önünden geçilmesinde sakınca olmadığını göstermektedir. Zira Mekke ve harem bölgesi diğer şehirlerden istisnadır. Kalabalığın ve izdihamın yaşandığı bir ibadet mekânıdır. Musallînin, önünden geçeni engelleme hükmü orada da geçerli olsaydı, insanlara meşakkatli gelirdi. Neticede bu mukaddes yerlerde sütte ve musallînin önünden geçeni engellemesi hükümleri geçersiz kılınmıştır.⁷²⁴

İbn Kudâme sütreye yönelerek namaz kılma ve önünden geçmeye çalışmanı engelleme hususunda şu açıklamaları yapmıştır:

“Namaz kılan biri sütte edinmemişse, hiç kimse onun önünden geçme hakkına sahip değildir. Eğer sütte ile namaz kılınmışsa geçen kişi günahkâr olur. Bunun delili Ebû Cüheyym hadîsidir. Diğer rivâyetlerde ise Hz. Peygamber, geçen kişinin eylemini şeytana benzetmiş, onunla mücadele edilmesini söylemiştir. Salim Ebi'n-Nadr, İbn-i Ömer, İbn Mes'ud ve âlimlerin çoğunluğuna göre, namazın önünden geçmek isteyen biri bundan men edilir. Ehl-i Re'y, Şâfîî, Ebi Sevr ve diğer ulemalar da dâhil olmak üzere bu konuda ihtilaf eden olmamıştır. Bu konuda Ebû Said el-Hudrî'nin hadîsini delil olarak kabul etmişlerdir. Bu hadîsin delalet ettiği manâ: namazın önünden geçmek isteyen ilk seferde itmektir. Ancak; geçmek isteyen, ikinci kez inatlaşır ve geçmeye davranırsa, musallî namazını ifsad etmemek şartıyla, onu sert bir şekilde engelleyebilir. Buradaki hükmün nedeni ise musallînin sevabının eksilmesidir. Ayrıca ikinci engellenmenin birinci engellemeden daha etkili olması anlamı da ihtimâl dâhilindedir.

⁷²⁴İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Tahâ Zeynî vd. (Mısır: Mektebet-u Kahire, 1388-1389/1968-1969), 2/179-180.

Ümmü Seleme'den rivâyet edilen⁷²⁵ hadiste ise Hz. Peygamber (sav) önünden geçeni engellemek için bir çaba sarfetmemiştir.”⁷²⁶

İbn Kudâme engellemenin hükmü ve geçmeye çalışan kişinin günahı hakkında şunları söylemiştir:

“Büyük, küçük; insan veya hayvan olsun, namazın önünden geçeni engellemek müstehaptır. Zira Hz. Peygamber (sav), Ömer ve Zeyneb bt. Ebi Seleme küçükken, bir başka rivâyette ise bir hayvanın önünden geçmesini engellemiştir. Ayrıca namaz kılanın önünden bir kişi geçmişse onu geri gelmesi için çevirmek uygun görölmemiştir. Musallî, önünden geçmek isteyen kişiyi engelleme imkânına sahip olur da onu engellemezse sevabı eksilir. Geçmek isteyeniyi engelleme imkânına sahip olmazsa sevabı tamdır. Bununla birlikte her iki durumda da musallî geçen kişinin günâhını yüklenmez.”⁷²⁷

Hanbelî fakih Buhûtî ise şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Namaz kılan kimsenin, önünden geçmek isteyen kişiyi geri çevirmesi sünnettir. Zira Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizden biri namaz kılarken, sakın kimseyi önünden geçmeye bırakmasın. Şayet o geçmekte ısrar ederse, onunla mücadele etsin. Zira onunla birlikte şeytan vardır.” Bu hadîsi Müslim, İbn Ömer (ra) yoluyla rivâyet etmiştir. Bu hüküm, geçenin insan olmasıyla diğ er mahlûkat olması arasında fark gözetilmeksizin; namazın farz veya nâfile olması durumlarında; namaz kılanın önünde bir setre bulunup da onun önünden geçilmesi yahut hiç setre bulunmaksızın namaz kılana yakın bir mesafeden geçilmesi durumlarının hepsinde geçerlidir. Ancak bu, namaz kılanın geçeni engellemeye güç yetirmesi hâlinededir. Eğer buna gücü yetmezse veya geçenin geçmeye zaruret hâlinde ihtiyacı varsa ya da bu hadise Mekke-i Mük erreme'de vuku bulmuşsa, hüküm değışir. Süt re bulunan bir durumda, namaz kılanla süt re arasından geçmek -süt re uzak da olsa- haramdır. Şayet süt re bulunmazsa, namaz kılanla arada üç arşın (yaklaşık bir buçuk metre) yahut daha az bir mesafe bulunuyorsa, bu durumda önünden geçmek yine haram olur. Eğer geçen kişi dönmeye yanaşmazsa, namaz kılan onu eliyle iter. Şayet geçmekte ısrar ederse, onunla mücadele etme hakkı vardır, hatta bu geçiş yürüyerek olsa dahi. Ancak namazın bozulacağına dair bir korku mevcutsa, tekrar tekrar müdahalede bulunulmaz. Bu müdahale esnasında bir zarar meydana gelirse, bu tazmin edilir. Namaz kılan kişinin, sel, vahş i hayvan veya yıkılmak üzere olan bir duvar gibi bir zarara uğrama ihtimali varsa, bu gibi durumlarda

⁷²⁵İbn Mâce, “Salât”, 5 (No. 948).

⁷²⁶İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/180-181.

⁷²⁷İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/180-181.

da kendini müdafaa etmek için hareket etmesi câiz olur. Hatta bu hareketler çok olsa dahi, namazın bozulmayacağı yönünde meşhur görüş budur.”⁷²⁸

Hanbelî Mezhebine göre, cemaatle namaz kılınması durumunda, imamın sütresi cemaatin sütresi sayıldığı için safların arasından geçmekte bir sakınca yoktur. Bu hükümler imam ve münferid için geçerlidir. Konuyla ilgili âlimlerin çoğunluğu ittifak etmiştir. Musallînin önünde durmak veya uyumak, geçmek anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla konu ile ilgili hadislerin bağlamı dışında tutulmuştur. Hz. Peygamber (sav)’in namazda iken Hz. Aîşe’nin onun önünde uzanması, uyuması; bineğine doğru namaz kılması; İbn-i Ömer’in, Nafi’in sırtını sütte edinerek namaz kılması ve namaz kılan kişinin önünde beklemesi ile ilgili rivâyetler bunun delilidir.⁷²⁹

Sonuç olarak, Hanbelî mezhebine göre Mekke ve Harem bölgesi, izdiham ve yoğun olarak ibadet edilen bir mekân olması sebebiyle musallînin önünden geçmenin engellenmesi hükmünden istisna tutulmuştur. Namaz kılan kişinin önünden geçmeye teşebbüs eden kişi öncelikle uyarılır, ikinci kez geçmekte ısrar ederse daha sert bir şekilde engellenebilir. Musallînin, önünden geçeni engelleme gücü varsa ve bunu yapmazsa sevabı eksilir; gücü yetmezse sevabı eksilmez. Musallî, önünden geçeni engellemeye gücü yetiyorsa, onu eliyle itmesi sünnettir; geçmekte ısrar ederse mücadele etme hakkı vardır. Namazın bozulmasına yol açacak bir tehlike varsa, musallî müdahaleye devam etmez; bu durumda önünden geçmeye mani olmamak mazur görülür. Sütte varsa, onunla musallî arasından geçmek haramdır; sütte yoksa ve üç arşınlık mesafe içinde geçilirse yine haramdır. Cemaatle kılınan namazlarda, imamın sütte edinmesi cemaate de yeterli olur; safların arasından geçmekte bir sakınca bulunmaz. Musallînin önünde beklemek veya uyumak, önünden geçmek hükmünde değildir ve bu gibi durumlar ilgili hadislerin kapsamı dışındadır. Hz. Peygamber’in (sav) önünde Hz. Âîşe’nin uzanması, bineğine doğru namaz kılması gibi örnekler, önünden geçmenin bağlamına girmeyen durumlardır.

⁷²⁸ Buhûfî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûfî, *er-Ravzü’l-mürbi’ Şerh’u Zâdü’l-müstakni’*, thk. Mektebetü’l ‘İlmiyye li Müesseseti’r Risâle, (Riyad: Dâru’l Müeyyid, 1417/1996), 99.

⁷²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/183-184.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmamızda namaz kılan kişinin önünden geçilmesine dair rivâyetler Kütüb-i Tis'a özelinde sened ve metin açısından incelenmiştir.

İlk başlığımız olan Namaz Kılan Kişinin, Önünden Geçenle Mücadele Etmesi konusuna dair rivâyetlerin yirmi sekiz tarikle geldiği tespit edilmiştir. Bu rivâyetlerin sened tenkidine tabi tutulması sonucu, dokuz tarikinın zayıf geriye kalan on dokuz tarikinın sahîh olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat zayıf kabul edilen rivâyetlerin metinleri sahîh kabul edilen diğer hadislerle aynı anlama geldiğinden rivâyetler arasında i'tibar hükümleri uygulanmıştır.

İkinci başlığımız olan Namaz Kılan Kişinin Önünden Geçmenin Günahı konusuyla ilgili rivâyetlerin on yedi tarikle geldiği tespit edilmiş, sened tenkidi sonucunda, dört tarikin zayıf on üç tarikin sahîh olduğu kanaatine varılmıştır. Zayıf kabul edilen bu rivâyetlerin metinleri de sahîh olanların metinlerine mutabık kaldığı için zayıf rivâyetler şahid ve mütabi nitelikli rivâyetler olarak kabul edilmiştir.

Rivâyetlerin metinleri incelendiğinde mâna ile rivâyetin bir neticesi olarak lafız farklılıkları gözlemlenmiştir. Bu lafız farklılıkları iki kısımda değerlendirilmiştir. Birinci kısım rivâyetlerde: Namaz kılan kişinin, önünden geçeni engellemesi ve geçen kişinin günahkâr olması hususlarında, musallînin; sûtreye yönelmesinden bahsedilmemiştir. İkinci kısım rivâyetlerde ise sûtreye yönelerek namaz kıldığı belirtilmiştir. Konu ile ilgili, cumhûr-u ulemanın görüşlerine dayanılarak, rivâyetler ihtilafu'l hadîs bağlamında değerlendirilerek, sûtreye ile ilgili çok fazla rivâyete dayanılarak sûtreye ile sınırlandırılmış rivâyetler tercih edilmiştir.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir:

Musallî sûtreye doğru namaz kıldığında; sûtrenin ötesinden geçmekte bir sakınca yoktur. Sûtreye edinmeden namaz kılan kişi için bu sınır secde mahallidir. Secde mahallînin ötesinden geçmekte bir sakınca yoktur. Musallî ile sûtresi arasından veya secde mahallinden geçmek ise mekrûhtur. Geçen kişi namaz kılanın huşu' ve dikkatini dağıttığı için namazının sevabından eksiltmekte ve günahkâr olmaktadır. Uzunluğu musallînin secde mahalline kadar olan bir seccadenin sınırı sûtreye olarak kabul edilebilir.

Namaz kılan kişinin, secde mahallinden veya sûtresi ile kendisi arasından geçmeye çalışan kişiyi, kıraatte sesini yükselterek, tesbih çekerek, imâ ve işaretle ve

gerektiğinde eliyle göğsüne dokunarak engelleyebilir. Geçmeye çalışan kişi diretirse musallî amel-i kesire girmeyecek şekilde engelleme hususunda kendisiyle mücadele edebilir. Engelleme hükmü mendûptur. Ancak; Kâbe gibi izdiham ve kalabalık olan yerler, çocukların namazın önünden geçmesi ve geçmeye çalışan kişinin zaruretime göre istisnalar bulunmaktadır. Ayrıca cemaatle namaz kılınması durumunda imamın arkasında saf tutanlar için de istisna söz konusudur. Zira cemaatten birinin abdestinin bozulması, boş olan safları doldurmak gibi hususlar bu istisnaya dayanak teşkil etmektedir. Bu hususta âlimlerin ittifakı vardır.

Sahâbeler; namaz kıldıklarında önlerinden geçen varlıklara engel olmadıkları, ihmâlkar davrandıkları için Hz. Peygamber (sav) bu konuda şiddetli davranmış ve bu durum rivâyetlerdeki anlam muhtevasına yansımıştır. Binaenaleyh, namaz kılanın önünden geçmekte ısrar eden ve inatla davranan kişi için, onunla savaşılmaması gerçek anlamda savaşmak değil mecâzî olarak engellemenin önemini vurgulamak için kullanılmıştır. Hakkında şeytân ibaresinin kullanılması ise ibâdetin huşu'unu bozduğu ve bu konuda inatçı davrandığı için şeytan gibi bir davranış sergilemiş olduğundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ibare şu anlamdadır: şeytân gibi bir davranışta ısrar eden kişiyle mücadele edilmesi gerekir.

Neticede, Hz. Peygamber (sav)'in sahîh sünnetine ve ulemanın genel kanaatine dayanılarak sûtire edinmeden namaz kılan kişinin secde mahallinden; sûtire edinerek namaz kılan kişi ile sûtresi arasından geçmek, en azı ibâdetin huşu'unun bozulması gerekçesiyle günâh kabul edilmiş, bu eylemi gerçekleştiren kişi ile mücâdele edilmesi tavsiye edilmiş ve yaptığı işin kötü bir iş olduğu vurgulanmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'anî. *el-Musannef*. thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrût: Tevzî'u'l-Mektebi'l İslâmî, 2. Baskı, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Adil Mürşid vd. 5 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risale, 1. Baskı, 1421 /2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl Rivâyet-u Abdillâh*. thk. Vasyullah b. Muhammed Abbas. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2. Baskı 1422/2001.
- Ali b. el-Medînî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*. thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî. 1 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, 1400/1980.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. 1. Baskı. İstanbul: TİMAŞ A.Ş., 1987.
- Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-'Aynî. *'Umdetü'l-Kârî Şerh-u Sahihî'l-Buhârî*. thk. Muhammed Münîr Abduh Ağa vd. 25 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türasi'l-'Arabî ve Dâru'l-Fikr, b.y., t.y.
- 'Azimâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-hak b. Emîr Alî ed-Diyânûvî el-Âzimâbâdî. *'Avnû'l-ma'bûd Şerh-u Sünen-i Ebi Davûd*. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1410/1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *ed-Du'afâ'ü's-sağîr*. 1 Cilt. thk. Ebû 'Abdullah Ahmed b. İbrâhîm b. Ebi'l-'Aynî. b.y. : Mektebetu İbn-i Abbâs, 1. Baskı, 1426/2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cü'fî, *el-Câmi'us-sahîh*. thk. Dr. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru'l-Yemame, 5. Baskı, 1414/1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cü'fî, *el-Künâ*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Mu'allimî. 1 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1. Baskı, 1407/1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Tarih'u-l Kebir*. thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân. 8 Cilt. Haydarâbâd/Deken: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmâniyye, ts.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî. *er-Ravzü'l-mürbi' Şerh'u Zâdü'l-müstakni'*. thk. Mektebetü'l 'İlmiyye li Müessesetü'r Risâle. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l Müeyyid, 1. Baskı, 1417/1996.

- Bulat, Elif. *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Şeytan Kavramı*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Bulut, İsmail. *Kur'an'da Şeytan Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî. *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. 'Abdül'alîm 'Abdül'azîm el-Bestevî. 1 Cilt. Pakistan/Faysalabâd: Hadîs-u Akademi, trs.
- Çelebi, İlyas "Şeytan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/99-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdussamed. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suûdî Arabistan: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1412/2000.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdussamed. *Müsned ed-Dârimî*. thk. Merzûk b. Heyyâs âli Merzûk ez-Zehrânî. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1442/2021.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Şerhi'l-Kebîr*. nşr. Dâru'l-Fikr. 4 Cilt. b.y: y.y, trs.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Suâlât-u Ebî Dâvûd li Ahmed b. Hanbel*. thk. Ziyâd Muhammed Mansûr. 1 Cilt. Medine: Mektebetü'l 'Ulûmî ve'l-Hikem, 1. Baskı, 1414/1994.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî. *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfîyâ'*. t.y. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Sa'ade, b.y. 1394/1974.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. thk. 'Adil b. Yusuf el-'Azzâzî. 7 Cilt. Riyâd: Dâru'l Vatan li'n-Neşri, b.y. 1419/1998.
- Elbânî, Muhammed Nasîru'd-Dîn el-Elbânî. *Da'îf-u Ebî Davûd*. 2 Cilt. Kuveyt: Müesseset-ü Gurâs li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1423/2002.
- el-Cemhere, el-Mevsu'atu's-Şamile li Müfredati'l-Muhteve'l-İslâmî. "Sikatün Hüccetün". Erişim 31 Ocak 2024.
<https://islamic-content.com/dictionary/word/3646>
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî. *el-Vasît fi'l-Mezheb*. thk. Ahmed Mahmud İbrahim ve Muhammed Muhammed Tamir. 7 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kahire, 1. Baskı, 1417/1996.

- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Tarih-u Halife b. Hayyât*. thk. Dr. Ekrem Ziya' el-Ömerî. 1 Cilt. Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-Müessesetü Risale, 2. Baskı, 1397/1977.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Kitab-u't-Tabâkat*. thk. Dr. Süheyl Zekkâr. 1 Cilt b.y.: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Hâşim b. Mersed, Ebû Saîd Hâşim b. Mersed et-Taberânî. *Tarih-u Haşim b. Mersed 'an İbn-i Ma'in*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryabî. 1 Cilt. Riyâd: y.y. 1410/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Muvaddah-u Evhâmî'l-Cem'i ve't-Tefrîk*. thk. Dr. 'Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1. Baskı, 1407/1986.
- Hâtîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî. *Tarih-u Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 1422/2002.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. 'Asım en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstizkâr*. thk. Salim Muhammed 'Atâ ve Muhammed Ali Muavvaz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1. Baskı, 1421/2000.
- İbn Abdilber, Ebu Amr b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî. *et-Temhîd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. 17 Cilt. London: Müessesetü'l Furkan li't-Türasî'l-İslâmî, 1. Baskı, 1439/2017.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İsti'ab fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becavî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1. Baskı, 1412/1992.
- İbn 'Abidin, Muhammed Emin İbn 'Abidin. *Haşiyet-u Reddî'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr: Şerh-u Tenvîri'l-Ebsâr*. 6 Cilt. Mısır: Şirket-u Mektebet-i ve Matba'at-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihi, 2. Baskı, 1386/1966.
- İbnü'l-Cüneyd, Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdillâh b. el-Cüneyd el-Huttelî el-Bağdâdî. *Su'âlât li-Yahyâ b. Ma'in fî'l-cerh ve't-ta'dîl. Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 1 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. Baskı 1408/1988.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Âdâbu's-Şafi'i ve Menakibihi*. thk. Abdülğalî Abdülhalik vd. 1 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 2. Baskı, 1424/2003.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd/Deken: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, 1271/1952.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd ve Halid b. Abdurrahman el-Cerîsî. 7 Cilt. Riyâd: Müessesetü'l Cerîsî li't-Tevzî'i ve'l-İ'lân, 1. Baskı, 1427/2006.

- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Merâsil*. thk. Şükrullah Nimetullah Kocânî. 1 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, 1397/1976.
- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tîb. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebet-u Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Baskı, 1419/1998.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İzzeddîn el-Cezerî. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Mu'avvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2. Baskı, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l Bârî bi Şerhi'l Buhârî*. thk. Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb. 14 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, 1. Baskı, 1380-1390/1960-1970.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1. Baskı, 1410/1990.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-'âliye bi-zevâ'idî'l-mesânîdi's-şemâniye*. nsk. Dr. Sa'd b. Nasir b. Abdulaziz eş-Şatırî. 19 Cilt. Su'ûdî Arabistan: Dâru'l 'Asime, Dâru'l Ğays, 1. Baskı, 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahı Ehli'l-Eser*. thk. Nûreddîn 'İtr. 1 Cilt. Suriye: Dâru'l Minhâci'l-Kavîm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1440/2019.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şehâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şağîf el-Pâkistânî. 1 Cilt. b.y.: Dâru'l-Âsime, 1421/2000.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şehâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek, Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî Ebû Hâtım ed-Darimî el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmuid Han. 9 Cilt. Haydarâbâd/Deken: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîn*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-sumey'î li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1420/2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr*. thk. Merzûk Ali İbrâhîm. 1 Cilt. b.y.:Dâru'l-vefâi li't-Tıbaati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1411/1991.

- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme. *el-Muğnî*. thk. Tahâ Zeynî vd. 10 Cilt. Mısır: Mektebet-u Kahire, 1. Baskı, 1388-1389/1968-1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, t.y.
- İbn Ma'in, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Tarîh-u Yahyâ b. Ma'in (Devrî Rivâyeti)*. thk. Dr. Muhammed Nur Yusuf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türasi'l-İslâmî, 1. Baskı, 1399/1979.
- İbn Ma'in, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Tarîh-u Yahyâ b. Ma'in (İbn Muhriz rivâyeti)*. thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr. 2 Cilt. Dimaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, 1. Baskı, 1405/1985.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Yazıcı vd. 10 Cilt. Beyrût: Dârü's-Sadr, 3. Baskı, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*. thk. Dr. Muhammed Alî Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1. Baskı, 1421/2001.
- İbnu's-Salâh, Ebu Amr Takiyüddin Osman b. Abdurrahman. *Ma'rifet-u Enva'i Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Nureddin İtr. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1402/1986.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Tarîh-u Esmâi's-Sikât*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. 1 Cilt. Küveyt: ed-Dârü's-Selefiyye, 1. Baskı, 1404/1983.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî. *Ma'rifetü's-Sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1. Baskı, 1405/1985.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 1 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1. Baskı, 1402/1985.
- Karaman, Hayreddin "Fakih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye vd. 1. Baskı 1327/1328-1909/1910.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l Müellifîn*. nşr. Mektebetü'l Müsennâ. 15 Cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't Türasi'l Arabî, b.y.y.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Altenatif Hadis Metodolijisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 5. Baskı, 2015.

- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saïd Şemseddin el-Kirmânî. *el-Kevâkibü'd-Derâî fî Şerh-i Sahihi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't Tûrasi'l Arabî, 2. Baskı, 1401/1981.
- Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, 1400-1413/1980-1992.
- Moğoltay, 'Alauddîn Moğoltay b. Kılıç. *el-İ'lâm bi Sünnetihi Aleyhi's-Selâm Şerh-u Sünen-i İbn Mâcete'l-İmam*. thk. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-'Ayneyn. 5 Cilt. Mısır: Dâr-u İbn-i Abbâs, 1/2. Baskı, 1427/2007.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmi 'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1. Baskı, 1374/1955.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ'*. thk. Abdürrahim Muhammed el-Kâşgarî. 7 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmî Bi'l-Câmi'atî'l-İslâmiyyeti, 1. Baskı, 1404/1984.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî. *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*. thk. Mahmud İbrahim Zayid. 1 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'iy, 1. Baskı, 1396/1976.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. 8 Cilt. Halep: Mektebetü'l Matbuatu'l-İslâmiyye, 2. Baskı, 1986/1406.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman. *Tesmiyetü'-Şüyûh*. thk. Şerif Hatim b. Arif el-Avnî. 1 Cilt. Mekke: Daru Alemi'l Fevaid, 1. Baskı, 1423/2002.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn b. Şerîf en-Nevevî. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. nşr. Kahire: İdareü't-Tıbbâ'atî'l-Münîriyyeti. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1344/1347-1925/1928.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc Şerh'u Sahihi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't Tûrasi'l Arabî, 2. Baskı 1392/1973.
- Polat, Salahattin "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/434-435. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Rabâî, Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed er-Rabâî. *Târîhu mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*. thk. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed. 7 Cilt. Riyad: Daru'l-'Asime, 1. Baskı, 1410/1990.
- Rafî'î, Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim Ebu'l-Kasım er-Rafî'î el-Kazvînî. *el-'Azîz Şerhu'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed Avaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1. Baskı, 1417/1997.

- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî. *Fethu'l-Muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1. Baskı, 1424/2003.
- Şafiî, Muhammed b. İdris eş-Şafiî. *İhtilâfu'l-Hadîs*. thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1406/1986.
- Şentürk, Nurettin. *Hadislere Göre Şeytan*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1395/1975.
- Uğur, Müctebâ. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. 3. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- 'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî el-Mekkî. *ez-Du'afâ'ü'l-kebîr*. thk. 'Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1404/1984.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî. *el-Kâşif*. thk. Muhammed Avvâme. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb. 2 Cilt. Cidde: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'ân, 1. Baskı, 1413/1992.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî. *Men tüküllime fîhi ve hüve müveşşekun*. thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî. 1 Cilt. b.y.y: y.y, 1. Baskı, 1426/2005.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *er-Ruvâtü's-Sikâtü'l-Mütekellimu fîhim bimâ lâ Yuceb redduhüm*. thk. Muhammed İbrahim el-Mevsilî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Beşâirü'l İslâmiyye, 1. Baskı, 1416/1996.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 25 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 3. Baskı, 1405/1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Tarîh'u-l İslâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Tezkiretü'l- Hüffâz*. tlk. Zekerîya Amirat. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kütübî'l 'İlmiyye, 1. Baskı, 1419/1998.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf ez-Zürkânî el-Mısırî el-Ezherî. *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Muvatta'*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu's-Sekafiyyeti'd-Diniyye, 1. Baskı, 1424/2003.